

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra historie

Mgr. Jaromír Marek

INTERHELPO

stručné dějiny československého vystěhovaleckého družstva v SSSR

rigorózní práce

Praha 2013

Obsah:

I. Úvod	str. 2
II. Interhelpo v historické literatuře.....	str. 5
III. Historické a politické souvislosti zrodu projektu Interhelpo.....str.15 (role KSČ při vzniku a organizaci komuny Interhelpo)	
IV. Interhelpo v kontextu vystěhovalecké tradice do Ruska a SSSR.....str.27	
V. Od umělého jazyka k vystěhovaleckému projektu	str.37
VI. Život socialistický	str.48
VII. Začlenění do sovětské soustavy řízení a plíživá likvidace	str. 56
VIII. Od umělého jazyka ido k univerzální ruštině	str. 60
IX. Obraz komuny Interhelpo v soudobé literatuře.....	str. 64
X. Ztráta občanství a cesta k perzekucím	str. 69
XI. Pod koly Velkého teroru	str. 76
XII. Likvidace družstva	str.100
XIII. Epilog.....	str.110
XIV. Závěr	str.114
Shrnutí	str.118
Summary a klíčová slova	str.119
Příloha Chronologie událostí	str.120
Použitá literatura a prameny	str.123
Poznámky.....	str.126

I. Úvod

Jednoho zářijového dne roku 1923 se ve slovenském Turčianském Martině objevuje muž v koženém kabátě a jezdeckých kalhotách. Na hlavě má typickou ruskou brigadýrku. Po mnoha létech prožitých v Rusku se domů vrací komunista a dobrodruh Rudolf Mareček. Jeho návrat odstartoval dějiny jednoho z největších a zároveň nejkontroverznějších českých vystěhovaleckých projektů první poloviny dvacátého století. Projekt, který měl být naplněním idealistických představ části nejen československých dělníků o životě v novém a spravedlivějším světě. Na začátku 20. století reprezentovalo takový ideál sovětské Rusko. Tedy mluvíme-li o levicově smýšlejících dělnících a komunistech zvláště. Návrat Rudolfa Marečka byl impulsem, který započal projekt, v němž se zrcadlí nejen dějiny Sovětského svazu, ale i předválečného Československa. Projekt, který je zároveň i názornou ukázkou ideologicky deformované interpretace těchto dějin. V době, kdy byl výklad historie podřízen ideologii vládnoucí komunistické strany, byl tento vystěhovalecký projekt zneužíván jako příklad pevného československo-sovětského bratrství. Jako prazáklaď vzájemných vztahů. Komunistická propaganda se doslova zmocnila historie Interhelpa. Aby ale mohla projekt opravdu prezentovat jako modelový příklad internacionální pomoci československé dělnické třídy Sovětskému svazu, musela se historie Interhelpa řádně překroutit. Leccos se muselo vypustit a zapomenout. Pro ideologické účely to bylo zcela nezbytné. Vždyť celý projekt skončil vlastně neúspěšně. Vždyť mnozí z těch, co nadšeně a dobrovolně odcházeli do země sovětů budovat nový socialistický svět skončili na šibenicích a v pracovních lágrech. Vždyť vše, co v Sovětském svazu vybudovali, všechny výrobní závody, které doslova z prachu pouště vystavěli a více či méně úspěšně vedli, jim sovětský stát sebral. V okamžiku, kdy projekt začíná být konečně úspěšný, jej sovětský stát nemilosrdně oklešťuje a nakonec zcela likviduje. Musel projekt Interhelpo takto skončit? Mohlo na jeho trpkém konci něco změnit osobní nasazení jeho aktérů? Existovala vůbec šance na úspěch nebo byl model ideální společnosti už předem odsouzen k nezdaru? Byl neúspěch zakódován už v samotných principech, ze kterých projekt Interhelpo, a další dělnické komuny, vyrůstal? Před svým odjezdem do Sovětského svazu prodávali vystěhovanci v Československu veškerý svůj

majetek a po vzoru dávných komun skládali utržené peníze do společné pokladny. Za ně nakoupili stroje a veškeré vybavení a jen s nezbytným osobním majetkem se vypravili na dalekou cestu. Opustili jednu z nejvyspělejších zemí tehdejší Evropy a vydali se do zaostalého koutu Střední Asie. Na konci cesty je čekala nejen předpokládaná společná práce, ale i nemoci, utrpení i smrt. Během prvního roku zemřely téměř všechny děti mladší pěti let. Celkem pětadvacet nevinných životů. Vystěhovalci odjíždějící do Sovětského svazu vycházeli převážně z řad levicově smýšlejícího proletariátu. Proletariátu, který hodlal budovat svět odpovídající svému komunistickému světovému názoru a přesvědčení. Svět, ve kterém měli být sami pracující strůjci a posledními hybateli svého osudu. Svět, ve kterém si měli být všichni rovni a kde neměly existovat žádné sociální rozdíly. Právě to měly nabízet vystěhovalcké komuny, které se ve 20. letech 20. století rodily nejen v Československu. Nakolik ale byly tyto plány splnitelné? A nakolik byly splnitelné právě v Sovětském svazu v prvních desetiletích jeho existence? Dělnické komuny, včetně samotného Interhelpa, byly reakcí na výzvu zakladatele sovětského státu Vladimíra Iljiče Lenina, který do země zval proletáře celého světa, aby pomohli budovat první socialistický stát. Jaká byla role Komunistické internacionály i samotné Komunistické strany Československa při formování a organizaci těchto projektů? S vystěhovalckými projekty odešli z Československa do Sovětského svazu tisíce dělníků. Jaké místo zaujímá tato migrační vlna v kontextu dějin českého vystěhovalectví do carského a sovětského Ruska? Nakolik se odlišuje od předchozích migračních vln a které momenty naopak zůstávají společné? To je jen několik otázek, které si musíme v souvislosti s vystěhovalckým projektem Interhelpo nutně položit.

Družstvo, jehož členové odjíždějí do Sovětského svazu za politickou i ekonomickou svobodou, se záhy dostává do područí sovětského systému. Politicky i ekonomicky. O životech lidí začínají rozhodovat sovětské orgány. Družstvo je nuceno začlenit se do soustavy sovětského státního hospodářství a společný družstevní majetek se členům společenství stále více a více vzdaluje. Nejprve kontrola a podřízení příslušným ministerstvům, potom zestátnění a nakonec samotná likvidace. V roce 1938, v době, kdy začala hlavní vlna bolševického teroru, žilo v Interhelpu už jen pouhých čtyřicet Čechů a čtyřiatřicet Slováků. Jedenadvacet z nich, tedy více než čtvrtina celkového počtu, se stalo terčem perzekucí. Byli souzeni a řada z nich popravena. Další skončili v pracovní armádě beze zbraní. Šlo o kampaň

cílenou proti československému proletariátu? Šlo i likvidaci národnostní menšiny jako takové? Nebo se jen Čechoslováci stali nechtěnou součástí mohutné čistky, která byla zacílena na celou sovětskou společnost? Co víme o obětech z řad československých občanů? Jaké byly jejich osudy? Především tato část historie Interhelpa je dosud jen velmi málo neprobádaná. Právě proto, že historie této dělnické komuny byla ideologicky zneužívána jako příklad dělnického internacionalismu, musela být vymazána z paměti. Tento fakt po dlouhá léta obraz reality deformoval a dnes velmi komplikuje její objektivní studium. Dnes již přímí účastníci vystěhovaleckého projektu nežijí. S několika posledními jsem se setkal v září roku 2007 během své studijní cesty do kyrgyzského Biškeku, na místě, kde komuna žila a pracovala. Během dvoutýdenního pobytu jsem se setkal s posledními a žijícími účastníky vystěhovaleckého projektu a jejich potomky. Zároveň jsem se seznámil s archívními materiály, které jsou z části uloženy v Kyrgyzském národním archívu, zčásti jsou ve vlastnictví krajanského spolku Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar a soukromém archívu paní Elvíry Marečkové (vnučky zakladatele projektu). V průběhu let 2008 a 2009 jsem se potom v České republice setkal s několika potomky vystěhovalců, kteří se vrátili do Československa. I jejich svědectví mi bylo cenným zdrojem informací. Velká část archívních materiálů se potom i dnes nachází v archívu Ministerstva zahraničních věcí v Praze, především se jedná o korespondenci zastupitelského úřadu v Moskvě, který vystěhovalecký projekt sledoval a jeho zprávy jsou dnes cenným zdrojem informací. Na základě všech těchto zdrojů a studia dostupných pramenů, které s projektem šířeji souvisí, jsem se pokusil sestavit stručné dějiny projektu Interhelpo.

II. Interhelpo v historické literatuře

2.1

Dělnické družstvo Interhelpo bylo největším vystěhovaleckým projektem první poloviny dvacátého století, které směřovalo do Sovětského svazu. Prošlo jím celkem tisíc sedmdesát osm vystěhovalců. Na rozdíl od jiných vystěhovaleckých komun, jako byla Praghomašina, Kladenská komuna, Slovácka komuna a další, vytvral nejdéle. Od roku 1925 do roku 1943, celkem osmnáct roků. Projekt, který ve své době přitahoval pozornost levicové veřejnosti i levicovým umělcům: spisovatelům a novinářům. Mnozí z nich, Peter Jilemnický (Kompas v nás, 1937) a Jiří Weil (Češi stavějí v zemi pětileték, 1937) popsali téma Interhelpo uměleckými prostředky. Vystěhovalecké družstvo vykreslili jako předvoj nové, socialistické, společnosti. „Vystěhovalecká dělnická komuna, organizovaná Komunistickou stranou, odjíždí budovat do Sovětského svazu nový společenský řád. Přes všechna úskalí se stávají jedním z pilířů sovětské ekonomiky“, toto hodnocení se opakovalo donekonečna. Obrazu Interhelpa v soudobé levicové literatuře se věnujeme v samostatné kapitole této práce (kapitola 9). Pradoxem ale je, že od roku 1948 až do roku 1989 vyšlo na téma vystěhovaleckého projektu jen velmi málo publikací a studií. Jedinou obsáhlou monografií je práce slovenského historika Pavla Polláka *Internacionálna pomoc československého proletariátu národům SSSR, s podtitulem Dějiny československého dělnického družstva Interhelpo v sovětské Kirgizi*. Knihu vydala Slovenská akademie věd v roce 1961. I když jde o historickou studii, ideová východiska jsou zřejmá už z názvu samotného. V úvodu knihy Pollák píše: „Tato práce je příspěvkem k historickému zpracování československo-sovětských vztahů v době předmnichovské Československé republiky. Naše československá historiografie postrádá práce o vystěhovaleckém hnutí československého proletariátu do Sovětského svazu, které probíhalo koncem dvacátých let a bylo skvělým příkladem solidarity mezinárodního dělnického hnutí, naplněného myšlenkou proletářského internacionalismu“. 1

V této úvodní větě je řečeno vše o přístupu ke studiu historické látky. Jak píše sám autor, měl možnost studovat nejen archívy, ale též se osobně setkal s řadou tehdy ještě žijících přímých účastníků vystěhovaleckého projektu. Dvoust stránková publice přináší řadu faktografických informací, dat i údajů o výrobě.

Z tohoto důvodu je Polláková kniha užitečným zdrojem a pramenem. I proto, že řada archívních materiálů, o které se Pollák opíral je dnes (po rozpadu SSSR a vzniku nezávislého Kyrgyzstánu) jen obtížně dohledatelných. Mnohé nejsou k dispozici vůbec. Závěry a hodnocení slovenského historika jsou ale zcela poplatné své době. V závěru své práce Pavel Pollák píše:

„Komunistická strana Československa jako vedoucí síla intehelpovského hnutí v Československu čestně splnila svoji internaciální povinnost v těžkých časech výstavby Sovětského svazu tím, že organizovala a vysílala do země družstva a komuny, které se podílely na výstavbě socialismu v prvním dělnickém státě světa. Byla to jedna z forem pomoci Sovětskému svazu, kterou KSC ukázala naší dělnické třídě, že v boji proti domácí buržoázii je závislá na existenci SSSR.“ 2

Byť měl Pavel Pollák jedinečnou možnost studovat dějiny Interhempa přímo na místě, nevyvaroval se (a v době publikace jeho knihy ani nemohl) silnému ideologickému zabarvení. Interhelpe je i pro něj ukázkou československo-sovětského bratrství, které se naplňuje v únoru 1948.

„Hrdinství a práce Interhelopa se staly jedním z nejpevnějších základních kamenů přátelství československého a sovětského lidu a vešly do historie našich vztahů a styků jako významná internacionální pomoc československé dělnické třídy Sovětskému svazu v letech výstavby socialismu“. 3

Materiál sbíral Pavel Pollák na konci padesátých let dvacátého století. Jen několik málo roků po Chruščovově projevu z února 1956 „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“, který ukončil tabu některých společenských a historických témat Sovětského svazu. Přesto ale doba objektivnímu studiu stále nepřála. Kniha z roku 1961 je nekritickou oslavou budování a bratrské spolupráce. Jako taková proto nevidí a ani nemůže vidět skutečnou realitu. Vidí jen úspěchy a klady nového společenského řádu, zcela ignoruje mnohé nezdary, perzekuce a bezdůvodnou krutost sovětského režimu. Režimu, který se nakonec ve vykonstruovaných procesech obrací i do řad přistěhovalců, kteří do země přijeli budovat socialismus. Právě tématu perzekucí v řadách příslušníků Interhempa se budeme podrobně věnovat v této práci. I proto, že toto téma je bezesporu zatím takřka nezpracováno. V době před rokem 1989 se jím ani historici zabývat nemohli. Autor knihy Internacionálna pomoc československého

proletariátu národům SSSR, s podtitulem Dějiny československého dělnického družstva Interhelpo v sovětské Kirgizi přitom o perzekucích věděl. Sám autor mi tuto skutečnost v roce 2007 při osobním rozhovoru potvrdil. Pavel Pollák se s potomky a rodinnými příslušníky obětí sám setkal během studia materiálu v kyrgyzském Frunze. Ve své knize se ale o obětech stalinských čistek nezmiňuje. Až na jedinou větu:

„Pro úplné dokreslení obětí, které Interhelpo přineslo za štěstí a svobodu našich národů, musíme připomenout soudruhy, kteří padli na frontě výstavby socialismu jako byli Ondřej Pálinskáš, Viktor Šmíd, František Šmíd, Josef Skalický, Josef Páleník, Rudolf Horáček, Jindřich Neubauer, Viktor Doležal, Pavel Kaincz, František Svoboda, Eduard Čípa, Antonín Jílek a Arpád Lenárt!“⁴ Takto vypočítal v roce 1961 bez jakéhokoliv vysvětlení Pavel Pollák seznam lidí, kteří „padli na frontě výstavby socialismu“. Všechno jsou to přitom oběti vykonstruovaných obvinění, všechny byly popraveny. Kromě výčtu těchto jmen však Pavel Pollák o tomto tématu zcela mlčí. Je paradoxem, že jediná monografie, která kdy o projektu Interhelpo vyšla, dlouhá léta v knihovnách chyběla. Autor Pavel Pollák musel po roce 1968 odejít ze Slovenské akademie věd a jeho kniha byla vyřazena z knihoven. Byť je Polláková kniha silně ovlivněna komunistickou ideologií, je cenným zdrojem faktických informací. Má bohatý poznámkový aparát, přináší kompletní seznam členů jednotlivých transportů včetně jejich rodinných příslušníků i přílohu dobových fotografií.

2.2

První objektivnější pohled na dějiny komuny Interhelpo přináší drobná práce Zdeňka a Jiřího Filipa s názvem Tam na východě vidí oči spásu, severomoravský příspěvek k dějinám Interhelpa, který vyšel v roce 1967 ve vlastivědném sborníku Severní Morava. Podobně jako Pavel Pollák i dvojice autorů vychází ze stejného východiska: Interhelpo bylo předvojem nové éry. Přesto ale přinášejí objektivnější, kritičtější pohled na dějiny tohoto projektu. „V období oslav 50.výročí Velké říjnové socialistické revoluce stojí za to připomenout osudy několika severomoravských dělníků, patřících k těm, kteří se vlastníma rukama za nepředstavitelně svízelných podmínek zúčastnili na výstavbě socialismu v Sovětském svazu a takl více než splnili proletářskou internacionální povinnost vůči prvnímu socialistickému

státu světa. I když se dnes díváme na počátky socialistického budování v SSSR už bez někdejších růžových brýlí a i lidi, kteří toto socialistické budování uskutečňovali, vidíme se všemi jejich nedostatky a problémy, chvílemi zklamání a pochybností, přece- anebo snad právě proto – zůstávají stále v naší mysli opravdovými hrdiny revoluce a pokroku vůbec“ 5 píše na závěr své práce. V ní se zabývají především osudy trojice mužů z Postřelmovy, kteří se připojili k vystěhovaleckému projektu. Práce je popisuje jako „nejobětavější budovatele družstva“ a stejně jako Pavel Pollák se i příspěvek Zdeňka a Jiřího Filipa soustředí hlavně na budovatelské úspěchy. Přece jen ale autoři zaznamenávají i perzekuce a popravy v řadách interhelpovců. Zůstává ale jen o drobné zmínky na konci publikace.

„V létě roku 1938 byl náhle zatčen Josef Skalický a jako „nepřítel lidu“ spolu se skupinou několika dalších starých interhelpovců byl odvečen do kteréhosi z berjovských pracovních táborů. Tam zakrátko zahynul, prý při jednom večerním návratu byl strážným zastřelen“. 6 I I když se sami autoři v poznámce sami kriticky vymezují vůči práci Pavla Polláka, který nechal Skalického zemřít „na frontě frontě budování socialismu“, i autoři severomoravský příspěvek k dějinám Interhempa zůstávají jen u jediného odstavce, který navíc přináší nezcela pravdivou informaci. Jakoby se i oni báli celé pravdy (případem Josefa Skalického se podrobněji zabývá tato práce). Přece jen je to ale vůbec první zmínku o perzekucích v řadách vystěhovaleckého družstva.

2.3

V roce 1967, v roce padesátého výročí VŘSR vychází ještě jedna publikace, Interhelpo, osada ve stepi. Osmdesáti stránkovou brožuru vydává Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy v tehdejší Gottwaldově. Autorem je František Huňa, dělník a někdejší účastník vystěhovaleckého projektu a podrobně popisuje vznik a počáteční organizaci projektu. Autor sám prožil v Interhelpu jen tři roky, stal se ale jakýmsi neoficiálním mluvčím projektu a po roce 1948 byl jeho neúnavným propagátorem. Huňovy závěry jsou přímočarě jednoduché. Význam československého vystěhovaleckého projektu zveličuje: „Založení Interhempa nebylo akcí náhodnou, ale uvědomělou a dobře organizovanou. Toto družstvo mělo internacionální význam a jeho posláním bylo pomoci budovat socialistické zřízení v Rusku, což odpovídalo

přáním a požadavkům komunistů celého světa. Byla to za daných podmínek otevřená vzpoura komunistů a odborářů proti kapitalismu, který nechtěl socialistické zřízení v Rusku brát na vědomí“, 7 píše František Huňa v závěru své knihy. Publikace je osobním pohledem a hodnocením Františka Huňi. Svěrázně se František Huňa vyrovnává i s perzekucemi a faktickým zánikem komuny. „Nebyl by život Interhelpa úplný, kdybychom se nezmínili o období kultu osobnosti. Toto období si také v družstvu vybralo své oběti. Jen ze zlínské skupiny byli postiženi tito soudruzi: Cyril Horáček, Vincenc Červenka, Emil Blažek a mimo ně celá řada zasloužilých družstevníků. Dnes s odstupem několika desítek let můžeme směle říci, že většině se jejich představy o socialismu splnily s jejich naděje uskutečnily, vždyť šli zajišťovat budoucnost svých dětí a ta mohla být jen socialistická.“ 8

Stejně jako všechny ostatní práce z 60. a 70. let minulého století popisuje Huňa Interhelpo schématicky jako příklad internacionální pomoci a zánik Interhelpa hodnotí jako zcela logické završení své mise.

„Zakladatelé Interhelpa byli lidé čistého, nezištného srdce, které v jejich rodné zemi svíraly okovy kapitalistického systému a nedovolily rozvíjet jejich schopnosti a proto uposlechli výzvy soudruha Lenina a vydali se na dalekou cestu do Kirgizie, splnit poslání své rodné strany a pomoci zprůmyslnit kdysi nejzaostalejší část carského Ruska. Historie Interhelpa skonila. Avšak potomci lidí, kteří je založili a vybudovali, pracují v závodech bývalého Interhelpa dále a budou pracovat a žít s kirgizským lidem na věčné časy jako ve své vlasti“. 9 Hodnotí význam družstva František Huňa. Jeho kniha je především osobní výpověď člověka, který se aktivně podílel na založení družstva, popisuje podrobně jeho organizaci a v náznacích se nevyhýbá ani problémům, které chod komuny provázely. Názory, které se odlišovaly od oficiálního hodnocení, ale odsuzuje jako chybné a zcestné.

2.4

Poslední publikace věnovaná Interhelpu vychází v roce 1975, u příležitosti 50. výročí komuny Interhelpo. Knihu Interhelpo, vzpomínky na činnost průmyslového družstva československých dělníků v sovětské Kirgizi vydal Svaz československo-sovětského

přátelství. Autoři knihy, Věra Holá a Efrem Vicherek, shromáždili a publikovali výpovědi jedenadvaceti bývalých členů Interhelpa, kteří v době vydání knihy žili už zpět v Československu. Jde o svým způsobem jedinečnou publikaci, která bez větších komentářů předkládá svědectví jednotlivých pamětníků. Výběr je ale zúžený jen na ty účastníky vystěhovaleckého projektu, kteří v sedmdesátých letech už byli zpátky ve své staré vlasti. Velký prostor dostává opět František Huňa, který dopodrobna popisuje vznik družstva první měsíce života ve stepi. Znovu se opakuje absence kritického a objektivního hodnocení. Jako zcela samozřejmou a bez dalších podrobností líčí roli Komunistické strany Československa při vzniku a organizaci komuny. Nekriticky popisuje publikace i začátky fungování Interhelpa v Kyrgystánu. V době, kdy podávali svá svědectví, byla drtivá většina účastníků vystěhovaleckého projektu už byla dávno zpět v Československu. Události staré padesát let už překryl čas, mnohé vzpomínky pamětníků jsou idealizované. Stejně tak ovlivněné stereotypním výkladem a hodnocením projektu. Přesto je ale kniha zdrojem velmi cenných informací. Pamětníci popisují drobné, každodenní události, přinášejí svůj osobní pohled na mnohá dění. Archivní materiály a výpovědi a hodnocení medializovaných pamětníků, jako byl např. František Huňa, je tak možné konfrontovat s jiným, často dolišným pohledem. V publikaci je zahrnuto svědectví i několika lidí, kteří prožili v komuně dvě tři dekády a do staré vlasti se vrátili až v padesátých či šedesátých letech. I oni samozřejmě s velkým zaujetím popisují heroické časy budování socialismu, z jejich výpovědí se ale dá vyčíst leccos o životě komuny ve třicátých i čtyřicátých letech, o konci československého průmyslového družstva a někteří se dokonce opatrně zmiňují i o stalinských perzekucích. Svá svědectví zasazují pamětníci do patřičného, ideově správného kontextu, a nezasvěcení čtenáři je možná ani neznamenali. Přesto, jsou to cenné osobní vzpomínky a postřehy.

„V letech 1937-1938 v době „ježovštiny“, známého porušování socialistické zákonnosti, jsme se ocitl na těžké životní křižovatce. Na základě zcela neopodstatněného nařčení jsem byl držen ve vyšetřovací vazbě. Tento osud potkal i další soudruhy z Interhelpa,“ 10 vzpomínal např. někdejší člen Interhelpa Karel Šulc.

2.5

Zásadní politické změny v roce 1989 nepřinesly hned nový a objektivnější pohled na studované téma. V roce 1991 publikuje Jan Krba svůj příspěvek na XX. Mikulovském

sympoziu. Krátký text s názvem Vystěhovalecké družstvo Interhelpo a jižní Morava přináší specificky úzký pohled především na organizaci vystěhovaleckého projektu v Brně a na jižní Moravě vůbec. Jak sám autor píše, jeho příspěvek klade především za cíl, upozornit na tuto historickou látku a pokusit se vytýčit směr dalšího bádání. Ve svých závěrech ale jen opakuje čtyřicet let zažité klišé:

„Neuvěřitelné množství těžkých, ale i radostných událostí prožili Interhelpovci, než se splnilo jejich předsevzetí, s kterým odjžděli do SSSR“. 11

Pro objektivní hodnocení ještě doba nebyla zralá.

V roce 1993 vychází memoáry Alexandra Dubčeka Naděje umírá poslední. Význačný politik totiž prožil jako chlapec v komuně sedm roků. Jako ani ne pětiletý hošík přijel se svými rodiči hned s prvním transportem v roce 1925. V jeho publikovaných vzpomínkách ožívají prosté dětské zážitky. Popisuje ale i tíživou situaci družstva po příjezdu, zmiňuje například stálý hlad, který komunu sužoval. Jako první z autorů píšících o Interhelpu ale vykreslil i tíživou atmosféru, která předcházela návratu jeho rodiny do vlasti. V roce 1938, se změnou politických poměrů v SSSR, se vrací zpět do Československa řada příslušníků Interhelpa. Mezi nimi i Dubčekovi.

„V Pišpěku byli moji rodiče, podobně jako mnozí jiní členové družstva, zpočátku přesvědčeni, že jejich rozhodnutí (přestěhovat se do SSSR, pozn. autora) bylo na celý život“, 12 píše Alexander Dubček.

„Tento názor se začal měnit začátkem třicátých let pod vlivem vnitřního vývoje v Sovětském svazu. A já si z té doby pamatuji, že už tehdy jsem slyšel od svých rodičů narážky o možném návratu domů. Nemyslím si však, že by se tak byli rozhodli před rokem 1938. Avšak v roce 1938, v konfrontaci s nezbytností vybrat si mezi československým a sovětským občanstvím, které by nám navždy zablokovalo návrat domů, nezaváhal otec ani na chvíli, navzdory své rozhodné víře v socialismus“. 13

Vzpomínky na život v Interhelpu jsou v Dubčkově memoárech jen úvodní kapitolou, přesto je to jediné hodnocení, které si všímá i jiných aspektů, než překotného budování socialismu. Projekt Interhelpo hodnotí Dubček jako v zásadě naivní pokus o budování nové společnosti, v daných podmínkách předem odsouzený k nezdaru.

2.6

Za zmínku stojí i publikace s názvem Na Sibiř? Zkušenosti českých osadníků v zemi sovětů. Dáme-li stranou beletristické zpracování Jiří Weila a Petra Jilemnického, jde o vůbec první publikaci, která se zabývá projektem Interhelpe. Titul Na Sibiř? Zkušenosti českých osadníků v zemi sovětů vydává nakladatelství Novina v Praze v roce 1943. Už rok vydání tohoto textu napoví leccos o motivech tohoto textu. Brožura vychází v době Protektorátu Čechy a Morava a má ryze ideologický a propagandistický charakter. Autor Rudolf Baran sestavil kompilaci z archívu československého ministerstva zahraničí, do které zahrnul hlášení zastupitelských úřadů v Moskvě, které kriticky informovaly o útrapách českých vystěhovalců v SSSR, včetně zpráv o Interhelpu. Cílem textu bylo tlumit mezi obyvateli Protektorátu prosovětské nálady. Vystěhovalecký projekt a jeho krach hodnotí jako logický důsledek naivní víry v možnou koexistenci se sovětským režimem. Tu a priori vylučuje.

„Tyto zprávy, které samozřejmě nebyly nikdy určeny k uveřejnění, měl by čísti každý, jenž třeba v koutečku svého srdce věří, že by mohl souhlasiti s bolševickým panstvím nad českým národem. Proto budiž část těchto zpráv vyrvána zapomenutí a oprášena z prachu archívu, aby vznesla obžalobu proti režimu, který až dosud uvrhl do bídy všechny národy, které s ním přišly do styku a obžaloba proti lehkovážnosti jisté části českého národa, která věřila v možnost paktu s tímto režimem“, píše se v úvodu. 14

Odmyslíme-li, pochopitelně, antisemitské výroky i výpady proti politikům 1. republiky, přináší knížka autentická hlášení diplomatů, kteří bez příkraz popisovali život a útrapy československých vystěhovalců v SSSR, včetně Interhelpe. Text sám je ovšem mimořádně poplatný své době. Z porovnání závěrů této protektorátní brožury s poválečnými texty, jasně vyplývá, jak zcela odlišná mohou být hodnocení jedné a téže historické události či jevu, jak mnoho záleží na ideologické předpojatosti východisek.

2.7

Zdrojem cenných informací jsou také texty, které nebyly nikdy určeny k publikaci, vzpomínky na rodinnou historii, které byly určeny jen rodinným příslušníkům. Bratr Františka Huňi, Bohuslav, sepsal svoji historii Interhelpe do školního sešitu. Je zajímavé, že byt' jde o dílo, určené jen nejbližším členům rodiny, ideologické závěry o významu a roli Interhelpe

v československo-sovětských vztazích, se nesou zcela v duchu oficiálních stereotypů. Přesto nedatované záznamy, které vznikly nejspíš v 70. letech, přinášejí cenné postřehy i popis událostí, kterým se autoři většinou vyhýbali: osobní vzpomínky Bohuslava Huňi na život Interhempa za Velké vlastecké války i jeho nasazení v trudovoj armiji. Huňa vykresluje i těžkosti spojené s návratem zpět do Československa.

Popisem života ve Slovácké komuně (Jan Krba mylně uvádí, že šlo o komunu Interhempo) je strojopis Vzpomínky babičky Staňkovej. Slováckým nářečím emotivně popisuje svůj krátký pobyt ve vystěhovalecké komuně. Líčí špatnou organizaci i z ní pramenící mezilidské konflikty, žalostné životní podmínky i své osobní rozčarování. Svoji výpověď, kterou diktovala v 80. letech synovi do psacího stroje zakončuje lakonicky:

„Tam jsme vezli všechno a zpátky jen to, co jsme měli na sobě. Jeli jsme tam 19. března 1929 a vrátili jsme se 1. října. Za půl roku byl majetek pryč. Ale nezúfali jsme, děkovali jsme Bohu, že sme tam někdo z rodiny nezahynul. Tak skončila naše cesta do Ruska.“ 15

Stejně tak text RNDr. Vladimíra Kotíka, Občan Ždánic zatčen, uvězněn a popraven v SSSR, byl určen jen pro internetové stránky místního obecního úřadu. I tak přináší zajímaví podrobnosti ze života jedné z významných postav Interhempa, Donáta Láníčka. Kotíkuv text vychází ze strojopisných pamětí ždánického kronikáře Františka Chalabaly z roku 1974. Chalabala vychází z rozhovoru s láníčkovým synem Otou, se kterým se setkal. I když text obsahuje některé nesprávné historické údaje, opět přináší specifický osobní pohled přímého účastníka dějů.

2.8

Výčet by nebyl úplný, kdybychom nezmínili tři dokumentární filmy, které se tématice Interhempa věnují. V roce 1960 natočil režisér Ladislav Kudela film s názvem „O práci družstva Interhempo v Kirgizské SSSR“. Dokument vznikl během návštěvy dělnické delegace z Interhempa, která přijela do Československa. Autoři filmu ale sami v Kirgyzstánu nenátáčeli, krátký pořad mapuje pobyt dělníků v Praze a v ideově zabarvením komentáři popisuje vznik vystěhovaleckého projektu i jeho úspěchy.

V roce 1966 zamířili sami filmaři do kyrgyzského Frunze. Brněnské studio Československé televize vyrobila dvacetiminutový dokument s názvem Interhelpo. I tento pořad je opět zcela poplatný oficiální ideologii. Hlavní slovo v něm má František Huňa, který vzpomíná na heroické začátky budování ve stepi a projekt zasazuje do ideologicky správného rámce. Redaktor Lubomír Popelka se ve Frunze setkal i s většinou tehdy žijících pamětníků, film bohužel nepřináší žádné autentické výpovědi, jen nesouvislé útržky rozhovorů, které překrývá komentář. Filmaři navštěvují někdejší továrny Interhelpa a spolu s bývalými družstevníky jdou v prvomájovém průvodu. Dokument je jen jakousi obrazovou ilustrací známých událostí a především ideologicky správnou interpretací Interhelpa jako prazákladu internacionálních vztahů československých a sovětských dělníků.

Po dvaadvaceti letech, v roce 2008, natočila Česká televize třetí pořad o dějinách vystěhovaleckého projektu: Interhelpo, historie jedné iluze. 16 Padesátiminutový dokument přináší výpovědi posledních žijících účastníků projektu žijících v kyrgyzském Biškeku i jejich potomků v České republice i na Slovensku i hodnocení historiků, včetně Pavla Polláka. Pořad je pokusem o objektivní a nezkrácený obraz historie družstva se všemi kladnými i stinnými stránkami a přináší i unikátní záběry z filmového archívu v Kyrgyzstánu. Protože autorem scénáře i režisérem pořadu je autor této práce, hodnocení ponechejme na jiných.

Z předchozího přehledu je patrné, že historie projektu Interhelpo byla buď takřka opomíjena, nebo sloužila k ideologickým záměrům a to ať již protektorátní protisovětské nebo komunistické prosovětské propagandy. S výjimkou kompilace Rudolfa Barana, která vyšla v období Protektorátu a měla za cíl vyvolat protiruské nálady, popusují všichni autoři (po únoru 1948) Interhelpo jako ideál Československo- sovětského přátelství, jako důkaz internacionální pomoci. Dějiny tohoto vystěhovaleckého projektu však byly mnohem víc. Maximálně objektivní hodnocení se pokusí přinést tato zde předkládaná práce.

III. Historické a politické souvislosti zrodu projektu Interhelpo (role KSČ při vzniku a organizaci komuny Interhelpo)

3.1

První světová válka přinesla hluboké změny v celé Evropě. V carském Rusku se ještě před skončením válečného konfliktu dostávají k moci bolševici a od základu mění fungování společnosti. Hospodářství je rozvrácené občanskou válkou a především necitlivě vedenými bolševickými reformami. Jejich cílem je uchopit moc v zemi a získat nad ní absolutní kontrolu. S cílem podrobit si ruskou společnost cílí bolševický stát nejprve na většinové obyvatelstvo: rolníky. Když se přidá neúroda, zemi ničí bída a hlad. Z velké části uměle vyvolaný hladomor zasáhne celkem třicet milionů lidí. Podle odhadů pět milionů z nich zemře. Komunistický režim je na pokraji kolapsu. Zoufalou reakcí sovětské moci na neutěšenou situaci je Nová ekonomická politika (NEP). Tu vyhláší Vladimír Iljič Lenin na X. sjezdu bolševické strany v březnu roku 1921. Byť NEP neznamena zmírnění represivní politiky státu, v oblasti ekonomických vztahů přece jen přináší určité uvolnění. Po období tuhého válečného komunismu, začíná stát znovu tolerovat tržní vztahy. Nová ekonomická politika (NEP) je ovšem od samého počátku plánována jako přechodné období na cestě k socialistickému hospodářství. Komunisté v čele s Leninem si uvědomují, že pomoc při budování nového státu by mohla přijít i ze zahraničí. Pro koordinaci očekávané podpory z ciziny zřizuje stát v červnu 1921 Ústřední komisi pro pomoc hladovějícím a v srpnu 1921 se vůdce sovětského státu Vladimír Iljič Lenin obrací na světový proletariát s žádostí o pomoc.¹⁷ Široké vrstvy společnosti v řadě zemí Evropy jsou i po krachu Maďarské a Bavorské republiky rad stále revolučně naladěny. Jako přímá reakce na Leninovu výzvu vzniká v Německu Mezinárodní dělnická pomoc (Internationale Arbeitshilfe, IAH). V jejím čele stojí německá komunistka Klára Zetkinová, tajemníkem je Vilhelm Munzenberger. Československo v této platformě zastupuje Bohumír Šmeral. Dělnická centrála má sídlo v Berlíně, je ale řízená přímo z moskevského ústředí Komunistické internacionály a de facto je jednou z převodních pák, kterými se Moskva snaží ovlivňovat a řídit světové dělnické hnutí. IAH zastřešuje materiální pomoc Sovětskému svazu, organizuje sbírky mezi dělníky a do Ruska posílá nejen potraviny, ale i potřebnou techniku: traktory, průmyslové stroje a zařízení nezbytné k obnově

sovětského hospodářství. Neutěšená situace v Sovětském svazu se ale nezlepšuje a sovětská vláda začíná zvažovat, zda by kromě finančních a materiálních příspěvků nepomohl i příchod kvalifikovaných dělníků. Země se chystá udělat krok od polofeudálního hospodářství, založeného na nevykonném zemědělství, k průmyslové výrobě. A tento vývojový skok potřebuje nejen technické vybavení, ale i dostatek kvalifikovaných pracovních sil. A těch je v sovětském Rusku stále nedostatek. Podnětem k řízenému přistěhovalectví je rezoluce IV. kongresu Komunistické internacionály (5. listopadu – 5. prosince 1922) o „Proletářské pomoci Sovětskému Rusku“. Otázka vystěhovalectví sice není prioritou tohoto apelu, zmiňuje ale i přímé vystěhovalectví. Příchod nových imigrantů ale chtějí mít sovětské orgány pod kontrolou. Proto zřizuje sovětský stát 23. prosince 1922 Stálou komisi pro zemědělské a průmyslové přistěhovalectví do SSSR (STO) při Radě práce a obrany SSSR. Od prosince 1922 do listopadu 1924 zažádalo z celého světa o imigraci do SSSR sedmapadesát skupin. Nejvíce žádostí přišlo z Německa a Spojených států. Zájem ale mají i komunisté z Československa. Už v roce 1923 míří první československá komuna, výrobní družstvo Prago-mašina, do Gruzie. Expedice asi padesátky drobných řemeslníků, zejména zámečníků, se usadila v Tiflisu (dnešním Tbilisi), kde hodlala opravovat hospodářské stroje. Toto první československé výrobní družstvo v SSSR ale nemělo dlouhého trvání. Zaniklo asi po roce a vystěhovalci se buď vrátili domů nebo se rozptýlili po Gruzii. Přesto Prago-mašina otevřela novou kapitolu vystěhovalectví z českých zemí do Sovětského svazu. Konkrétnější pravidla pro přistěhovalectví přináší dekret č. 134 „O zemědělském přistěhovalectví“. 2. února 1925 jej vydává Všesvazový výkonný výbor a Rada lidových komisařů. Výnos nařizuje, aby byly pro očekávaná družstva zřizovány půdní fondy, na kterých mají přistěhovalci hospodařit a učit místní lidi práci v zemědělství. Dekret také vymezuje například rozsah případných daňových úlev a charakter a délku nájemních smluv. Další pobídka k přistěhovalectví přichází s dekretem č. 125 z 31. března 1925 „O pracovních výhodách pro průmyslové a zemědělské přistěhovalce.“ Pozemky přidělované přistěhovalcům mají být podle něj osvobozeny od kolkových poplatků, po dobu tří let jsou dokonce budoucí komuny osvobozeny od placení daní, sovětský stát nabízí transportům např. i zvýhodněné ceny na železnici. Dekret také

především stanoví pravidla, na jejichž základě budou budoucí družstva fungovat.

1. přistěhovalci do SSSR a zřizování průmyslových a zemědělských podniků na jeho území je přípustné jen v kolektivní formě hospodaření, jako jsou družstva a komuny
2. stát poskytne zahraničním družstvům určité výhody, za účelem rychlejšího soužití s místním prostředím
3. uzavření smluv s přistěhovalckými kolektivami umožňuje sovětským státním orgánům vliv na další rozvoj družstva a jeho směřování
4. přistěhovalci mohou užívat všechna práva a povinnosti jako sovětské občany 18

Především podmínka, která striktně požaduje kolektivní formu vystěhovalectví zásadně mění dosavadní charakter migrace do Ruska. Až dosud převládali individuální přistěhovalci či malé kolektivy, které šli za prací nebo zemědělskou půdou. Jejich ekonomické aktivity byly dosud založeny na soukromém vlastnictví a svobodném podnikání. To ale tento dekret do budoucna mění. Upřednostňuje kolektivní formu hospodaření a sovětský režim si také vyměňuje, že jeho orgány budou mít možnost ovlivňovat charakter a směřování jednotlivých vystěhovalckých kolektivů. Nová éra vystěhovalectví do Sovětského svazu začíná.

3.2

V jakých historických souvislostech se tyto vystěhovalcké projekty rodí? Na prahu druhé dekády 20. století jsou vzájemné vztahy mezi Československou republikou a sovětským Ruskem na bodu mrazu. Československo vlastně ještě ani formálně nevzniklo a už se jeho legionáři ocitli ve válce s nově se rodícím sovětským Ruskem. Po čeljabinském incidentu z května roku 1918 vstoupili českoslovenští vojáci do otevřeného boje se sovětskou mocí a na čas se stali významným pilířem protibolševického boje. Příměří mezi sovětským Ruskem a legionáři bylo podepsáno až v únoru roku 1920. Rezervovaný vztah Prahy vůči Moskvě ale trvá i nadále. Československá diplomacie kopíruje nesmířlivý postoj Francie, normalizaci vztahů brání také zájmy klíčových jihovýchodních spojenců: Rumunska a Jugoslávie. Sovětský svaz naopak celá dvacátá léta vystupuje proti versailleskému systému, na kterém

byla zase založena samotná existence československého státu. K první normalizaci vztahů mezi oběma zeměmi došlo po Janovské konferenci v roce 1922. Obsahem smlouvy z června téhož roku o obchodních vztazích mezi Moskvou a Prahou nebyly jen hospodářské otázky. V textu se hovořilo také o vzájemné neutralitě a ČSR uznává sovětskou vládu za jedinou reprezentantku Ruska. Chladné vztahy mezi Prahou, která se stává sídlem exilu ruské i ukrajinské inteligence, a Moskvou setrvá i po roce 1924, kdy Sovětský svaz uznává Francie. Na začátku třicátých let proto zůstává Československo jedním z posledních evropských států, který se Sovětským svazem stále nenavázal diplomatické styky. I proto nemá Praha v Moskvě svého velvyslance, ale pouhého „zástupce ČSR“. Prvním je Josef Girska. Stejný status má i jeho protějšek Antonov-Ovsejenko, zástupce Sovětského svazu v Československu. K průlomů ve vzájemných vztazích dochází až v květnu 1935, kdy byla podepsána smlouva mezi Prahou a Moskvou.

3.3

Po prohraném zápase o Lidový dům a prosincové generální stávce se 21. května 1921 vyděluje ze sociální demokracie její radikální křídlo a vzniká Komunistická strana Československa. Strana, která sehraje významnou roli i při vzniku a organizaci vystěhovaleckých družstev, včetně Intrerhelpa. Tímto záměrem se KSČ zabývala hned na svém prvním řádném sjezdu (2.- 5. února 1923). Inspirován rezolucí kongresu Komunistické internacionály přichází Bohumír Šmeral s výzvou, která apeluje na komunisty, aby organizovali skupiny kvalifikovaných dělníků, kteří by se podíleli na výstavbě socialismu v zemi sovětů.

„IV. světový sjezd Kominterny uložil všem komunistickým stranám povinnost Sovětskému Rusku pomoci také hospodářsky přímým zúčastněním se dělnické třídy všech zemí na znovuvybudování sovětské republiky ve formě proletářské hospodářské pomoci Sovětskému Rusku. Tato hospodářská pomocná akce musí být prováděna co nejširší jednotnou frontou dělnické třídy tím způsobem, aby se o ni vzbudil zájem nejširších mas pracujícího obyvatelstva všech zemí“, 19 píše se v Rezoluci ohledně hospodářské pomoci Rusku. Tento krátký a nepřiliš konkrétní apel, který zazněl vlastně na okraj sjezdu, bývá považován za impuls československých komunistů směřující k pozdějšímu vzniku

vystěhovaleckých komun. Skutečnost, že výzvu pronáší Bohumír Smetal není náhodná. Šmeral sám byl nejen čelným představitelem Komunistické strany, ale zároveň také československým zástupcem v Mezinárodní dělnické pomoci (IAH), která podobné projekty, podle instrukcí Komunistické internacionály, organizovala a řídila. O aktivní roli KSČ se zmiňují sami pamětníci i potomci vystěhovalců do SSSR.

„Komunistická strana byla iniciátorem celé akce. Moji prarodiče vždycky vzpomínali: Mohli jsme jít do Ameriky. Řekli jsme si ale: ne, jsme komunisté, naše cesta vede na východ, půjdeme do Sovětského svazu“ 20 říká Larisa Václavíková, dcera Bohuslava Huňi, který jako chlapec odjel s rodiči do Interhelpa a jehož starší bratr František Huňa byl jedním z organizátorů komuny na východní Moravě.

3.4

Bezprostředním iniciátorem vystěhovaleckého projektu Interhelpo byl Rudolf Mareček, člen Komunistické strany Československa a ještě dříve členem Všeruské komunistické strany bolševiků. Tento dobrodruh prožil 1. světovou válku v ruské Střední Asii. Po Říjnové revoluci, která jej zastihuje ve Věrném v Semirečinské oblasti (dnešní Alma-Atě), se staví do čela místního bolševického hnutí a brzy se stává předsedou městské organizace. V okolí jezera Yssyl-Kul zakládá několik zemědělských komun. V roce 1920 je Mareček povolán do Moskvy, aby tam podal zprávu o zkušenostech s činností komun, které organizoval. V Moskvě se také schází s představiteli Československého byra při Ústředním výboru Komunistické strany Ruska (bolševiků). Československá buňka byla integrální součástí ruské bolševické strany, svůj první sjezd má už v květnu 1918. Když o tři roky později vznikne Komunistická strana Československa, hrají zkušení bolševici z české sekce KSR (b) v nové straně významnou roli. Právě z Československého byra je do Prahy vyslán i budoucí komunistický poslanec Otto Synek a především první předseda Komunistické strany Československa Alois Muna. Tento historicky první český komunista se do Československa vrátil z Ruska květnu 1918. Jako zkušený bolševický kádr přispívá Alois Muna výrazně k rozkladu sociální demokracie. Poté, co se z ní odštěpuje radikální komunistické křídlo, staví

se do jeho čela. Za novou komunistickou stranu byl tento absolvent pěti tříd základní školy a bývalý dámský krejčí zvolen v letech 1925-1929 poslancem Národního shromáždění. Rudolf Mareček dostává od Československého byra při ÚV KSR(b) v Moskvě úkol: organizovat a zakládat v nově vzniklém Československu vystěhovalecké komuny.

„V roce 1920 byl soudruh Mareček pozván na ÚV VKS(b) do Moskvy, aby podal politickohospodářskou zprávu ze Semirečí a sdělil zkušenosti ze zakládání prvních komun. Při této příležitosti byl s ním projednán stranický úkol, podle něhož se měl vrátit do ČSR a pracovat v KSČ.“ 21

Rudolf Mareček se v září roku 1921 skutečně vrací do Československa. Usazuje se v Turčianském Martině a hned vstupuje do komunistické strany, stává se tajemníkem okresního výboru Komunistické strany Československa ve slovenském Martinu. V létě 1923 se v Brně setkává s Lvem Chinčukem, předsedou Rady sovětských družstev a představitelem sovětského Centrosojuzu, vrcholného orgánu spotřebních družstev SSSR. Od něj dostává instrukce, jak postupovat při zakládání vystěhovaleckého družstva. Mareček se obrací s žádostí o vystěhování na zástupce SSSR v Praze Antonova – Ovsjenka. Žádost byla postoupena Stálé komisi pro zemědělské a průmyslové přistěhovalectví při Radě práce a obrany SSSR (STO).

„Chinčuk uvítal založení družstva a poradil, jak dál postupovat. Prostřednictvím zastupitelství SSSR v Praze byla žádost o působení družstva v SSSR poslána do Moskvy a odtud do Taškentu. Odtud se vrátila s kladným výsledkem. Nastalo období velké agitační a organizační práce. Za pomoci soudruha Grünwalda byly zhotoveny z Marečkových fotografií ze Střední Asie barevné diapositivy, se kterými Mareček podnikal agitační zájezdy s přednáškami do různých měst, nejdříve na Slovensku, potom na Moravě a v Čechách. Napsal také článek do Pravdy chudoby o ustavení družstva a jeho budoucí činnosti v SSSR“, vzpomínal v roce 1975 významný člen Interhelpa Karel Šulc. 22

Na organizaci Interhelpa se aktivně podílí i komunistický senátor Václav Chlumecký. Ten se dokonce v Moskvě osobně účastní jednání o konkrétních podmínkách pro vystěhovalecký projekt. Do SSSR odjíždí v roce 1924 spolu se zakladatelem komuny Rudolfem Marečkem.

Jak uvádí Pavel Pollák na organizaci se podíleli i další komunističtí předáci: senátor Jirásek, Karol Bacílek, tajemník žilinského kraje a poslanec Steiner. 23

2.5

V oficiálních stranických materiálech ale jakoukoliv zmínku o organizaci vystěhovaleckých skupin nenajdeme. Důvod je možná nasnadě: propagace a náborové akce do vystěhovalecké komuny odporovaly platným československým zákonům, především zákonem o ochranu republiky z 19. března 1923. Podle něj mohla být organizace vystěhovaleckých družstev, směřujících navíc do Ruska, se kterým v té době Československo neudržovalo standartní diplomatické vztahy a jehož existenci neuznávalo, chápána také buď jako zapovězený „styk přímý nebo nepřímý s cizí mocí nebo s cizími činiteli“ (§ 3) nebo jako nezákonné „sdružování státu nepřátelské“ (§ 17). Podněcování k odchodům ze země naráželo na další normu: zákon č. 71 sb. o vystěhovalectví z 15. února 1922 a jeho novele z 15. února 1925. Vystěhovalecký zákon omezoval a přísně specifikoval podmínky pro odchod z Československa. Zakazoval nejen veškeré vystěhovalecké agitace a náborové akce, ale určoval také podmínky pro získávání cestovních dokumentů a vymezoval postup při podávání žádostí. Podle prováděcího ustanovení k zákonu o vystěhovalectví musel být každý občan, který hodlal opustit republiku, vybaven vystěhovaleckým cestovním listem. V tomto dokladu bylo uvedeno místo, kam se stěhuje. Cestovní doklady se ale nevydávaly automaticky. Úřady mohly jejich vydání odmítnout a také je odmítaly. V oprávněných případech navíc policie neváhala trestně stíhat ty, kdo vystěhovalecký zákon porušovali. Nábor nových členů pro Interhelpe se musel proto odehrávat skrytě, obvykle byl maskován jako cestopisná přednáška. Účel setkání komunističtí organizátoři zatajovali, svoji pravou identitu ale neskrývali. Jedna z mnoha náborových akcí se odehrála v sobotu 13. prosince 1924 v hotelu Moravia v Holešově. Na pozvánce se dočteme, že jde o cestopisnou přednášku cestovatele Rudolfa Marečka, kde bude k vidění osmdesát světelných obrazů a řečník slibuje výklad na téma: moje epizody ze života a cest ve Střední Asii. Na akci zve Výkonný výbor komunistické strany a Politická organizace strany komunistické v Holešově. 24

Policie veškeré aktivity bedlivě sledovala a díky tomu se nám zachovaly nepřímé důkazy o propojení Komunistické strany Československa s vystěhovaleckým projektem Interhelpo. 23. února 1925 se například prezídium policejního ředitelství v Bratislavě obrací na Okresní soud v Žilině, kterému podává trestní oznámení na předáky „komunistického družstva Interhelpo, kteří vydali Aloisovi Pustejovskému, Filipu Švolíkovi a Jánu Jandíkovi potvrzení, na základě kterých jmenovaní požádali o vystavení vystěhovaleckého pasu do SSSR, což odporuje paragrafům 5, 6, 7, 8 vystěhovaleckého zákona č. 71 sb. ze dne 15. února 1925.“ 25

Trestním oznámením čelí i komunističtí poslanci a senátoři. Prezídium policejního ředitelství v Košicích tak podalo trestní oznámení na poslance KSČ Michala Kubičku z Prešova za „projev v Orlové, ve kterém chválil SSSR a vyzýval k vystěhování“. 26

Interhelpo sledovaly československé orgány od samotného vzniku. Nebylo to první československé družstvo, které se chystalo odejít do Sovětského svazu a policie už byla obezřetná. Například četnické stanice na celé Moravě musely přednostům politických správ hlásit kolik cestovních dokladů do Ruska bylo vydáno a kolik žadatelů bylo jmenovitě zapojeno jmenovitě do vystěhovaleckého projektu Interhelpo. Informace putovala až k zemskému policejnímu prezídiu v Brně. Z hlášení četnické stanice v severomoravském Sudkově se tak dovídáme:

„U zdejšího úřadu žádal Skalický z Postřelmonova o udělení cestovního pasu do Ruska za účelem vystěhování do Piškeku. U úřadu po delším jednání prokázal se Oběžníkem č. 3 Výrobního a hospodářského družstva Interhelpo v Žilině, podepsaným Janem Liščákem, jednatelem a Eduardem Hegerem, předsedou družstva, v němž sděleny byly pokyny pro vystěhování. Současně sdělil, že úmysl vystěhovat se mají z Postřelmonova Urbánek a Šámal a ze Zábřehu Matějka, bývalý obchodník střížním zbožím.“ 27

Svého protizákonného jednání si byli komunističtí organizátoři bezpochyby vědomi, jejich aktivitu to ale nijak neochromilo. Naopak, dál pokračovaly i náborové akce. Ve svém svědectví to potvrzuje František Huňa, jeden z organizátorů vystěhovaleckého projektu na severní Moravě.

„Řečník nesměl mluvit o sovětském zřízení v Rusku, o bolševicích a jejich cílech a podobně. Přednášky se děly pod přímou kontrolou policejních orgánů a řečník musel mluvit velmi šikovně, aby se nedostal do rozporu s komisařem četníky.“ 28

Masívní agitace provázela Interhelpo nejen na samém počátku, ale i v průběhu celých dvacátých let. Proč? Důvod je nasnadě. Vystěhovalecká komuna potřebovala přísun dalších a dalších členů. Zejména na svém začátku procházela mnoha těžkostmi a útrapami a členové družstva společenství opouštěli. Jejich uvolněná místa bylo zapotřebí zaplnit dalšími a dalšími vystěhovalci. V souvislosti s druhým, nejpočetnějším transportem, se proto v celém Československu rozvíjí skutečně intenzivní propagační kampaň. A opět se v ní angažují komunističtí předáci. V chudé a levicově orientované Podkarpatské Rusi stojí v čele náborových akcí komunistický poslanec Šafránko. 29

Dva roky po odjezdu prvního transportu Interhelpa do SSSR, 7. května 1927, se prezidium zemské politické zprávy v Brně obrací důvěrným dopisem na přednosty okresních politických na Moravě, policejní ředitele v Brně a Moravské Ostravě a také na správce policejních komisařství v Jihlavě, Novém Jičíně a Znojmě, tedy v místech odkud už do Interhelpa odcestovala řada lidí, a lze očekávat, že právě na tyto chudé regiony se znovu obrátí náborová kampaň Interhelpa.

„V příloze zasílám opis důvěrného podání některých členů družstva Interhelpo v Pišpeku na zastupitelství Československé republiky v Moskvě spolu s informací tohoto zastupitelství na vědomí vzhledem k tomu, že zástupci uvedeného družstva budou pravděpodobně se snažit získat v Československé republice nové členy pro družstvo a že vystěhovalectví do Turkestánu přineslo by za daného stavu československým vystěhovalcům jen trpké zklamání. Záležitost buď považována za důvěrnou.“ 30

Impulem k této výzvě byl dopis z 21. března 1927, ve kterém se čtrnáct bývalých i stávajících členů družstva obrátilo na československý zastupitelský úřad v Moskvě a varují před další připravovanou náborovou akcí. Zároveň popisují katastrofální bídu i neutěšené poměry v komuně, kterou masově opouštějí zbídačení a zklamaní lidé. Československé úřady se emigraci občanů, kteří by se nechali zlákat nezodpovědnými sliby, snažily zabránit. Prostřednictvím informační kampaně varují před neuváženými odchody. Časopis Naše zahraničí například v ročníku 1928/1929 v příspěvku nazvaném příznačně Neúspěch československých kolonií v Rusku uvádí:

„Sovětská podpora těmto družstvům byla tak nepatrná a obtíže celého hospodaření tak značné, že Kladenská komuna se už vůbec rozešla a z ostatních družstev se už osadníci rovněž vracejí přes Moskvu, kde se domáhají podpory na umožnění návratu do vlasti.“ 31

Komunistická strana dává k dispozici také svůj stranický tisk. Ať už centrální, jako bylo Rudé právo nebo Tvorba, tak nejrůznější regionální listy: severomoravskou Stráž lidu, hodonínské Slovácko, jihomoravskou Rovnost, či slovenskou Pravda chudoby. Byl to právě tento slovenský komunistický list, který jako první informuje o ustavení družstva a jeho budoucí činnosti v SSSR. Článek, který napsal samotný organizátor družstva Rudolf Mareček, nesl titul „Českoslovenští družstevníci do Sovětského Ruska“ a v komunistickém listu vyšel 9. dubna roku 1924. O samotném odjezdu komuny informuje deník Rudé právo, byť s poněkud nepochopitelným pětidenním zpožděním. Zpráva vychází 2. dubna 1925. 32

3.7

Reportáže a zprávy ze života československých komun přinášel komunistický tisk pravidelně. Stejně tak otiskoval dopisy, které do Československa posílali sami vystěhovalci. Pochopitelně jen takové, které se hodily do celkového ideologického obrazu. Interhelpo (ale i komuna Reflektor) je líčeno jako příklad internacionální pomoci. U příležitosti desátého výročí existence československé komuny v Sovětském svazu napsala komunistická Tvorba:

„Interhelpo je příkladem a důkazem, jak v zemi osvobozeného proletariátu může si zahraniční dělník zajistit sobě a svým dětem bohatý a blahobytný život jedině svou prací a ruku v ruce s proletariátem Sovětského svazu. Interhelpo je rovněž příkladem správnosti leninské a stalinské národnostní politiky, neboť v tomto družstvu pracuje svorně čtrnáct národností bez jakýchkoliv třenic a národnostních rozdmýšek. 33

Za pravidelný přísun informací do komunistického tisku vděčí Interhelpo zejména trojici komunistických novinářů a spisovatelů, kteří s tímto projektem spojili svůj život: Peteru Jilemnickému, Jiřímu Weilovi a Júliu Fučíkovi. Peter Jilemnický se osobně zúčastnil druhého transportu a psal o něm své reportáže, Julius Fučík, coby redaktor časopisu Tvorba, navštívil komunu opakovaně, mimo jiné i spolu s dělnickou delegací a Jiří Weil je na čas do Interhelpa poslán na převýchovu. I on ale o československé osadě píše. Všichni tito autoři (ale také mnozí další, v Tvorbě publikuje o Interhelpu např. Josef John, o komuně Reflektor zase na stránkách téhož časopisu píše Ladislav Štol) informují své čtenáře o ideálním životě v dělnické komuně a Sovětském svazu vůbec.

3.8

Zbývá tedy odpovědět na otázku, zda se Komunistická strana Československa podílela na organizaci vystěhovaleckého družstva Interhelpo? Odpověď je jednoznačně kladná. Zřetelný apel, který by podněcoval k odchodům do zahraničí sice v oficiálních dokumentech KSČ nenajdeme a s výjimkou Šmeralova svolání na 1. sjezdu KSČ nevyzývají k vystěhovalectví ani nejvyšší představitelé strany. Jednak proto, že takové jednání bylo v rozporu s platnými zákony republiky a až do začátku procesu bolševizace komunistické strany se straniční lidé snažili tyto zákony respektovat. Dalším důvodem pro opatrnost ve vystupování komunistických lídrů mohla být i celková společenská atmosféra. Přinejmenším na začátku dvacátých let minulého století, krátce po zrodu nezávislé Československé republiky, mohlo být podobné, státu nepřátelské jednání, negativně vnímáno i částí potenciální voličské obce. Role Komunistické strany Československa na formování vystěhovaleckých komun, včetně Interhelpa, je ale nezpochybnitelná. Nakonec projekt samotný byl alespoň zpočátku otevřen výhradně členům Komunistické strany Československa. Tento požadavek jasně diktoval doplněk stanov, který si vyžádaly sovětské orgány. Stálá komise Rady práce a obrany pro zemědělské a průmyslové přistěhovalectví (KOMSTO) totiž adresuje 11. února 1924 řediteli konzulárního oddělení zastupitelskému úřadu SSSR v Praze Klavinovi striktní požadavek: „Zvláště vás KOMSTO žádá o personální soupis družstva, to znamená vyrozumět je (družstvo Interhelpo, poznámka autora) o tom, že všichni členové musí být komunisté.“³⁴ Výběr zájemců o vystěhování s Interhelpem se tak zúžil jen na členy Komunistické strany Československa. Zcela klíčovou roli potom sehrála komunistická strana při organizaci vystěhovaleckých komun na místní úrovni. Odhlédneme-li od samotného Marečka, který byl tajemníkem KSČ v Martinu, na jižní Moravě organizoval přípravy komunistický funkcionář Donát Láníček, na Zlínsku jednatel KSČ Cyril Horáček a do příprav vystěhovaleckého projektu byli zaangażováni mnozí další a další komunističtí předáci. Když na podzim roku 1925 odjíždí do Interhelpa druhá výprava čítající šest desítek lidí, tzv. první mezitransport, ve večerníku Rudého práva otiskují komunardi zdravici, která je zároveň programovým prohlášením i výčtem všech institucí, které se na organizaci podílely.

„Jsme prostí dělníci a díváme se na věci tak, jak jsou. Odjeli jsme do Ruska s důvěrou v možnost existence ve svobodném proletářském státě. Udělali jsme dobře, že jsme se nedali zastrašit kampaní lží a pomluv, které šíří kapitalistický tisk o SSSR.Děkujeme výkonnému výboru KSČ za soudružskou pomoc a slibujeme, že chceme být poctivými dělníky na výstavbě proletářské pevnosti, dělnicko-rolnického sovětského ruského státu. Soudružky, soudruzi, loučíme se s vámi v přesvědčení, že žádná moc nezvrátí naše společné revoluční cíle a v přesvědčení, že pod vedením Komunistické internacionály vybudujeme blahobyt pro všechny!“ 35

Významnou roli sehrála také československá buňka při VKS(b), která nejspíš se svým úkolem vyslala do Československa i samotného Rudolfa Marečka.

Když Mareček v únoru 1923 přečetl svým kolegům v klubu esperantistů – idistů článek časopisu Revuo internalista o tom, že v Sovětském svazu zřídili z Leninova podnětu úřad, který má koordinovat vznik vystěhovaleckých družstev, nebyl Mareček novou informací nijak překvapen. Naopak.

„Vidíš Albíne (Albín Poláček byl jedním ze zakládajících členů družstva, poznámka autora) už tady máme, co jsem vám dávno vykládal. Budeme spolu organizovat dělnickou pomoc, dělnické družstvo a pojedeme do Semirečí.“ 36

IV. Interhelpe v kontextu vystěhovalecké tradice do Ruska a SSSR

4.1

Od března 1925 do dubna 1932 odjelo v rámci projektu Interhelpe do Sovětského svazu třináct set osmdesát tři lidí. Přestože v kontextu vystěhovalectví směřujícího do Ruska jde o početně velmi významnou expedici, nebylo Interhelpe ani zdaleka prvním českým či slovenským vystěhovaleckým projektem, který míří na východ. V čem se ale Interhelpe odlišovalo od předchozích výprav do carského a sovětského Ruska? Jaké je místo projektu Interhelpe v kontextu vystěhovalecké tradice? Až do poloviny 19. století mělo vystěhovalectví do Ruska výhradně individuální charakter. Do Ruska odcházeli čeští obchodníci, řemeslníci, učitelé i umělci a někteří z nich tam zůstali natrvalo. Vždy se ale jednalo o jednotlivce a jejich počet nebyl velký. V roce 1748 tak například v Rusku působil český violoncellista a skladatel Jan Antonín Mareš nebo český lékař a zakladatel balneologie na Kavkaze H. Šimber. V roce 1792 pobývá v St. Petěrburku i český filolog Josef Dobrovský. 37 Výraznější zájem o vystěhovalectví do Ruska přichází ve druhé polovině 19. století, když čeští zemědělci začínají hledat nové příležitosti pro své podnikání. Drtivá většina z nich směřuje za oceán, do Spojených států. Emigrace do Ruska je stále pouze okrajová. A to i přesto, že pro Čechy by se z jazykového i národnostního hlediska mohlo zdát výhodnější vystěhovat se do bratrského – slovanského Ruska, než se rozplynout ve zcela cizím převážně anglofonním prostředí. Češi se ale do zaostalého Ruska příliš nehrnou. Pro vystěhování do carské Rusi přitom dokonce existoval nejen právní rámec: migraci mezi Ruskem a Rakouskem upravovala dohoda z 5. června 1815 (smlouva například z vystěhovalectví vylučovala osoby, které dosud nesplnily svoji vojenskou povinnost), o imigranty z Rakousko-Uherska měla zájem i Moskva. První větší skupiny emigrantů mířili na Kavkaz a do Volyně. Tam se předvoj jedenácti českých rolníků usazuje v roce 1846. 38 Zatím je to stále jen okrajový migrační pohyb. Masívnější imigrace Čechů do této oblasti přichází až po roce 1868. První větší vlna vystěhovalectví do Ruska přichází po skončení Krymské války. Pionýrská skupina zemědělců z okolí České Třebové odchází na Krym v roce 1856. S sebou Češi přivážejí i své mnohem modernější zemědělské náčiní a místními statkáři jsou vítáni jako kvalifikovaná a žádaná pracovní síla. V Perekopském újezdě dostávají čeští vystěhovaleci půdu a zakládají celkem čtyři osady: Bohemku, Tábor, Carekviči a

Alexandrovku. Právě posledně jmenovaná obec z nich byla největší. V Alexandrovce žilo v roce 1867 pětadesát rodin. Čeští zemědělci ale nejsou spokojeni s kvalitou přidělené půdy, část jich odchází a zakládá v Melitopolském újezdě Tauridské gubernie novou osadu: Čechohrad. Přes velmi krušné a těžké začátky se záhy i čeští zemědělci v Čechohradu staví na vlastní nohy a jejich práce přináší první plody. Zakrátko připadají na jednu rodinu dva koně, dva páry volů, dvě až tři krávy, pluh a povoz. Ve vesnici budují rybník, mlýn, pekárnu. Čechohradu se daří, vystěhovalectví z českých zemí do Ruska ale zůstává stále na zanedbatelné úrovni.

4.2

Přelomovým je až rok 1867, kdy se v Moskvě koná Všeruská etnografická výstava a Geografická společnost v Sankt Petěrburgu vyhláší svůj program, na jehož základě by na příště měli být do Ruska zváni především přistěhovalci z řad bratrských Slovanů a nikoli dosud početně převládajících Němců. O šest roků dříve bylo v Rusku zrušeno nevolnictví a vznikl tak předpoklad pro přistěhovalectví. Čechy přijíždějí do Moskvy zastupovat František Palacký a František Ladislav Rieger a diskutují i o možnostech vystěhování do Ruska. Na vyhlášenou strategii Geografické společnosti, která se chce v přistěhovalectví zaměřit především na slovanský živel, odpovídají Palacký s Riegre otázkou mířenou do vlastních řad: proč Češi místo do náruče velkého slovanského bratra směřují do jazykově a národnostně cizí Ameriky? Stejnou otázku si pokládá i ruská strana a při Moskevské zemědělské univerzitě vzniká „Komise pro uvedení české emigrace do Ruska“ pod vedením hraběte Tola. Ten vysílá do Prahy svého emisara F. Levšina a v Národních listech otiskuje oznámení, ve kterém se prezentuje jako prostředník mezi ruskými prodejci půdy a jejich budoucími českými kupci. 39

Na komisi se skutečně začínají obracet ruští majitelé pozemků a jejím prostřednictvím nabízejí půdu potenciálním českým zájemcům. V Praze se znovu objevuje i odvážná myšlenka reemigrace Čechů z Ameriky do Ruska. V čele této iniciativy stojí spolupracovník Palackého Alois Patera a majitel vystěhovalcké kanceláře Alois Kareš. Tato myšlenka se ale ukazuje jako nerealizovatelná. Američtí Češi nemají zájem. Ten ale v českých zemích

rozhodně nechybí. Do Ruska se během let 1868-1870 vystěhuje osm tisíc lidí. Největší část jich odchází na Ukrajinu, do Volyňské gubernie. Přinášejí tam pokrokové zemědělské praktiky, technologie a znalosti, zakládají chmelnice i pivovary. Právě pivovarnictví se do budoucna stává jejich doménou: před 1. světovou válkou pracuje na Volyni dvaadvacet pivovarů, které jsou v českých rukách. Ani v tolik upřednostňovaném slovanském prostředí se ale český živel příliš nemísí s místní ruskou a ukrajinskou komunitou. Vyspělejší české vesnice představují spíše izolované ostrůvky uprostřed většinového ruského a ukrajinského moře. Jisté izolaci pomáhá i bohatý krajanský život, který kvete, v ruku v ruce s ekonomickou prosperitou, na Volyni i v samotném Kyjevě. Český živel se soustřeďuje kolem spolků, besed a krajanského tisku. Česká komunita na Rusi pomalu narůstá. Podle odhadů žilo před první světovou válkou žilo v carském Rusku asi 60.000-100.000 Čechů a Slováků. 40

4.3

Zlom ve vzájemných vztazích mezi českými usedlíky a ruskými úřady přichází s první světovou válkou. Bratrští Slované mají stále rakouské občanství a tak jsou automaticky považováni za příslušníky nepřátelského státu a čelí prvním ústrkům. Musí odejít ze všech vedoucích funkcí ve státním i soukromém sektoru. V této souvislosti je například z vedení akciové společnosti Kotlářský strojírenský závod Greter a Skřivánek vyloučen dosavadní ředitel Josef Pokorný. A to i přesto, že stejně jako řada dalších Čechů žijících na Ukrajině, žádal o ruské občanství. 41

Tento případ není zdaleka ojedinělý. Co je to ale ve srovnání s perzekucemi, které čekaly sice bratrský, ale cizorodý a úspěšný, český živel po bolševickém převratu, Říjnové revoluci. Češi na Volyni a v Kyjevě patřili k bohatším společenským vrstvám a jako takové je zasáhly sociální čistky a perzekuce plnou silou. Jejich nejspíš první obětí se stal Jan Volf, jednatel Českého komitétu v Kyjevě a generální tajemník Svazu československých spolků na Rusi. Na základě udání místních českých bolševiků byl zatčen a 28. srpna 1919 popraven. 42

Část volyňských Čechů má přece jen alespoň na čas štěstí. V roce 1921 připadl západ Volyně Polsku. V Kyjevě a východní Volyni ale zůstává Čechů dost a dost. V roce 1926 bylo při

sčítání obyvatel bylo na Ukrajině usazeno 16 000 Čechů. Na celém území Sovětského svazu přitom žilo 27 000 českých usedlíků a české komunity si zpravidla udržovaly svůj jazyk a vědomí národní identity. Typický Čech žijící tehdy v Sovětském svazu byl zemědělec hospodařící na svém vlastním statku. 43

Se svojí jazykovou odlišností a zejména ekonomickým postavením představují Češi pro sovětské orgány typické nepřátelské kulaky. Nesmiřitelný boj proti této společenské vrstvě proto plnou silou zasáhl i český živel. Zemědělci přicházejí o svůj těžce získaný majetek, čelí perzekucím a vyhnáním. Soustavná perzekuce Čechů na Ukrajině začíná v roce 1925 procesem proti starousedlíkům v Kyjevě a pokračuje nejprve procesem proti českým učitelům v roce 1927 a poté proti českým statkářům v roce 1928. Na příslušníky české komunity se sovětské orgány znovu zaměří v červnu 1931. Začíná soud s dvanácti českými učiteli, osmi dělníky a rolníky a jedním zaměstnancem československé obchodní mise. Všichni jsou obviněni z vyzvědačství a protisovětské činnosti. Trest za neexistující spiknutí byl exemplární: deset rozsudků smrti a jedenáct těžkých žalářů. 44

Po 17. září 1939 obsazuje Sovětský svaz i západní Volyň, kterou na čas získalo Polsko. Perzekuce tak dopadají i na českou komunitu, která byla zatím teroru ušetřena. Teď se ale situace dramaticky mění. V roce 1940 jsou ze západní Volyně vysídleny dva tisíce Čechů do severního Kazachstánu. 45

4.4

Po první světové válce nastává ve vystěhovalectví do Ruska specifická situace, kdy proti sobě stojí dva migrační proudy. Na jedné straně Češi, kteří odešli do Ruska před bolševickým převratem a jako úspěšná vrstva společnosti jsou po převzetí moci komunisty terčem útlaku a perzekucí a ze Sovětského svazu prchají. Motivů jejich odchodu z Ruska jsou existenční a ekonomické. Proti této migrační vlně putují do země sovětů Češi a Slováci, kteří jsou motivováni především politicky a ideologicky. Pro tyto vystěhovalce představuje sovětská společnost naplnění ideálů o sociálně spravedlivé společnosti. Až dosud vedly k migraci

většinou ryze pragmatické motivy: levná půda, příležitost k podnikání. Nový migrační proud vede do Ruska (či obecně SSSR) ideologie, založená na jednotě proletariátu a vizi beztrždní společnosti. Do sovětského Ruska míří především komunisté, levicově smýšlející dělníci. Když se krátce po zrodu bolševického státu obrací jeho zakladatel V.I. Lenin na světový proletariát se svojí výzvou o pomoc (v srpnu 1921), odezva záhy přichází i z Československa. Jako první se rodí družstvo Pragomašina, které míří do sovětské Gruzie. Iniciátorem projektu je E. Wollman a Pragomašina je odpovědí na výzvu Mezinárodní dělnické pomoci. Vystěhovalci hodlají, ve spolupráci se svazem gruzínských kooperativů, zřídit na místě strojní dílny na opravu hospodářských strojů, lokomobil, automobilů, motorů atd. Družstvo odjelo do Tiflisu dne 21. září 1923, na místo dorazilo koncem října. Svoji činnost zahájila Pragomašina 12. listopadu 1923. Situace na místě byla ale kritická. Družstevní svaz "Cekavširi" své závazky, dojednané při Wollmanově první návštěvě, nedodržel. Po příjezdu nebyly připraveny ani byty, ani dílny. Rozjezd družstevních aktivit proto trval déle, než vedení komuny předpokládalo. Krátce po příjezdu, na začátku roku 1924, propukly mezi členy družstva neshody a část lidí hned ze společenství vystoupila a začala pracovat v ruských dílnách. Jak vyplývá z dopisů, které domů posílali zklamaní vystěhovalci, neúspěch byl zaviněn zejména neznalostí místního prostředí. Osudem první vystěhovalecké komuny v Sovětském svazu se zabývá i Národní shromáždění 20. listopadu 1924. To konstatuje: „Část družstva odstěhovala se z Tiflisu (Tbilisi) a ostatní pomýšlejí na to, dostat trvalejší místo jinde. Dva členové odejeli do Baku, jeden do Kutaisu, jiný do manganových dolů. Družstvo se úplně rozpadlo a členové jeho ponechání svému osudu. Někteří vymáhají soudní cestou vrácení členských podílů, ale původní kapitál je úplně stráven. Někteří členové vypravili se do Tiflisu (Tbilisi) s rodinami, které v nezvyklých poměrech velmi trpěly, zvláště děti, z nichž některé zemřely. Takový je osud "Pragomašiny", a my přirozeně si klademe otázku, proč tedy jezdili ti lidé do Ruska. Když chtěli tvořit družstva a když chtěli pracovat, mohli zůstat zde a jistě ty výsledky práce by byly mnohem lepší, než jakých se dodělali v Tiflisu (Tbilisi)“, uvádí zápis schůze Národního shromáždění z 20. listopadu 1924. 46 Poslanec a generální tajemník Národně socialistické strany JUDr. Karel Moudrý ve svém vystoupení formuluje důvody, proč selhal vystěhovalecký projekt:

„Další závažnou příčinou tohoto nezdaru je okolnost, že při nynějších politických a ekonomických podmínkách, panujících v Rusku, je podnikání nemožné“. 47

O případu Pragomašiny jedná schůze Národního shromáždění v souvislosti s diskusí o vystěhovaleckém zákoně. Karel Moudrý demonstruje na neúspěchu Pragomašiny faktickou nemožnost podnikání v sovětském Rusku. Komuna, která s velkými plány odjížděla do Sovětského svazu, nevydržela déle než rok a zanikla dříve, než mohla vůbec začít pořádně pracovat.

„Výsledky tohoto pozorování bych shrnul v tyto základní principy: pokus o zavedení hospodářských principů komunistických žalostně ztroskotal. To je dnešní zkušenost, a tu dnes vidí každý vzdělaný člověk. Já jsem ji dokázal z pramenů sovětských, citoval jsem jako prameny Lenina, Trockého, Bucharina a všechny vedoucí lidi. Nelze jenom politickou a diktátorskou mocí zavést nový hospodářský řád, politika může hospodářství regulovat, ale politika sama o sobě nestačí, aby vytvořila nový hospodářský stav a nové hospodářské hodnoty. To je základní omyl diktatury proletariátu, který dnes odnáší Rusko a ruský proletariát“, 48 soudí generální tajemník Národně socialistické strany Karel Moudrý. Neúspěch prvního vystěhovaleckého projektu ale pro další zájemce není dostatečným varováním. V lednu 1925 tak do SSSR odjíždí další skupina Čechoslováků: Kladenská komuna. V jejím čele stojí Josef Kniha, na organizaci se ale aktivně podílí i Rudolf Mareček, zakladatel Interhelpa a jeden z aktivistů komuny Reflektor. Byl to právě Mareček, kdo se sovětskými úřady vyjednal pro Kladenskou komunu nepříliš výhodné podmínky. Smlouva na 300 desjatín (12 000 hektarů) půdy platila totiž pouze do roku 1927, tedy jen dva roky. Vinou svých aktivit se Mareček dostává do hledáčku československého zastoupení v Moskvě, které upozorňuje ministerstvo zahraničí, že sice uzavírá smlouvy, na jejichž základě se do Sovětského Svazu stěhují celé skupiny lidí, jejich další osud je mu ale lhostejný. Družstva jsou po svém příjezdu ponechána svému osudu a daří se jim špatně. Československý zastupitelský úřad v Moskvě proto doporučuje, aby příslušné orgány udělaly vše proto, aby plány Rudolfa Marečka na vystěhování Kladenské komuny zastavily. Mimé jiné také proto, že vystěhovalci mířili k Rostovu, kde, podle zastupitelského úřadu, panovaly neutěšené podmínky. 49

Dvě stě lidí, kteří tvořili Kladenskou komunu, přesto do Sovětského Svazu odjelo a skutečně se usadilo poblíž železniční stanice Ovečka, v Armavirském okruhu Rostovské oblasti. Tady dostali do užívání pozemky bývalého carského velkostatku o rozloze 12 000 hektarů. Kladenská komuna byla zemědělským projektem, do Sovětského svazu si s sebou přivezla traktory, mlátičky a další zemědělskou techniku. Životní podmínky, do kterých osadníci přijeli, nebyly vůbec jednoduché. Nebylo kde bydlet, spolu s hospodářskými budovami museli stavět i obytné domy. Obtížný začátek mnohé odradil. Z dvou stovek lidí se sedmatřicet hned po příjezdu vrací zpět do Československa. Kladenská komuna představuje mezi vystěhovaleckými projekty jistou výjimku: byl to pokusem o komunistický způsob života. Lidé nedostávali mzdy, členové komuny se společně stravovali a veškeré potřeby, včetně šatstva, si zajišťovali ze společných prostředků. Komuně se sice podařilo překonat nejobtížnější počáteční období, dluhy ale stále narůstaly a po čtyřech letech se družstvo rozpadlo. Vystěhovanci z Československa, kteří zůstali na místě splynuli s ruskou komunitou a na práci Kladenské komuny navázal místní kolchoz.

4.5

V září 1925, tedy necelého půlroku po Interhelpu, odjela do Sovětského svazu další komuna: Reflektor. Toto převážně zemědělské družstvo vzniklo v Praze v roce 1924. Vedle Interhelpa byl Reflektor druhou největší vystěhovaleckou skupinou českých dělníků a rolníků. Do SSSR odjely postupně celkem tři transporty: v roce září 1925 a v dubnu 1926 a v listopadu 1929. Všechny expedice mířily do Dergačského regionu Saratovské oblasti. Do blízkosti železniční stanice Marvinka.

„Moji rodiče odjeli do komuny Reflektor v roce 1926. Odjížděli tam se třemi mými sestrami. Z okolí nebyli jediní, spolu s nimi vycestovali Paurovi od nás ze Strašecí, Rais z nedaleké obce Ruda“, 50 vzpomínal Karel Najman.

Potomek československých vystěhovalců se v roce 1931 narodil už v komuně Reflektor v Sovětském svazu. Po 2. světové válce se vrátil do vesnice svých předků, do Nového Strašecí.

„Všichni, co odjížděli do Sovětského svazu, museli předem složit členské podíly, rusky se jim říkalo „páj“. Za tento vklad se nakoupilo výrobní zařízení, např. sýrárna, traktory, nákladní auta. Můj otec měl za městskými jatkami domek, ten prodal a peníze vložil jako členský podíl. Dělal to deset tisíc korun“, 51 pokračuje Karel Najman.

V prvním transportu vycestovalo sto padesát sedm lidí, ve druhém transportu sto deset a ve třetí a posledním transportu šedesát osob. Celkem tři sta dvacet sedm lidí. Komuna zpočátku prosperovala, k jeho zániku přispěla násilná kolektivizace. V roce 1930 se asi tři desítky lidí stěhují z Reflektoru do Interhelpa, další přecházejí do této sesterské komuny v létech 1937-1938. Byť Marvinku řada lidí opustila, mnozí zůstali a jejich potomci tam žijí dodnes.

Příjmení jako Šerý, Sucháček, Moudrý a Jaroš, která dodnes v Marvince najdeme, jsou více než výmluvná. V roce 2001 zde dokonce vznikl národně-kulturní spolek "Nězabudka", který sdružuje na dvě desítky členů, potomků vystěhovalců z Československa.

Posledním vystěhovaleckým projektem byla Slovácká komuna, která vznikla na jižní Moravě. Do Sovětského svazu přijela první část osadníků v listopadu 1925. Prvních šedesát rodin, celkem pět set lidí, se usadilo v městečku Frolovo, ve Stalingradské oblasti. Do nájmu tam komuna získala přes tisíc hektarů půdy. Mezi desítkami dětí, které spolu se svými rodiči odjely do Slovácké komuny, byla i paní Ludmila Kučí z Lužice na jižní Moravě.

„Měli jsme s sebou zásoby jídla. Nikdo netrpěl nouzí. Maminka nám vařila makaróny sypané mákem, velmi jsme si to jídlo oblíbili. Bylo to moc pěkně zorganizované“, 52 popisovala po osmdesáti letech cestu Ludmila Kučí. Na rozdíl od Ludmily Kučí, která ve Slovácké komuně pobývala jako malé děvče, byla Pavlína Staňková z Brumovic už dospělá žena. Do Sovětského svazu odjela s rodinou v roce 1929. Na sklonku života sepsala své vzpomínky, které dnes opatruje její rodina.

„Chodil k nám Pořízek, komunista. Vykládal, že shání na transport do Ruska, že z Ruska přijedou delegáti do Loun a bude schůza, jak to tam vypadá. Jestli nechceme jet, že tady je nezaměstnanost a tam je lehčí život. Tak tam muž s tím Pořízkem jeli. Na všechno se vyptávali, jestli se tam dostane soukromé hospodářství, jestli se tam může soukromně hospodařit. Vykládali, že za našich 20 000 korun tam dostane hospodářství, že takové v Československu nedostane.

Muž měl rád hospodářství, tak se na to nachytil. Souhlasil s tím, že pojedeme.“⁵³
Motivy rodiny Staňkových nebyly ideologické, do SSSR odešli kvůli zemědělské půdě.
Prodali hospodářství v Brumovicích a odjeli s transportem do SSSR. Na místě je čekalo velké
zklamání. Frustrace se ukázala být opodstatněná hned po příjezdu na místo.

„Už nám šli naproti, muži nesli slavobrány a na nich napsané: Vítejte do komuny. Muž
zklamaný se s Pořízkem, komunistou, který nás sem vylákal, hádali celou cestu. Jak viděl
zástup, že nám idů naproti, tak spustil: jak máte tej zemi, soudruzi? Oni: soudruhu, jak to
vidíš, všechno je naše. Muž na to: tak proč jste si radši nekúpili gatě, vylízajů vám kolena a
zadek, máte hodně země, ale ještě víc bídy. A to bylo zle.“ ⁵⁴

Vedení komuny popisuje paní Staňková jako nekompetentní, vystěhovalci z řad dělníků
neměli zkušenosti s hospodařením na zemědělské půdě. V pustině vybudovali osadníci obytné
domy, stáje i mlýn. Organizace ale nefungovala. Na konci léta se Staňkovi vracejí domů. Svůj
krátký pobyt ve Slovácké komuně zhodnotila paní Staňková lakonicky:

„Tam jsme vezli všechno a zpátky jen to, co jsme měli na sobě. Jeli jsme tam
19. března 1929 a vrátili jsme se 1. října. Za půl roku byl majetek pryč. Ale nezůfali jsme,
děkovali jsme Bohu, že sme tam někdo z rodiny nezahynul. Tak skončila naše cesta do
Ruska.“ ⁵⁵

Nejpočetnějším a klíčovým vystěhovaleckým projektem bylo Interhelpo. Tomu věnujeme
podstatnou část této práce.

4.6

Z krátkého přehledu je patrné, že vystěhovalectví do Sovětského svazu má v českých zemích
relativně dlouhou tradici. Jednotlivé vystěhovalecké vlny se liší svými motivy, některé
momenty ale zůstávají stejné. Vystěhovalectví je zpravidla kolektivní a řízené. Ať už se jedná
o nábor zemědělců, kteří mají osídlit konkrétní oblasti a přinést do zaostalého prostředí nové a
moderní technologie nebo nábor konkrétních profesí, třeba horníků do nově otevřených dolů.

V drtivé řadě případů se ale vždy jednalo o migraci za půdou, za prací. Početně převládali zemědělci, kteří v agrárním Rusku zakládali svá hospodářství. Přes všechny dílčí rozdíly mají tyto náborové akce jedno společné: do carského nebo později sovětského Ruska odcházejí lidé za lepším uplatněním. Za prací a půdou, které doma neměli. Na Rusko padá volba kvůli jazykové a národnostní blízkosti, slovanské vzájemnosti. Vždy se ale jedná o hledání „nové Ameriky“, nového imigračního směru, kde by mohli vystěhovalci naplnit své tužby a svá přání. Jejich aktivity jsou vždy založené na soukromém vlastnictví půdy a výrobních prostředků, zkrátka soukromém podnikání. Vystěhovalecké komuny a družstva, která se rodí ve dvacátých letech, podle konceptu Kominterny a s podporou Komunistické strany Československa, představují v kontextu české vystěhovalecké tradice do SSSR naprostou výjimku. Jejich hlavní motivy jsou třídní a politické. Do takzvaného „prvního státu dělníků“ mířili čeští a slovenští pracující, drobní živnostníci a rolníci rovněž za vidinou lepšího života. Zároveň ale věřili, že jdou budovat novou a lepší společnost, společnost zbavenou třídních rozdílů. Věřili, že odjíždějí budovat ideální svět. Vystěhovalci, kteří přišli do Ruska v předchozích imigračních vlnách si po generace uchovávali vlastní jazyk a vědomí české identity, proletářské komuny odjíždějí do sovětského Ruska s vědomím brzké asimilace. Programově hodlají splynout se sovětským prostředím.

Je paradoxem, že ať už byly důvody a motivy k vystěhování jakékoliv, všechny imigranty čekal podobný osud. Ať už šlo o vystěhovalce, či jejich potomky, kteří odjeli do Ruska za zemědělskou půdou a podnikáním, nebo proletáře, kteří přijeli nadšeně budovat nový společenský řád. Pro sovětské orgány zůstali stále cizinci. A jako takoví se stali na konci třicátých let 20. století terčem pronásledování a perzekucí. Tento osud čekal i přistěhovalce z Interhelpa.

V. Od umělého jazyka k vystěhovaleckému projektu

5.1

Zajímavým motivem, který stál u zrodu Interhelpa, je umělý jazyk ido (reformované esperanto). Jeho velkým příznivcem byl Rudolf Mareček, muž který stál u zrodu projektu. Platforma idistického kroužku se stává základem organizace vystěhovaleckého projektu. Nový jazyk ido má podle organizátora Interhelpa hrát i v budoucnu roli jednotícího prvku. Hned po příjezdu do Žiliny vstupuje Mareček do jazykového kroužku „La Ido Klubo en Turčiansky Sv. Martin Chekoslovakia“ a právě tady se rodí vystěhovalecký projekt Interhelpo. Název samotný vychází z jazyka ido. Inter znamená „mezi“ a helpar „pomáhat“. Odvozené podstatné jméno je potom „helpo“, tedy „pomoc“. Zakládající schůze se odehraje 1. května 1923. 56 V létě téhož roku odjíždí Rudolf Mareček do Brna na první družstevní sjezd, kde se setkává s Lvem Chinčukem, předsedou Rady sovětských družstev a představitelem sovětského Centrosojuzu, vrcholného orgánu spotřebních družstev SSSR. Od něj dostává instrukce, jak dál postupovat. Mareček se obrací s žádostí o vystěhování na zástupce SSSR v Praze Antonova – Ovsjenka. V říjnu 1923 požádalo předsednictvo družstva sovětskou vládu o povolení výjezdu do SSSR. To komuna obdrží 11. února 1924.

„Stálá kmise STO vás (sovětský zastupitelský úřad v Praze, poznámka autora) žádá, aby jste uvědomili družstvo Interhelpo, že musí být dostatečně ekonomicky silné (musí mít dostatek prostředků na obdělávání půdy, vybavení dílen a všechny potřebné stroje a nářadí). Přesídlení do SSSR družstvo uskuteční na vlastní náklady a nemůže se spolehnout na materiální pomoc ze strany sovětské vlády, která mu poskytne pomoc až na území SSSR, a to tak, že družstvo nebude platit clo za dovezený inventář, bude mu poskytnuta sleva na železnici i na vodních cestách a když bude obhospodařovat půdu, ležící dosud ladem, nebude v prvních letech své činnosti platit daně.“ 57

Interhelpo vysílá k jednáním do Moskvy svého zástupce Rudolfa Marečka, za KSČ jej provází senátor Václav Chlumecký. Po návratu začíná agitace a nábor členů. Budoucí členové prodávají svůj majetek a skládají členské příspěvky. Termín odjezdu je stanoven na 29. březen 1925. Do připravených vagónů nakládají družstevníci zásoby, osobní majetek i stroje a

výrobní zařízení. Do deseti vagonů se musí vejít sto sedmnáct členů družstva a jejich rodinní příslušníci, celkem tři sta tři lidí. Národnostní složení vystěhovalců odráželo mnohonárodnostní charakter tehdejšího Československa. Expedici tvoří stošedesát tři Čechů, sto jeden Slovák, osmnáct Maďarů, třináct Němců a osm Rusínů. Ve čtrnácti nákladních vozech je naloženo vybavení koželužny, textilní továrna, stolárna a zámečnická dílna včetně soustruhů, diesellový motor, parní lokomobila, nákladní auto Ford, traktor Fordson, zařízení pro obuvnickou dílnu, pekárnu, řeznictví, atd. Přesný soupis vybavení, které s sebou do Sovětského svazu odváželo družstvo Interhelpo je následující:

1. parní lokomobila o síle 20 HP (hektopascalů)
2. naftový motor o síle 40 HP
3. nákladní auto značky Ford, 1,5 tuny
4. traktor značky Fordson
5. soustruh na obrábění železa
6. pluh značky Oliver s přípojkami a s příslušným zařízením
7. mlátičku s příslušenstvím
8. osm pluhů pro koňské potahy
9. secí stroj značky Kovařík
10. dva žací stroje, jeden na trávu a druhý na obilí
11. šest železných brán pro koňské potahy
12. dva železné válce pro koňské potahy
13. devět formanských vozů
14. deset koňských postrojů
15. řezačka na slámu
16. kultivátor
17. polnohospodářské náčiní jako kosy motyky, lopaty atd.
18. kompletní zařízení pro výrobu mléka a sýra
19. kompletní zařízení pro strojní zámečnickou dílnu
20. kompletní zařízení pro kovářskou dílnu
21. kompletní zařízení pro kolářskou dílnu
22. kompletní zařízení pro bednářskou dílnu

23. kompletní zařízení pro strojovou stolařskou dílnu a pilu
24. kompletní zařízení pro ruční obuvnickou dílnu se šicími stroji
25. kompletní zařízení pro ruční pekárnu
26. kompletní zařízení pro krejčovskou dílnu se šicími stroji
27. kompletní zařízení pro barvířskou dílnu i s potřebnými chemikáliemi
28. cihlářský lis
29. parní pračka
30. uzenářské stroje
31. dvanáct elektromotorů s rozvodnou sítí a příslušenstvím 58

Rodiny z dětmi se zabydlují v osobních vagonech, kde mají prožít příští týdny.

„V expedici Interhelpa bylo téměř sto čtyřicet dětí, z nich osmdesát do tří let a nepochybně ani jedno nemělo jasnou představu, kam jedeme a proč. Ale aspoň jejich rodiče to věděli, anebo si mysleli, že to vědí: šli hledat sen“, popsal ve svých pamětech odjezd Alexander Dubček. 59

On sám byl jedním z oněch dětí, které s transportem mířily do Sovětského svazu.

K překvapení všech vystěhovalců Mareček s transportem neodjíždí. Nemá prý potřebný vystěhovalecký pas.

„Velký rozruch způsobilo, když se ukázalo, že Rudolf Mareček s námi nepojede.

Po dlouhém rokování se usneslo, že vedení převezmou soudruzi Jahoda z Brna a Donát Láníček, vedoucí znojemské skupiny“, konstatoval lakonicky ve vzpomínkách Robert Dočekal. 60

V den odjezdu, 29. března roku 1925, přichází Mareček v doprovodu politického zástupce SSSR v Praze Ovsejenka a konzula Mlhavina. Všichni tři shodně tvrdí, že za vydaní pasu pro Marečka bezúspěšně intervenovali zástupci Sovětského svazu u československého ministerstva vnitra.

„Intriky měšťáckých úřadů proti družstvu nekončily ani v poslední den odjezdu.

Předsedovi družstva Rudolfu Marečkovi odmítli vydat pas a znemožnilizakladateli družstva odjet společně s ostatními. Soudruh Mareček zůstal tedy nuceně v ČSR“. 61

Otázka, zda Mareček zradil či nezradil své soudruhy zůstává nezodpovězena. Všichni účastníci vystěhovaleckého projektu později shodně opakovali tvrzení, že Marečkovi pas na poslední chvíli odmítly vydat československé úřady, aby prý tak zhatily celý vystěhovalecký projekt. Tutéž verzi opakuje vnučka zakladatele družstva Elvíra Marečková.

„Jen si to představte, jak mu asi bylo. On to byl, kdo všechno zorganizoval. Pro svoji myšlenku získal lidi, dal je dohromady. Oni sedí ve vagónech a on jim může jen zamávat“, 62

Měl by ale takový přístup československých úřadů logiku? Cestovní doklady vydali všem ostatním účastníkům vystěhovaleckého projektu a jen Marečkovi by je měli odepřít? Nechali vycestovat tři sta tři lidí a zároveň by trvaly na tom, aby jediný Rudolf Mareček v Československu zůstal? Právě Mareček, který souběžně organizoval další vystěhovalecké projekty a hodlal vylákat do SSSR další důvěřivé československé občany? S největší pravděpodobností ale Mareček cestovní pas měl. Z archívních záznamů jasně vyplývá, že si jej převzal už 27. března 1925, tedy dva dny před odjezdem transportu. Toto datum převzetí pasu, ovšem doplněné o patřičnou legendu, nakonec ve svých pamětech potvrzuje i František Huňa.

„Po našem odjezdu soudruha Marečka zatkli četníci, zavezli do Martina a tam uvěznili. Druhý den ráno si ho nechal komisař okresní správy předvolat a říká s úsměvem: tady máte pas pane Marečku, jste volný. Můžete jít! Transport byl ovšem pryč. Mareček byl tak překvapený, že si nevšiml, jakého data je výdejka, kterou po převzetí pasu podepsal. Podle dokladu v muzeu v Martině je na ní datum 27. březen 1925. Toto datum si buď napsali dodatečně nebo si toho soudruh Mareček při podpisu prostě nevšiml. Byl duší celého projektu, neměl nejmenší zájem s transportem neodjet“. 63

Jak to bylo ve skutečnosti? Neměl Mareček skutečně potřebné dokumenty? Nebo bylo jeho setrvání v Československu součástí cynického plánu Moskvy?

Jisté je, že ani poté, co získal patřičné dokumenty, Mareček za Interhelpem nijak nespíchá. Naopak podílí se na organizaci dalších vystěhovaleckých skupin, především Reflektoru a Kladenské komuny. Sám to ostatně potvrdil v otevřeném dopise adresovaném členům

družstva Interhelpo, žijícím tehdy už zpět v Československu. Mareček tento dopis napsal v 1957, když sám po létech navštívil starou vlast:

„Jako bývalý organizátor družstva Interhelpo a spoluorganizátor družstva Reflektor, vzal jsem na sebe mravní povinnost dát do pořádku historické dědictví a politický význam těchto družstev, téměř již zapomenutých, což se mi za poslední rok do značné míry podařilo“, napsal Rudolf Mareček. 64

Interhelpo odjíždí bez svého organizátora i bez peněz. V pokladně má posledních pět set rublů. 65

Cestou do SSSR zažívá Interhelpo první vnitřní rozkol a boj vedoucí pozice. Nikdo přitom neví, kam vlastně jedou. Ještě cestou nahrazuje ve vedení Donáta Láníčka Filip Švolík. 66 Vystěhovalci jsou na cestě tři týdny a za tu dobu už mají třetího předsedu družstva. Ještě před odjezdem stál v čele zakladatel družstva Rudolf Mareček, toho v ruském Voločisku vystřídal Donát Láníček, který nechá Marečka dokonce z družstva vyloučit a o tisíc kilometrů dál v Aulie-Atě nahrazuje Láníčka Filip Švolík. 29. dubna 1925 dorazil transport na místo, do kyrgyzského Pišpeku. Beznadějnost situace se naplno projevuje. Lidé jsou rozčarovaní. Je konec dubna, prší a poletuje sníh. Kde jsou ovocné sady a granátová jablka, které sliboval Mareček na svých přednáškách?

„Zdalo se, že vlak zastavil uprostřed ničeho. Nebyla tam ani staniční budova, jen několik nízkých chatrčí a okolo nich holá step. Později jsem často opakovat čísi sklíčený komentář: Tak tady jsme na konci světa“, 67 vzpomínal Alexander Dubček.

Několik rodin se hned vrací zpátky do Československa, většina ale zůstává. Na cestu zpět nemají peníze. Sovětské orgány v Pišpeku byly sice o plánovaném příjezdu československého vystěhovaleckého družstva informovány dlouho dopředu, na početnou skupinu, čítající tři stovky lidí, ale nebyl nikdo připraven. Přistěhovalce tedy narychlo ubytují v polorozpadlých objektech bývalého zajateckého tábora.

„Polorozbořené a znečištěné chýše uprostřed karagačového háje, vzdálené asi pět kilometrů od města, bylo nutno opravit především pro rodiny s dětmi. Stolaři zhotovili dveře a pryčny, na ně jsme dali místo matrací větve a deky a tak jsme spali. Jedni spravili rychle střechu, jiní z nasekaného rákosu upletli rohože do oken. Cestovní bedny a kufry jsme složili nad sebe do

výšky tak, aby rozdělovaly barák na „místnosti“ pro rodiny. Když vznikl větší prostor, obývaly jej dvě i tři menší rodiny. Každé osobě bylo vyměřeno přesně sto centimetrů na spaní. V takových těžkostech jsme začínali.“ 68 vzpomínala Kateřina Tiškliarová-Prekopová. Právě první týdny pobytu vystěhovalců v Kyrgyzstánu popisuje většina autorů i pamětníků nejčastěji. Rozpor mezi žalostným startem a pozdějším ekonomickým úspěchem je jim důkazem síly vystěhovalecké komuny. Protože tento aspekt byl relativně podrobně popsán v předcházejících pracích, budeme se mu věnovat jen velmi stručně. Přistěhovalci začínají pracovat v nové vlasti, obdělávají půdu a ve stepi se rozjíždějí první dílny. Výroba začala, družstvu ale zoufale chybí peníze. Rodí se komunitní způsob života, který jediný umožňuje přežití. Přistěhovalci společně žijí, hospodaří a společně se i stravují. Společný život je příčinou řady neshod. Nejvíce sporů paradoxně nevyvolávalo totální pracovní nasazení, ale zdánlivé maličkosti. Ženy se například zdráhaly dát do společné jídelny své nádoby a příbory a pamětníci vzpomínali, že nejvíce sporů se točilo kolem samotného jídelníčku.

„Už od prvního dne bylo třeba zajistit stravování. Proto byla zřízena společná kuchyně, i když všem nevyhovovala. Maďaři měli rádi ostrá jídla, Češi zase knedlíky, bylo kvůli tomu dost hašteření. Také malým dětem tato strava nevyhovovala, ale i tyto potíže se musely překonat,“ vzpomínal Vincenc Červinka. 69

Společná kuchyně ale byla jen špičkou ledovce. Společný způsob života šel mnohem hlouběji. Společenství se rozhodlo, že si jeho členové nebudou vyplácet mzdy a všichni budou dostávat jen nejnutnější kapesné. Zbytek výplaty se bude zapisovat na účet. Mzdy se vyplatí, až na ně bude. Podle pamětníka Vojtěcha Palúcha byla jednotná odměna stanovena takto: 24 kopejek pro svobodné družstevníky, ženatým 26 kopejek, ženatým s jedním dítětem dostával 28 kopejek a ženatým se dvěma dětmi 30 kopejek týdně. 70

Pro představu, o jak nepatrné sumy se jednalo stačí uvést ceny potravin: půl kilogramu chleba přišlo na tři kopejky, půl kilogramu hovězího masa pět až šest kopejek, jedno vejce rovnou kopejku, litr mléka dvě. Slepice ale přišla na pětadvacet a husa dokonce na padesát kopejek. Pamětníci uváděli, že oběd přišel přibližně na patnáct kopejek. Bez společného stravování nebylo fyzické přežití příslušníků komuny možné. Rovnostářský přístup, kdy se mzdy jen zapisovaly do pracovních knížek a vyplácelo se minimální kapesné, nevyhovoval všem a

z družstva odcházeli další nespokojenci. Vždyť o společném způsobu života nebyla při náborových akcích v Československu řeč. Obtížná situace trvala celé první dva roky existence komuny Interhelpo. Komunita se obtížně vyrovnává i s odlišným klimatem. S létem propukají nemoci. Během prvních měsíců zemře třicet dětí, většina dětí mladší pěti let. 71

5.2

Nejvážnější krize Interhepa nastává po příjezdu druhého transportu 2. srpna 1926. Vyčerpaná a vyhladovělá komuna už není schopna nově příchozí ani ubytovat, ani uživit. Mezi šesti sty členy druhého transportu, který 12. července 1926 vyjeli z Žiliny do Sovětského svazu byl i slovenský spisovatel Peter Jilemnický. Ten ve své novele „O Interhelpu a o krajanech, kteří museli ztratit domov, protože hledali štěstí v práci“, sugestivně popsal cestu přes půl světa a také první okamžiky po příjezdu komuny.

„Příchod našeho transportu, v němž bylo pět set lidí (tady se Jilemnický mylí, celkový počet nových vystěhovalců byl ještě vyšší, konkrétně šest set šedesát šest lidí, pozn.autora), způsobil ožehavou situaci. Pravda, přivezli jsme s sebou mnoho krásných strojů do všech dílen, doplnili jsme zařízení koželužny, přivezli jsme všechny stroje, kterými je třeba vybavit textilní továrnu, velký válcový mlýn a kromě toho mnoho jiných vzácných věcí“, 72 popisuje situaci Peter Jilemnický.

S příjezdem druhé skupiny přistěhovalců nastává jeden z nejhlubších rozkolů v komunitě. Ta se ocitá na samém prahu své existence a čelí dalším rozkolům. Na pozici předsedy družstva střídá Donáta Láníčka vedoucí druhého transportu Ján Jandík. Noví osadníci se dostávají do konfliktu se starousedlíky. Noví přistěhovalci sice přivážejí nové stroje (především vybavení textilní továrny) a vybavení stolařských dílen, které mají v budoucnu zajistit komunitě prosperitu. V dané chvíli ale mají komunardi mnohem prozaičtější starosti: kam stroje umístit a především, kde ubytovat šest stovek nových osadníků?

„Byli jsme předem upozorněni na to, abychom si s sebou vzali věci, hlavně šatstvo a obuv na pět let dopředu. Proto si mnozí vypomáhali odprodejem věcí přivezených z domova. I my jsme pak některé věci odprodávali“ 73

Vzpomínala tehdy třináctiletá Barbora Bláhová-Kekerová, která přijela s rodiči. Komuna je na pokraji hospodářského kolapsu, stroje stojí a pokladna je prázdná. Jediný způsob, jak si zajistit obživu je rozprodávání vlastního majetku. Mezi osadníky jsou ale i podnikavci, kteří spoléhají především na své obchodnické schopnosti.

„Letošního roku přivezl transport místo potřebných strojů větší množství punčoch a břitev, jež mínili výhodně prodat v Pišpeku a získat peníze. Úřady na to přišly a zboží zabavily“, 74 popisuje situaci obchodní přidělenec československého zastupitelství v Moskvě J. Vybíral, který přijíždí do Interhelpu v říjnu 1926, nedlouho po druhém transportu. Stav popisuje věcně, bez emocí, ale nekompromisně.

„Mnozí členové družstva si přivezli nebo dali poslat větší zboží, se kterým chtěli obchodovat. Ačkoliv měli právo přivést si bez cla jen zboží pro vlastní potřebu. Tak například jeden obdržel z ČSR dvě bedny tužek, jiný si přivezl kinematografický aparát. Z toho vzniklo udávání, zabavování zboží, žaloby a soudy“. 75

Lidé doslova prchají pryč. Řada odpadlíků hledá záchranu na československém zastupitelském úřadě v Moskvě. Zástupcům nemilované kapitalistické vlasti, kterou před nedávnem radostně opouštěli, podávají svědectví o poměrech v Interhelpu a žádají pomoc. Zpráva, kterou 4. října 1926 odeslal do Prahy vedoucí československého zastoupení v Moskvě Josef Girska, je označena jako přísně důvěrná. Věcně a nezaujatě informuje o strašných poměrech v československé komuně Interhelpu v létě roku 1926:

„Minulý týden přijeli z Pišpeku (Frunze) do Moskvy dva členové družstva Interhelpu, Tříška, se ženou a dítětem a Čížek, aby se vrátili do ČSR. Do Moskvy se dostali ve stavu zuboženém, zejména Čížek, který onemocněl v Pišpeku malárií. Stopy této hrozné nemoci byly na něm patrný: bez cizí pomoci nemohl se pohybovat, ztrácel paměť, slabostí se neustále chvěl a obličej měl žlutý a přepadlý. Tříška prodal v Pišpeku svršky, aby se dostal domů. V Moskvě zbývalo mu na cestu 80 rublů. Čížek přijel úplně bez prostředků. Do Pišpeku se vypravili s transportem šesti set osob, který 12. července 1926 opustil Žilinu. Cesta trvala téměř celý měsíc, neboť teprve 7. srpna se dostali do Turkestánu. Poměry v družstvu shledali úplně jiné, než-li jim doma bylo líčeno. Zejména nebyli informováni o klimatických a ubytovacích

podmínkách. Družstvo nemělo připraveno byty pro takový počet Čechů, následkem čehož bydleli úplně primitivně a nehygienicky. Lékař z Bratislavy, který transport provázal a který vstoupil do služeb družstva, krátce po příjezdu družstvo opustil a vrátil se do ČSR. Nezdravé klimatické poměry, špatné ubikace, nedostatek léků a lékařské péče měly za následek, že během šesti týdnů po příjezdu nového transportu mnoho osob onemocnělo a devět zemřelo. Ti, kteří nemohli snést tamní podnebí a nejsou spokojeni s poměry, opouštějí družstvo a hledají si práci jinde. Vystupování z družstva je prý na denním pořádku. Poněvadž správa družstva nevrací členské podíly, ocitají se vystoupilí členové ve velké bídě a buď prchají do ČSR nebo se spokojují s jakýmkoli zaměstnáním, které se jim naskytne. Hospodářské poměry družstva nejsou valné. Byla sice získána z ČSR partie zručných řemeslníků, které však nelze všechny zaměstnat v jejich oboru, poněvadž některé dílny nejsou dosud vystavěny. Družstvo jest silně zadluženo, peněžní ústavy prý už nechtějí poskytovat dalších půjček. Proto vážnou stavbu nových dílen a proto již od loňského roku leží naprosto nepoužito zařízení mlýna, dodaného z prostředků úvěrové akce. Materiální postavení členů vyvolává jejich nespokojenost, poněvadž správa jim vyplácí jen zlomek týdenní mzdy. Jest to jaksi existenční minimum, neodpovídající ani nejprimitivnějším životním požadavkům. Tak vypadají poměry družstva Interhelpo, jak je líčí bývalí členové, kteří tělesně zhrouceni a hmotně zničeni touží po co nejrychlejším návratu do ČSR. Vzhledem k takovému stavu věcí (situace jiných vystěhovaleckých družstev není o mnoho příznivější) naskytá se otázka, zda by nebylo v zájmu zdraví a majetku československých občanů prospěšnější bránit za nynějších hospodářských a sociálních poměrů v SSSR a za předepsaného způsobu kolektivního hospodářství vystěhovalectví do Ruska alespoň do té doby, nežli nenastane podstatné zlepšení podmínek pro emigranty.“

Podepsán: zástupce ČSR Josef Girsá. 76

Těžkosti, které provázely příjezd nových osadníků připouštějí i přímí aktéři a pamětníci.

Takto popsal atmosféru spisovatel Peter Jilemnický, který s osudným druhým transportem do Kirgízie přicestoval:

„Práce pokračovala, ale nespokojenost bublala jako brambory na plotně pod pokličkou. První chtěli pracovat samostatně řemeslníci, kteří mohli hned vydělávat – obuvníci, koželuhové aj. Vzpomínám, jak na členské schůzi, kde byla podána informace, že krejčovská dílna přešla do svého nového družstva, vyskočil Ludvík Stoklasek, bývalý živnostník – svrškář a začal hystericky křičet: „Nebudeme se dřit na jiné!“ On a jemu podobní pak odešli z družstva a přestěhovali se do města Alma-Aty, kde zřídili obuvnické družstvo. Všem nešlo o to, pomoci prvnímu proletářskému státu, odešli, aby zbohatli. Hledali druhou Ameriku.“ 77

Odchod ševců ale představoval pro komunu citelnou ztrátu. Vždyť byli to právě oni, kdo zpočátku drželi družstvo ekonomicky nad vodou. Drobní živnostníci se ale nebyli ochotni smířit s komunistickým způsobem života. Oni jediní sice vydělávali peníze, přesto jim k osobní útratě nezbylo víc, než ostatním. Fakticky pracovali na celé společenství a jejich výdělek si mezi sebe rozdělovali všichni členové komuny. Kolektivistický způsob řízení družstva byl viníkem mnoha komplikací a spolu s trvalým nedostatkem vyvolával doslova exodus nespokojenců. Mnozí míří z Frunze na československý zastupitelský úřad do Moskvy a odtud zpět do Československa. Počet těch, kdo hledají azyl na diplomatické misi stále rostl a šéf československého zastupitelského úřadu v Moskvě Josef Gírsa proto vysílá do Interhelpa svého zástupce, aby se seznámil se situací přímo na místě. Obchodní přídělenec Josef Vybíral navštěvuje československou komunu ve Frunze a po návratu podává svoji zprávu. Popisuje v ní nuzné materiální poměry, bídu a nemoci, které sužují vystěhovalce. Všimá si také způsobu hospodaření a kolektivistického způsobu řízení:

„Mzda se připisuje členům k dobru, vyplácí se však jen určitá vyživovací norma, která u svobodných činí devět rublů týdně, u ženatých jedenáct rublů, u ženatých s jedním dítětem dvanáct rublů, u ženatých se dvěma dětmi třináct a půl rublu týdně. Ve skutečnosti ale dostávají členové družstva následkem finančních nesnází pouze dva rubly týdně. Přirozeně tato kvóta nestačí, členové družstva trpí podvýživou a odprodávají poslední svršky.“ 78

Krušné poměry zapůsobily na diplomata Josefa Vybírala opravdu silným dojmem. Na závěr své zprávy připojuje i svoji analýzu příčin neutěšeného stavu. Jeho rozbor je vskutku brilantním hodnocením situace.

„Musí se uznat píle, pracovitosti a zdatnost našich vystěhovalců. Těmto dobrým vlastnostem však stojí v cestě komunistický systém, na němž jest družstvo vybudováno. Ačkoliv

v soukromém životě upustili vystěhovalci od komunismu, přece zůstaly komunistické zásady ve výrobě a vedení družstva. Chybí zde vůle jednotlivce, který by s porozuměním, rychle a energicky rozhodoval. Komunistické družstvo, jakým Interhelpe jest, závisí na své správě a tudíž na kolektivním způsobu řešení všech otázek. To znamená liknavost v rozhodování a časté hádky, nacházející ohlas po celém družstvu. Ozdravení poměrů v družstvu lze si představit pouze tehdy, když organizace jeho bude postavena na soukromokapitalistický princip.“ 79

Je otázkou, proč museli organizátoři vystěhovaleckého projektu vypravit druhý, nejpočetnější transport, v situaci, kdy se celá komuna ocitala na samé hranici kolapsu? Proč nepočkali, až se situace na místě uklidní? Nebo byl snad spěch záměrný? Nepotřebovalo vedení družstva především členské příspěvky nových osadníků? Víme, že podle stanov mohly být členské podíly vráceny nejdříve po třech letech. Faktem je, že jen od příslušníků prvních dvou vystěhovaleckých skupin vybralo vedení družstva na členských vkladech 1 200 000 korun. Tyto nemalé peníze investovali do nákupu strojů a zařízení pro svůj megalomanský a poněkud naivní projekt.

VI. Život socialistický

6.1

Nejen kolektivní způsob hospodaření je důležitou podmínkou, která platí pro všechny vystěhovalecké komuny přijíždějící do Sovětského svazu. Spolu s členstvím v komunistické straně to stanovuje Stálá komise Rady práce a obrany pro zemědělské a průmyslové přistěhovalectví (KOMSTO), která přistěhovalecké projekty řídí. Další podmínkou existence proletářských komun je zapojení do místních politických struktur. Hned po příjezdu do SSSR se proto Interhelpo dostává pod přímý vliv místního sekretariátu bolševické strany a zároveň dochází i k převodu členů Komunistické strany Československa do Všeruské komunistické strany bolševiků a to hned v červenci 1925, tři měsíce po příjezdu. Od toho okamžiku vstupují do života československé komuny místní stranické vedení i místní orgány a na chod komuny mají rozhodující roli.

Do života Interhelpa záhy pronikají kolektivistické, typicky sovětské, momenty. Vzpomíná Vincenc Červinka:

„Výbor stranické organizace a vedení družstva hledali cestu, jak výstavbu a výrobu co nejvíce zrychlit. Proto z jejich podnětu, ke kterému se přidala i mládežnická organizace, byla organizována i soutěž. Byla to soutěž ve výrobě cihel, ve výrobě nábytku, v mechanické dílně. Lidé se snažili ze sebe dostat, co mohli. Nepracovalo se osm hodin, ale mnohem více.“

80

Všemi sférami života komuny začíná prorůstat politika. Češi v Kyrgyzstánu jako by si nanečisto zkoušeli život, který o pár desítek let později, v období reálného socialismu, čeká celý národ. Denně se nejen mnoho hodin nejen pracovalo, ale i schůzovalo.

„Schůze interhelpovců – komunistů, byly vždy veřejné. Zúčastňovalo se jich všechno obyvatelstvo družstva. Od mládeže až po staré“ 81, vzpomínala někdejší členka komuny Interhelpo Barbora Bláhová-Kekerová:

„Pro nás mladé to bylo velmi přitažlivé. Vždycky se projednávaly závažné a zajímavé problémy. Schůze byly velice živé, vedly se otevřené a vzrušené debaty, často dlouho do noci. My mladí jsme na komunistické schůze rádi chodívali a daly nám hodně pro život. A také mladí rádi a brzy do strany vstupovali.“ 82

Přísně kolektivistický způsob života trval v Interhelpu plně dva roky, až v roce 1927 začíná komuna vyplácet první mzdy.

Když slaví Interhelpo své páté výročí příchodu do Kirgizie, je pilířem tamní ekonomiky. Snad je to opojení z hospodářských úspěchů nebo ideologická tvrdošijnost, které vedou k opětovnému znovuoživení myšlenky kolektivismu v té nejvyšší formě. Členská schůze z 22. září roku 1930 má na programu jediný úkol: transformovat družstvo v komunu. Jak uvádí zápis, představenstvo Interhelpa se rozhodlo přejít od „průmyslového družstva k průmyslové komuně, jako vyšší formě naší společné a kolektivní práce“.

V zápisu z členské schůze se píše:

„Návrh: Informace soudruha Švolíka o přechodu na stanovy průmyslové komuny Interhelpo, projednání a přijetí stanov.

Usnesení: valné shromáždění členů průmyslového družstva Interhelpo se na své schůzi ze dne 22. září 1930, která se zabývala otázkou přechodu družstva na stanovy průmyslové mezinárodní komuny Interhelpo, usnáší: současná opatření komunistické strany a sovětské vlády v oblasti socialistické výstavby, kolektivizaci zemědělství, industrializace země a upevnění výrobních prostředků nás vede k tomu, abychom my, jako předvoj proletariátu, učinili krok k cíli, který jsme měli na mysli ještě v době, když jsme naše družstvo Interhelpo organizovali: přechodu od průmyslového družstva k průmyslové komuně, jako vyšší formě naší společné a kolektivní práce. Na základě toho se společná schůze členů družstva Interhelpo usnáší:

1. společná schůze považuje zcela účelným a včasným reorganizovat naše průmyslové družstvo na průmyslovou mezinárodní komunu Interhelpo, přechodem od stávajících stanov ke stanovám novým, které přijímá jednohlasně. Společná schůze, potvrzuje přechod k novým stanovám komuny, považuje za nevyhnutelné nechat ve vedení současné vedoucí činitele až do nových řádných voleb.

2. Ukládá vedení družstva Interhelpo přijmout všechna opatření vedoucí k právně-organizační přestavbě v duchu průmyslové mezinárodní komuny Interhelpo a požádat příslušné nadřízené orgány o pomoc a podporu při naplňování našich nových stanov.

3. Předpokládající, že se komuna ve své budoucí práci, jako jedna z čelných oddílů socialistického hospodářství, musí pracovat bezchybně a stále zlepšovat a upevňovat svoji

výrobní bázi, valné shromáždění považuje za správné rozhodnutí CSNCH (CéCHX) Kyrgyzské SSR o převodu komuny Interhelpo na hospodářské plánovité zásobování všemi druhy surovin i vedlejších materiálů a pověřuje vedení komuny přijmout všechny potřebné opatření jak pro zajištění normálního zásobování výrobních závodů, tak plnému zabezpečení plynulé a bezporuchové práce jako takové.

4. Společně s reorganizací a přechodem na nové stanovy komuny ukládá všem řídicím orgánům vypracovat projekty zmiňované ve stanovách komuny, pravidlech a instrukcích, ukládá v nich všechny principy pracovní disciplíny, produktivity práce a mít na vědomí v první řadě zájem společné práce naší komuny. Především věnovat pozornost postupnému přechodu k pravidlům naší zespolečenštěné práci, hledět na hospodářské možnosti a brát v úvahu všechny osobité zvyky našich pracujících a uplatňovat všechny třídní principy naší komunistické strany a sovětského zřízení.

5. Ukládá vedení komuny, aby se v co nejkratší lhůtě dohodlo s vedením komuny Maják ve věci zásobování nás mléčnými produkty.

Podepsáni: předseda společné schůze Samuel, sekretář Skočík, člen Tomšík“. 83

Co konkrétně změna forma hospodaření zápis schůze neuvádí. Jaké konkrétní mechanismy řízení, práce i odměňování má nová forma hospodaření přinést?

Zápis schůze se odvolává na nové stanovy, není ale jisté, zda v té době už existovaly a co obsahovaly. Do dnešních dnů se ale tyto stanovy nezachovaly. Co tedy konkrétně znamenal přechod k charakteru průmyslové komuny? Nešlo jen o ideologickou proklamaci? Je až dojemné, že proklamativní usnesení o nové formě organizace řízení družstva končí apelem na zlepšení zásobování mléčnými výrobky. Experiment končí 28. září 1932 rozhodnutím výroční schůze.

„Brzo se zjistilo, že při rovnostářském způsobu odměňování nebyla dostatečná zainteresovanost na práci. Představenstvo družstva i výbor stranické organizace o tom hodně přemýšleli, soudruzi se radili na městském výboru strany“, vzpomínal s odstupem mnoha roků Vojtěch Palúch.

„Výsledkem všech porad bylo, že se přešlo na úkolovou práci. Pak se ukázalo, co kdo umí.“

Postupem času se Interhelpo včlenilo do sovětské společnosti. Českoslovenští vystěhovalci vstupují do společenských organizací, které určují chod společnosti: Svazu komunistické mládeže (Komsomolu) a Komunistické strana i menší organizací a zájmových kroužků. V Interhelpu pracuje spolek ateistů zvaný Bezbožníci, ochotnický divadelní soubor, redakce novin i milice. Do života komuny pronikají kolektivistické, typicky sovětské, momenty.

Vzpomíná Vincenc Červinka:

„Výbor stranické organizace a vedení družstva hledali cestu, jak výstavbu a výrobu co nejvíce zrychlit. Proto z jejich podnětu, ke kterému se přidala i mládežnická organizace, byla organizována i soutěž. Byla to soutěž ve výrobě cihel, ve výrobě nábytku, v mechanické dílně. Lidé se snažili ze sebe dostat, co mohli. Nepracovalo se osm hodin, ale mnohem více.“

85

Socialistická soutěž se stává motorem nové společnosti, stejně tak jako stachanovské hnutí.

Vzpomíná jeden z dlouholetých předáků komuny Interhelpo Ján Samuel-Szabó:

„V období první pětiletky, kdy se socialistické soutěžení začíná masově šířit po celém SSSR, byla pro toto hnutí v našem družstvu již dobře připravená úrodná půda. O tom svědčí skutečnost, že rok od roku soutěžilo stále více družstevníků. Od roku 1934 soutěžilo se už v každém odvětví výroby. Soutěžili jednotlivci, dílny, podnik s podnikem a celé družstvo s několika podniky ve Frunze. Soutěžilo se doopravdy a uvědoměle. Naše družstvo získalo několikrát putovní rudý prapor průmyslových družstev Kirgízie a putovní prapor Rady ministrů Kirgizské republiky. V roce 1934 dostalo již 238 členů Interhelpa hrdý titul úderník. V roce 1938 u nás bylo 413 stachanovců.“ 86

Mezi stachanovci se vyznamenala i sestra Jána Szabó Marie. Do komuny přijela v roce 1932. Nejprve pracovala v koželužně, potom jako kuchařka a nakonec v krejčovské dílně jako střihačka.

„Třeba v noci jsem vstala a přikládala stříhy šatů, halenek a kabátů na velké kusy papíru, znovu a znovu kombinovala a sestavovala díly k sobě tak, abych ušetřila co nejvíc látky. Podala jsem první zlepšovací návrh, potom druhý, třetí. Časem jsem splnila normu až na 180%, byla jsem vyhlášena stachanovcem a u mého stolu vlála rudá vlaječka“, 87 hrdě vzpomínala Marie Chovanová-Szabóová. I když stachanovské a údernické hnutí mělo přinést především okamžité zvýšení produktivity a efektivity práce, v praxi vedlo hlavně

k ubíječícímu pracovnímu nasazení. To se týkalo i Interhempa.

„Byl jsem nejen mistr, ale i úderník a nebylo nás úderníků v družstvu málo“, popisoval pracovní výkony Josef Opatovský. „Úderníci dostávali každou chvíli buď na šaty, nebo jiné věci, jídlo, které nebylo nebo které bylo na lístky. Však také naše práce nekončila po osmi hodinách, osm hodin jsme dělali ve svém oboru a pak šli ještě na brigádu.“ 88

Před stachanovským soutěžením nebylo úniku. Proto nepřekvapí, že podle předáka Interhempa Jana Samuela-Szabó, získalo jen v roce 1934 titul úderník dvě stě třicet osm členů Interhempa. O čtyři roky později se stachanovci stalo čtyři sta třináct družstevníků. Vedle zvýšení produktivity práce mělo totiž stachanovské hnutí i další, skrytý význam. Mělo pomoci odstranit takzvané staré kádry. Neopatrné kritické slovo na adresu stachanovců či jejich zběsilého pracovního rytmu, který ničil lidi i stroje, bylo považováno za kontrarevoluční čin a sabotáž. Vina za případné úrazy a zničení strojů, které mnohdy nesmyslné pracovní tempo provázely, byla přisouzena starým vedoucím strukturám, tzv. „specjedstvu“. Byli nahrazeni novými dělnickými kádry, novým pilířem režimu. Třicátá léta přinášejí termín „vyzdvižení“. Uvědomělí dělníci povýšení na vedoucí pozice, vytvářeli zcela novou elitu, bytostně spjatou s režimem. Elitu, která byla sovětskému zřízení zcela oddána a která s režimem stála i padala. V Interhelpu ale tento motiv chybí. Vždyť omamné „vyzdviženectví“ zažívají členové Interhempa od samého začátku existence komuny. Od počátku se do čela dostávají lidé, kteří neměli žádné předchozí zkušenosti s vedením většího kolektivu ani technologického procesu. V pozadí úžasných kariér, kdy se zedník stal ze dne na den ředitelem továrny, stál mnohem prozaičtější důvod: nedostatek kvalifikovaných pracovních sil. Příkladem je Ján Liščák, rodák ze slovenské Rybápole. Muž, který před odjezdem do Kyrgystánu organizoval nákup strojů z rušené textilní továrny. Doma pracoval jako pomocný dělník v textilní továrně. Ve Frunze se ve svých třiceti letech stal jejím ředitelem. Nová kariéra ale nebyla pro všechny. Hlavní podmínkou bylo členství v komunistické straně a naprostá loajalita k sovětskému zřízení. Josef Krátký, rodák z Příkopic na Rokycansku, dělník v továrně na nábytek, popisoval start své kariéry. V roce 1930, krátce po svém příjezdu, se měl stát vedoucím truhlárny a pily. Nahradit měl Štefana Dubčeka, otce Alexandra, který odjel na půlroční kurz pro vedoucí kádry do Gorkého.

„Navrhli mně, třebaže jsem byl bezpartijní. Pracoval jsem ovšem v odborech, jako jednatel závodního výboru. Vedení družstva schválilo, abych funkci zastával. Brzy na to přišel za mnou soudruh Samuel, tajemník stranické organizace v Interhelpu a navrhl mi, abych se přihlásil za kandidáta bolševické strany. Zanedlouho jsem se stal kandidátem a pak i členem bolševické strany.“⁸⁹

6.2

Páté výročí příjezdu vystěhovaleckého družstva se stává velkou oslavou budovatelských úspěchů. Z Československa míří do sovětské Kirgízie dělnická delegace, v čele s komunistický novinář Julius Fučík. Do Frunze jej vysílá Ústřední výbor Komunistické strany. „Dělnická delegace byla pětičlenná a tvořili ji soudruzi Julius Fučík, Červenka z Libně, Šnajdrová z Ostravy, Dohnal z jižní Moravy a Štraus ze Zakarpatska“, vypočítával Josef Krátký. 90

Dělnická expedice odjíždí z Československa tajně, na základě zákona na ochranu republiky nechtějí úřady vydat komunistickým aktivistům povolení k výjezdu do Sovětského svazu. Do kirgizského Frunze proto přijíždějí na poslední chvíli. Doslova v předvečer oslav, 30. května 1930.

„Byla to velká sláva, hrála se Internacionála a potom jsme soudruhy z vlasti přivítali u nás klubu. K obědu byla vepřová, knedlík a zelí a hrála naše interhelpácká kapela,“ vzpomínal Josef Krátký. 91

V době příjezdu dělnické delegace zažívalo Interhelpo období relativního dostatku. Právě dostavělo společenský dům, Klub komunardů, v jeho blízkosti otevřelo okrasný park. Výroba po počátečních těžkostech se rozjela a byť se už Interhelpo začlenilo do soustavy socialistického hospodářství bylo ještě stále relativně samostatnou hospodářskou jednotkou. Jiná situace je nastává o dalších pět let později, v roce 1935. Na oslavy opět přijíždí Julius Fučík, v komuně je přítomen i další komunistický spisovatel: Peter Jilemnický, který žil v komuně v roce 1926 jako její člen. V Interhelpu je i literát Jiří Weil. Na rozdíl od Fučíka a Jilemnického, kteří jsou v Interhelpu vítanými a ctěnými hosty, Weil se v komuně ocitl

nedobrovolně. Někdejší pracovník Kominterny je po stranických čistkách v roce 1935 vyloučen z Vsesvazové komunistické strany Ruska (bolševiků) a do Interhelpa je poslán na převýchovu. V komunitě prožívá oslavy jejího desátého výročí a jejich průběh popsal ve svém románu.

„Oslavy desetiletí Interhelpa budou trvat pět dní. Na výstavě, uspořádané školou, uvidí potomci kolonistů, jak se dřeli jejich otcové, aby jim zajistili světlou budoucnost. Bude se konat veřejné odměňování nejlepších úderníků. Úderníci budou stát na tribuně parku a hudba, řízená komsomolským organizátorem Imre Kekerem, bude vyhrávat „Pochod úderníků“. Někdo dostane velociped, gramofon, skříň, pušku, někdo zase čestný diplom.“ 92

U příležitosti desátého výročí života a práce v kyrgyzské stepi adresují komunisté z Interhelpa svým soudruhům v Československu dopis, ve kterém shrnují své úspěchy:

„Drazí soudruzi!

Věříme, že jste nezapomněli, že v roce 1924 a v roce 1925 ve všech krajích ČSR byli stranou získáváni soudruzi pro založení družstva Interhelpo, které s vaší pomocí bylo organizováno na Slovensku v Žilině, odkud na jaře 1925 vyjelo do SSSR. Ještě v dubnu jsme přijeli do Kyrgyzské socialistické sovětské republiky, do města Frunze, tenkrát ještě Pišpeku. Práci jsme začali tak, jak nám doporučovala strana a dělnická třída, z níž jsme vyšli, abychom se stali vzornými a aktivními budovateli velkého budování socialistické společnosti a abychom se učili u bolševiků, jak je třeba uskutečňovat ideu Marxe a Lenina. Chceme vám říci jak žijeme a pracujeme. Družstvo Interhelpo jsme vybudovali na holé stepi, za neobvyklých klimatických, naprosto nedostatečných bytových a kulturních podmínek. U vědomí toho, že jsme sem byli vysláni československou dělnickou třídou, abychom spolu s pracujícím lidem SSSR si zde vybudovali lepší a radostnější život, jsme svým společným úsilím překonali všechny těžkosti a můžeme vás ubezpečit, že povinnost, kterou jsme na sebe vzali, jsme se ctí splnili. Naše Intehelpo dnes čítá 1859 lidí a je pevně spjatým internacionálním kolektivem, v němž žije 14 národností. Jsme hrdí na to, že spolu s kyrgyzskými pracujícími jsme obohatili socialistickou Kyrgyzskou republiku o takové závody, jako je textilní továrna, koželužna, nábytkárna a strojírna. Obrat našeho celkového hospodářství byl v roce 1934 čtyři miliony rublů. V roce 1925 jsme začali s třemi sty rubly ve společné pokladně družstva a nyní se

hodnota družstevního majetku odhaduje na tři a půl milionu rublů. Toto je ohromný výsledek naší společné práce, to je náš přínos k upevnění moci socialistické země, který se snažíme ještě více posílit při desetiletí naší existence. Dosáhli jsme úspěchů nejen v budování průmyslu, ale také ve zlepšení kulturních a bytových podmínek našich pracujících.

Vybudovali jsme 178 bytů o celkové ploše 4700 m². Okolo domků máme zasázeny okrasné keře a stromy a vytvořeny útulné parčíky, které jsou v noci osvětleny elektrickým světlem a opatřeny rozhlasovým zařízením. Zde odpočíváme po ukončení denní radostné práce.

Vyžíváme se i kulturně. Po večerech se scházíme i s rodinami na odpočinek ve svém pěkně vybaveném klubu, kde se téměř denně promítají filmy, hrají divadelní hry, opery, hraje symfonický a dechový orchestr. V našem klubu máme večerní školu pro dospělé posluchače, večerní komunistickou univerzitu, stranickou školu a různé zájmové kroužky. Naše děti se vzdělávají v krásně vybavené škole, která byla odměněna na nedávném sjezdu učitelů-úderníků. Naše ženy a matky mohou klidně pracovat, poněvadž o jejich děti je dobře postaráno v jeslích a školce. Máme zde vlastní farmu na 270 hektarech pozemku, který je oséván různými plodinami a na 21 ha ovocný sad, mléčnou farmu, z níž čerpáme denně 300 litrů mléka, vepřín pro 450 kusů, ovcí 300 kusů, mnoho králíků a drůbeže. Vybudovali jsme jídelnu s kapacitou 1000 obědů denně. Nezapíráme, že máme ještě hodně nedostatků, ale my je brzy překonáme a odstraníme pod vedením naší komunistické strany. Ať žije vítězné socialistické budování SSSR!“ 93

Doba, kdy nebylo z čeho vyplácet mzdy a kdy se příjmy jen zapisovaly do pracovní knížky, byla pryč. Ani v polovině třicátých let ale nebyly mzdy nijak závratné. Mistr v nábytkářské dílně vydělával 150 rublů měsíčně, podmistr 90 rublů, dělníci 45 rublů, učni 25 až 30 rublů. Členové představenstva dostávali mzdy ve výši 300 rublů. Při vysokých cenách běžného spotřebního zboží ale nezajišťoval ani tento příjem nikterak vysokou životní úroveň.

Kilogram másla stál například 22 rublů. Navzdory tomu jsou třicátá léta obdobím materiálního rozvoje, který přináší lepší životní podmínky i vystěhovalcům z Československa. Relativní materiální dostatek je ale provázen novým trendem, společnost zažívá první čistky a perzekuce, které záhy dopadají i příslušníky Interhelpa.

VII. Začlenění do sovětské soustavy řízení a plíživá likvidace

7.1

V roce 1926 se podaří zprovoznit textilní továrnu. Ta se záhy stává páteří výroby družstva. Pracuje koželužna, stolařská dílna i strojírenský podnik. Interhelpo jako výrobně zemědělské družstvo začíná narážet na rámec rodícího se sovětského socialisticko-byrokratického systému. Éra nové ekonomické politiky, která vznik komuny umožnila, skončila. V roce 1927 je proto do Interhelpa vyslána inspekce z Lidového komisariátu pro průmysl a obchod, která měla rozhodnout o dalším osudu družstva. Co na tom, že jeho vznik před pár lety sovětský stát sám inicioval?

„Politické ani průmyslové poslání družstva nepochopili. Vycházeli (členové komise, pozn. autora) z toho, že družstvo je třeba zařadit mezi koncesionáře z překonaného období NEPu a podali stranickým a sovětským orgánům návrh na jeho likvidaci. Po protestu vedení družstva a stranické organizace byla z Moskvy do Interhelpa vyslána komise, kterou vedl starý bolševik, soudruh Bobrov z Všesvazového výboru výrobních družstev. Komise se podrobně seznámila s dosavadními výsledky i podmínkami družstva a vydala družstvu naopak velmi dobré vysvědčení, jako jednomu z nejlépe fungujících i největších průmyslových družstev v SSSR. Svými návrhy zasáhla komise velmi pozitivně do další práce Interhelpa: doporučila překonat přehnanou univerzalizaci a soustředit činnost na čtyři základní závody. Továrnu na sukno, koželužnu, mechanický závod se slévárnou, truhlárnu a pomocné hospodářství. Z jejího podnětu Interhelpo přijalo stanovy sovětských průmyslových družstev a začlenilo se do systému sovětského družstevnictví. Toto opatření umožnilo (právě na počátku první sovětské pětiletky) i Interhelpu dlouhodobé plánování, zlepšilo zásobování surovinami atd.“
94 vzpomínal Karel Šulc.

Komise nejen doporučuje redukci počtu výrobních oborů a koncentraci na čtyři klíčová odvětví, ale především komise požaduje, „aby Interhelpo přijalo nové stanovy, na základě kterých se bude moci začlenit do systému socialistického plánování v rámci Rady průmyslových družstev SSSR“. 95

Především se také musí otevřít místnímu obyvatelstvu. Doporučení Nejvyšší hospodářské rady SSSR zní:

„Na základě nových stanov rozšířit členskou základnu družstva z řad domácího obyvatelstva...“ 96

Interhelpo sice přetrvalo, doporučení Bobrovovy komise bylo ale prvním citelným zásahem do života nezávislého družstva.

„Způsob jeho řízení zůstal takový, jaký jeho členové znali z Československa. To znamená, že je řídilo demokraticky zvolené vedení a předseda. Právě to však narazilo na sovětskou praxi jmenování shora. V roce 1928 se muselo Interhelpo připojit k centralizované družstevní organizaci a v roce 1930 muselo přijmout nové stanovy, které odpovídaly sovětskému modelu“, vzpomínal Alexander Dubček. 97

O vstupu do Vsekompromsojuzu, tedy Ústředního svazu průmyslových družstev SSSR rozhoduje členská schůze Interhelpa 14. března 1928. Družstvo tak přechází na tvrdá bolševická pravidla, kdy celou komunu fakticky ovládla skupinka aparátčků, opírajících svoji moc o přízeň sovětských orgánů. Počet členů představenstva se snížil z devíti na tři a nové stanovy také umožňují přijímání členů Interhelpa z řad místního obyvatelstva, tak jak to požadují sovětské orgány. Interhelpo se otvírá členům z řad místního obyvatelstva a proces rusifikace družstva začíná. Rusové jsou od nynějška nejen prostými členy komuny, ale stále častěji je nacházíme i v předsednictvu družstva. Nahlédneme-li do seznamu předáků Interhelpa, zjistíme, že od roku 1929 se tam začínají objevovat první ruská jména: Tret'jakov, Menšikov, Ajtbajev, Kravcov, Leonov, Tereščenkova, Černyšev, Gondarčuk. Faktem ale je, že s jedinou výjimkou v Roce 1937, kdy stál v čele komuny N. Alexejenko, byli předsedové družstva po celou dobu existence Interhelpa Češi, Slováci či Maďar Jan Samuel Szabó, jeden ze zakladatelů projektu. 98

7.2

7. listopadu 1929, při výročí dvanáctého výročí revoluce zveřejnil Stalin slavný článek „Velký obrat“. Nová ekonomická politika definitivně skonala. I komuna Interhelpo musí reagovat na novou situaci. Do jejího chodu už přes rok zasahuje Nejvyšší hospodářská rada SSSR, Ústřední rady průmyslových družstev i místní stranické a státní orgány. Činnost

družstva, která dosud zahrnovala celou řadu aktivit, je nuceně zredukována na čtyři hlavní okruhy: textilní výrobu (ta má v zemi faktický monopol a kyrgyzské hospodářství se bez ní neobejde), koželužnu, mechanický závod se slévárnou, truhlárnu a pomocné hospodářství. Ještě před začátkem kolektivizace dostává sovětský stát komunu Interhelpo pod svoji kontrolu komuny a ovlivňuje její chod. V červnu 1932 rozhoduje sovětská vláda, že „základní výrobní jednotkou je družstvo s výrobou společného charakteru vyráběných výrobků“. 99

Dosavadní zemědělský a průmyslový koncern se musel dál drobit, tentokrát je klíčem k dělení výrobní program. Interhelpo se štěpí na sedm samostatných částí, sedm samostatných hospodářských jednotek. Každá má vlastní představenstvo, revizní komisi, vlastní účetnictví i bankovní konto. Na troskách Interhela vzniká sedm oborových družstev:

textilní továrna Rózy Luxemburgové

družstvo barvírny Felixe Dzeržinského

mechanicko-zámečnické družstvo Srp a kladivo

nábytkářské družstvo Rudý nábytkář

stavební družstvo Bély Kuhna

dopravní družstvo Vpřed

potravinářské družstvo Internacionál 100

Komuna, která v září roku 1932 čítá 534 členů, je tak fakticky rozervána na sedm relativně samostatných částí. Jen plánování a kontrola zůstávají v kompetenci ústředí někdejšího jednotného Inerhela. Nejvyšším orgánem družstva ale už není členská schůze, ale valné shromáždění zmocněnců. V praxi to znamená, že rozhodovací pravomoci samotných členů družstva se opět zmenšují a podíl na vedení komuny se družstevníkům vzdaluje.

Ve společenství se stále více začíná prosazovat ruský živel. Už v roce 1928, tři roky po příjezdu do Kirgízie, se komuna otevírá všem sovětským občanům. Až dosud bylo přitom družstvo tvořeno výhradně československými dělníky. Právě z jejich členských příspěvků byla komuna vybudována. Podle nových stanov z 14. března 1928, které Interhelpu vnutily sovětské řídicí orgány, mají možnost vstoupit do družstva i sovětští občané. Zároveň s tím, jak se komuna otevírá sovětským občanům, snižuje vedení družstva zápisné a členské podíly na pouhých padesát rublů. Dosud musel každý člen družstva složit v Československu pět tisíc

korun. Bylo to vstřícné gesto komuny vůči svému okolí? Nebo tento krok přijalo družstvo výhradně na nátlak sovětských úřadů? Rodí se vnitřní revolta, v jejím čele stáli družstevníci Barták a Jandík. Pokud je důvodem k náboru sovětských občanů nedostatek pracovních sil, navrhnou družstvo zrušit a majetek prodat. Takové řešení je ale nemožné. Navíc vedení komuny ale už má pevně v rukou skupina lidí, napojená na sovětské státní a stranické orgány ve Frunze. Revoltující družstevníci Jandík a Barták jsou z komuny vyloučeni a jejich návrhy odmítnuty. Dveře do Interhelpa se tak doširoka otevřely i sovětským občanům. Se všemi důsledky, které to později bude mít.

VIII. Od umělého jazyka ido k univerzální ruštině

8.1

„V Interhelpu jsme žili jako internacionalisté“, popisoval život v komunitě Jan Nezval. „Kamarádil jsem se s jedním tamním mládencem, znali jsme se tři nebo čtyři roky. Jednou jsme si vyjeli spolu na koních a přijeli do Čelokazaku, to byla jedna z nejbližších vesnic v okolí Frunze. Ze studny tahala vodu dívka, můj kamarád se s ní znal a začal s ní mluvit tatarsky. I ona mluvila dobře tatarsky, což mně překvapilo. Něco jsem rozuměl, protože za těch pár let jsem se trochu naučil. Když jsme se s dívkou rozloučili, říkám svému příteli: Odkud umíš tak krásně tatarsky? Odpověděl: Cožpak ty nevíš, že jsem Tatar? To děvče byla také Tatarka. Kamarádil jsem se s ním několik let a teprve toho dne jsme se dozvěděl, jaké je národnosti. V Interhelpu jsme se skutečně nestarali o to, kdo je jaké národnosti.“ 101

Interhelpo bylo od počátku koncipováno jako mnohonárodnostní projekt. Nakonec už z Československa odjížděli zástupci všech etnik, která v zemi žily: nejen Češi a Slováci, ale i Maďaři, Němci, Poláci a Rusíni. Projekt se zrodil mezi příznivci reformovaného esperanta (umělého jazyka ido) a jeho lídři předpokládali, že právě ido bude v novém společenství hrát sjednocující roli. Když se ale za podivných okolností ztrácí z Interhelpa jeho iniciátor Rudolf Mareček, pozbývá ido na významu. V mnohonárodnostní komunitě se ale záhy spontánně rodí jakýsi společný jazyk, který do sebe začleňuje řeči všech osadníků. Nová řeč byla směsicí češtiny, slovenštiny, maďarštiny, ida i esperanta: jazyk Interhelpo.

„Vznikla zvláštní dorozumívací řeč nebo spíše způsob dorozumívání, jakási interhelpovština. Je vidět, že společná řeč se najde. Můj syn mluvil se spolužáky kyrgyzsky, hned nato rusky či slovensky, podle toho, na koho se obracel“, 102 vzpomínal Josef Krátký.

Postupně se ale v Interhelpu začíná stále silněji prosazovat ruština. Původní vystěhovalci komunu opouštějí a jejich místa zaplňují místní lidé, především Rusové, Ukrajinci a Kyrgyzové. Národnostní složení komuny se v průběhu třicátých let začíná rychle měnit. Český a slovenský živel začíná splývat s ruským okolím. Včetně jazyka. Nárůst ruského živelu v Interhelpu je jasně patrný i ze statistiky. Když v roce 1925 přistěhovalci přijeli do Pišpeku (krátce na to přejmenovaného na Frunze) nebyl samozřejmě v komunitě jediný Rus či Kyrgyz. V roce 1927 se družstvo otevírá sovětským občanům a o rok později už statistika

zaznamenává prvních pětatřicet Rusů a tři Kyrgyzy. Jejich počet stále stoupá, v roce 1929 je už v Interhelpu stovka Rusů a čtrnáct Kyrgyzů. V roce 1938 potom zůstává v komuně už pouhých čtyřicet Čechů, čtyřiatřicet Slováků, dvě desítky Maďarů a dvanáct Němců. Celkem sto tři lidí jiné než ruské či obecně sovětské národnosti. Všechno jsou to většinou původní vystěhovalci, současní či bývalí českoslovenští občané. Rusů už je ale čtyřikrát víc, čtyři sta sedmdesát jeden! Stejně tak roste i počet Kyrgyzů (v roce 1938 jich je v Interhelpu jedenatřicet) a dalším početně významným etnikem v komuně jsou Ukrajinci (v roce 1938 jich napočítáme v družstvu sto čtyřicet pět). 103

Je tedy zcela zřetelné, že během pouhých třinácti let je původní československý živel marginalizován. V komuně početně převládají Rusové a i v komunikaci se stále víc a víc se prosazuje ruština. Zpočátku jde o spontánní proces. Nakonec mnozí vystěhovalci navštěvují kurzy ruštiny ještě před odjezdem z Československa. Postupnou rusifikaci ale nelze zastavit. Spisovatel Peter Jilemnický cituje list, který jeho příteli Valentovi poslal otec z Československa. V dopise si stěžuje, že synovi - komunardovi už obtížně rozumí.

„Bojím se, že co nevidět ti nebudeme ani rozumět. Užíváš taková slova, která u nás neznáme. Když je přečtu, nevím, co chceš říct. Co je „neobjatnyj Sojuz?“

Má to snad být to vaše Rusko? Nebo píšeš: „strojím giganty“. Kdybych nečetl dál, nevěděl bych, co tím myslíš. Já vím, že se tam budují nové fabriky, vždyť tam ani žádné nebyly. Ale tak nám to piš tak, abychom ti rozuměli. Nebo se omlouváš, že „v písmě stavíš mnoho ruských bukv“. Kdybych nebyl zajatec v Rusku, ani bych nevěděl, co to je. Pravda, zapomněl jsi i naši abecedu. A možná, že když píšeš rusky, pomícháš to také. Naše Tereška nedovede tvůj podpis ani přečíst. Chceš napsat: práce a vyjde to: npráce. Nebo namísto slova voda napíšeš boda. To se napřemýšlíme, než dopis rozluštíme. Bojíme se, že nám úplně odvykneš.“ 104

Ruština se prosazuje stále více a více. Svou roli hraje jistě vliv ruskojazyčného okolí.

Nakonec i vyučujícím jazykem ve škole je už tři roky po příjezdu ruština.

„V roce 1928 bylo ve škole zavedeno vyučování v ruštině, na což měl vliv nejen tlak místních sovětských úřadů, ale měli jsme i praktické důvody, protože všechno vyšší vzdělání bylo možné jen v ruštině“, vysvětluje ve svých pamětech Alexander Dubček. 105

Důvody pro přechod na vyučování v ruštině nejsou jen praktické. Tlak na

rusifikaci společnosti zasahuje i československou komunu. V průběhu třicátých let jsou úředně zavírány školy ve všech neruských mluvících sovětských republikách. Dekret „O povinném vyučování ruštiny v národních republikách SSSR“ z března 1938 nařizoval výuku v ruském jazyce pro celý Sovětský svaz.

„Zpočátku se učila čeština ve škole, potom to ale zakázali. Muselo se mluvit jen rusky. Já už se učil ve škole vždycky jen v ruštině“, 106 vzpomíná Karel Najman.

Se změnou společenského klimatu se ruský jazyk stal nezbytností. Sovětský svaz začíná být podezíravý vůči všemu neruskému. Lidé proto raději na veřejnosti přestávají používat rodnou řeč a začínají mluvit jen rusky. Valentína Huňové (tehdy ještě Golovková) přišla do Interhelpa v roce 1937. Vzpomíná, že tehdy se už v komuně hovořilo jen rusky. V Interhelpu už také byla většina Rusů a Ukrajinců. I sama Valentína Golovková byla Ruska, česky ani slovensky nemluvila a s Čechy se zpočátku příliš nestýkala. Její hodnocení proto nemusí být zcela objektivní. Mnozí pamětníci totiž vzpomínali, že mateřské jazyky přistěhovalců se přesunuly do soukromé sféry, za zavřené dveře domácností. Tam se mluvilo dál česky, slovensky, maďarsky. Ovšem vzhledem k množství smíšených manželství se dorozumivacím jazykem i v domácnostech stala postupně ruština. Nakonec i Valentína Golovková se provdala za Čecha Bohuslava Huňu a když se v roce 1961 stěhují do Československa oba už mluví jen rusky.

8.2

První generace vystěhovalců se tak dostala do jakéhosi jazykového vakua. Po čase zapomněli mluvit správně česky, stejně tak ale nezvládali ani dobrou ruštinu. Je to patrné například z dokumentárního filmu, který v roce 1966 natočila o komuně Interhelpo Československá televize. Štáb tehdy natáčel v kyrgyzském Frunze a redaktor Lubomír Popelka se setkal i s většinou tehdy žijících pamětníků. Film bohužel nepřináší žádné autentické výpovědi, jen útržky rozhovorů. I z nich je ale patrné, že Češi a Slováci, kteří se o čtyřicet roků dříve vystěhovali z Československa, už mluvili rusky i mezi sebou. Jejich ruština má ale silný český přízvuk a tu a tam se jim do řeči připletlo české slovíčko. Tato generace původních

přistěhovalců už dnes nežije. Jejich potomci už mluví jen rusky. Byť se hlásí k české národnosti, český jazyk už nezná nikdo z nich. Ruský živel je dokonale pohltil. I když dál nesou příjmení Šmíd, Goraček (Horáček) nebo Doležal, jejich mateřskou řečí je už ruština. Česky nemluví ani Světlana Kiralová, předsedkyně Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar ani Elvíra Marečková, vnučka zakladatele komuny Rudolfa Marečka. Při osobním setkání sice neopomene hrdě zdůraznit, že její rodina se typicky českého jména Mareček nikdy nevzdala, česky se ale nedomluví. Potomci vystěhovalců, kteří se v šedesátých letech 20. století vrátili do Československa se proto česky museli učit až v zemi svých předků. Dodnes je v jejich řeči patrný silný ruský přízvuk. Čeština a slovenština se z života komuny Interhelpo brzy vytrácejí. A to jak vlivem vnějšího prostředí, tak pod tlakem sovětských orgánů. Přesto po určité době ještě zůstávají dorozumívacími jazyky v domácnostech, v intimním prostředí. A jazyk ido, kolem kterého se původně skupina vystěhovalců soustředila? Jeho osud byl neslavný. S výjimkou jazyka, který mnozí označují za spontánní esperanto, tedy směsici jazyků všech národností, které v Interhelpu žily, se umělý jazyk neprosadil. Zůstal jen snem zakladatele komuny Rudolfa Marečka.

IX. Obraz komuny Interhelpo v soudobé literatuře

9.1

Komuna Interhelpo v kyrgyzské stepi přitahovala nejen levicově smýšlející dělníky, kteří odjížděli do Sovětského svazu budovat novou společnost, ale i komunistické intelektuály. Jako první odjíždí do Kirgízie novinář a spisovatel Peter Jilemnický. V roce 1926 se tam, jako pětadvacetiletý mladý muž, přidává k družstvu Interhelpo a odjíždí s ním do Sovětského svazu. Do Kirgízie přijel s druhým, nejpočetnějším a také nejproblematictějším transportem. V komuně nevydržel dlouho, stěhuje se do Moskvy, kde vystudoval Státní ústav žurnalistiky. Ve sbírce novel nazvané Kompas v nás publikoval i své osobní vzpomínky na život v československé komuně: O Interhelpu a o krajanech, kteří museli ztratit domov, protože hledali štěstí v práci. Díky Jilemnickému se zachoval jak popis některých klíčových událostí dějin Interhelpa, tak vykreslení běžného života komuny. Byl to Jilemnický, kdo začal hned po příjezdu organizovat školu a po letech popsal těžkosti, které jej provázely.

„Hned po našem příjezdu jsem se snažil shromáždit všechny děti, seznámit se s nimi a vypracovat předběžný plán. Ale do budovy, ve které jsme se scházeli a která byla původně určena pro školu, přišel jednou předseda družstva a řekl:

„Nemohu si pomoci. Tady budou pracovat krejčí.“ Slíbili, že postaví novou, velkou školu, ale kdy? Stroje, které jsme přivezli, byly ukryty pod provizorními kůlnami. Když večer slunce sedlo za obzor, ozářilo obrovská mračna prachu, která visela ve vzduchu a večer se snášela, pokrývala step, lidi i věci. Kdo viděl ty zaprášené stroje, lomil nad nimi rukama: “Co nejdříve musíme vybudovat textilku!“, říkali. Rodiny, které se tísnily v malých bytech, si zase stěžovaly:

„Na nás zapomináte! Přijde zima... co bude s námi?“ Bylo tolik důležitých úkolů a tolik práce! Kdepak by byli měli čas na novou školu!“ 107

Spisovatel Jilemnický prožil v komuně nejtěžší období. Krátce po příjezdu druhého transportu, kdy byla komuna před rozpadem. Zažil i smrt svých známých, i toto téma popsal ve svém díle. To je ale především oslavou práce komunardů. K tématu se opakovaně vracel. Naposledy na vánoce roku 1945, kdy ve slovenském komunistickém listu Pravda publiku článek Dopis z Intrerhelpa. 108 Jilemnického text je odpovědí na dopis Vojtěcha Palúcha,

jeho starého přítele z Interhelpa. Palúchův pozdrav z kyrgyzského Interhelpa dostihl Jilemnického po čtvrt roku trvajícím putování, 15. prosince roku 1945. Spisovatel využil svého přítele adresovaného otevřeného dopisu jako příležitosti k připomenutí budovatelů komuny. V nových politických podmínkách, kdy se po skončení druhé světové války upevňuje v lidově demokratickém Československu vliv Sovětského svazu, popisuje Jilemnický utrpení vystěhovalců jako heroický boj za nový svět.

„Kdo by neztrácel hlavu? Byli ale tací, kteří nad plačícími ženami a svými mrtvými dětmi hlavu neztráceli. Nad nebohým bratrem, kterého zkosil tyfus, ji neztratil ani Vojtěch Palúch. Zůstal tam, bojoval, vydržel. Vydržel a s ním mnozí další, co nejeli do Sovětského svazu hledat dolarovou Ameriku, co nejeli za osobním prospěchem, ale měli vyšší, lidský, socialistický cíl, přiložit ruku a svůj um vyspělých dělníků do výstavby státu, který byl ve střední Evropě jejich snem“.

109

Jilemnický, který sám několik měsíců prožil v komuně, je s životem společenství podrobně seznámen. Ve společnosti, do které se vrací po deseti letech, vnímá i jisté napětí. Všimá si i stranických čistek, které zasáhly i Interhelpo. V Jilemnického knize Kompas v nás ožívají osudy některých členů komuny i některé skutečné události. Spisovatel popisuje i schůzi, na které byli do VKS(b) přijímáni noví členové, především z řad místního kyrgyzského obyvatelstva. Na schůzi jsou všichni Jilemnického staří známí, jeden ale chybí.

„Proč nešel i Valent?“ ptá se Jilemnický svého průvodce Macha. 110

Jilemnický se dozvídá, že Valent byl vyloučen ze strany, protože o rok dříve neprošel prověrkami. Pokusil se poslat svému starému otci do Československa 23 dolarů na přilepšenou. Dopis byl zadržen úřady. Ze samotného textu se nedovídáme, ale je velmi pravděpodobné, že s postupem bolševické strany souhlasí i on. Spisovatel cituje Machův dlouhý monolog o tom, jak Interhelpo vykoupilo svoje dnešní úspěchy tvrdou prací a jak blahobytnost negativně změnila myšlení některých lidí:

„Máme všechno, doslova všechno: domy, zahrady, dílny, závody, práce na deset let dopředu a naše úspěchy nám umožňují vyplácet vyšší mzdy, než se platí v jiných závodech. Dopracovali jsme se určitému blahobytu, jaký by měl mít každý pracující člověk, žijeme po všech stránkách kulturně.....viděl's to sám. A tady je právě ten kámen úrazu.

Dělníci ve zdejších státních závodech nám začali závidět, předhazovali nám náš blahobyt, říkalo se cosi o buržoazních sklonech a podobné hloupé řeči.....to se ví, byli mezi námi i takoví, kteří se zbytečně vypínali, nežili spořádaně, zpyšněli....a co já vím. To však byly řídké výjimky.A v tomto ovzduší se vyhlásila prověrka.....U nás byla nejostřejší. Vyloučili ze strany mnohé, ale těm zůstala ještě možnost návratu. Valenta vyloučili bezpodmínečně.“ 111

9.2

Přesto, že Peter Jilemnický byl prvním spisovatelem, který poznal život komuny na vlastní kůži a životní osudy jejích členů umělecky ztvárnil ve svých dílech, není to on, s kým je komuna Interhelpo až fatálně spojena. Oním mužem je nejznámější český komunistický novinář a spisovatel Julius Fučík. Paradoxně i přesto, že o Interhelpu vlastně sám nic nenapsal. Do dělnické komuny přijíždí Fučík poprvé čtyři roky po Jilemnickém, v roce 1930. Komuna Interhelpo a její hrdinové na Fučíka skutečně velmi silně zapůsobili. Už v Kirgizii se rozhodl napsat o jejich osudech román. Hlavním hrdinou se měl stát Maďar Jan Szabó, řečený Samuel, přední kádr Interhelpa, komunista z Nových zámků.

„Bratra si velice oblíbil. Chtěl být stále s ním, pořád si cosi zapisoval, na všechno se vyptával, o vše se zajímal. Pak se ukázalo, že hrdinství Interhelpovců Fučíka tak zaujalo, že se rozhodl napsat o našem Interhelpu román a můj bratr měl být jeho hlavním hrdinou“, vzpomínala jeho sestra Marie Chovancová-Szabóová. 112

Svůj záměr ale Fučík nesplnil. Nedokončená črta románu zůstala jen v rukopisu. Nicméně svoji knihu reportáží o Sovětském svazu s názvem „V zemi, kde zítra, již znamená včera“ věnoval právě Interhelpu.

„Soudruhům z komuny Interhelpo a městu Frunze v Kyrgyzské ASSR. Soudruzi, tato knížka děkuje vám za svůj vznik. Pozvali jste nás, abychom poznali vaši komunu a vypravovali o vaší zkušenosti dělníkům v zemi, z níž jste přišli a která pro vás neměla chleba“. 113

Čtete na předsádce knihy, v samotných reportážích ale o československé dělnické komunitě

nepíše. O Fučíkově vztahu k Interhelpu se dočítáme zprostředkovaně v knize Idy Radvolinové. Ta jej provázela během druhé návštěvy komuny v roce 1935. Publikace Vzpomínky na Julia Fučíka přináší popis každodenního života Interhelpa a je svědectvím o pobytu komunistického novináře v dělnické komuně a zaznamenává jeho pohled na dělnickou komunu.

„Plyne tu náš všední život třicátých let se všemi svými svízelemi. Jsou tu úderníci i povaleči. Jedněm se zdá, že je všeho dost – mají práci, v domě je dostatek a dům je jejich: co více člověk potřebuje? Druzí chtějí, aby celé Kyrgyzsko bydliho v takových pěkných domech, chovalo plemenný dobytek a bohatlo. O těchto lidech s dalekosáhlými plány říká Fučík stále: „To jsou lidé zítřejšího Československa!“ 114

Realita života třicátých let dvacátého století v SSSR se ale od vyprávění Radvolinové výrazně liší. Vždyť na svoji druhou návštěvu Interhelpa přijíždí Julius Fučík právě v roce 1935. Nedlouho po zavraždění Sergeje Kirova, člena politbyra a prvního tajemníka leningradské stranické organizace, které odstartovalo novou vlnu represí. V komuně pobývá Fučík právě během procesů s Kameněvem a Zinovjevem. V době, kdy bylo za jediný rok honu na vnitřního nepřítele odsouzeno k smrti šest a půl tisíce lidí a tisíce dalších byly poslány do vyhnanství na Sibiř. V době, kdy už i mezi členy Interhelpa jsou první odsouzení. To ale ani Fučík, ani Jilemnický nevidí. Nevidí to ale ani třetí český spisovatel, který spojil část života s Interhelpem: Jiří Weil. A to i přesto, že v komuně se ocitá vlastně nedobrovolně. Weil během svého druhého pobytu v Moskvě v roce 1933 pracuje v cizojazyčném nakladatelství Kominterny, kde do češtiny překládá marxistickou literaturu. Během čistek je obviněn z "klepaření a maloměšťáctví", když si posteskne v soukromém dopisu do Prahy nad potížemi života v Moskvě. Je vyloučen ze strany a poslán na převýchovu k jezeru Balchaš v Kazachstánu a do československé komuny Interhelpo. Odtud si přiváží materiál pro sbírku reportáží Češi stavějí v zemi pětiletok, která vychází v roce 1937. Byť v komuně Interhelpo pobýval Weil nedobrovolně, jeho popis nešetří chválou a obdivem. V textu není ani známka hořkosti či zatrpklosti. Naopak, jeho novela je oslavou hrdinského budování a života v socialistickém Sovětském svazu.

9.3

S komunou československých komunistů tedy spojili svůj život i dílo hned tři levicoví intelektuálové prvorepublikového Československa. Julius Fučík, Peter Jilemnický a Jiří Weil. Okolnosti, za kterých se ocitli v komuně se zásadně lišily. Peter Jilemnický nejprve sám odjel s komunou jako její prostý člen a do Interhelpa se vrací po devíti letech, aby zhodnotil jeho výsledky. I když nelze jistě mluvit o kritickém nadhledu ani objektivním hodnocení, Jilemnický přece jen vnímá a reflektuje některé jevy, které ne plně nechápe. Zejména tvrdost stranických čístek. Julius Fučík přijíždí do komuny poprvé až v roce 1930 na ryze propagandistickou cestu, na pozvání samotných československých komunardů. Znovu se do Interhelpa vrací po pěti letech, v roce 1935. Život komuny vidí výhradně svojí optikou přesvědčeného komunisty, popisuje úspěchy Interhelpa a je okouzlen budovatelským nadšením jeho příslušníků. Interhelpovcům věnuje knihu reportáží o Sovětském svazu, ale připravovaný román nikdy nedokončí. Třetím spisovatelem, který prošel Interhelpem je Jiří Weil. Přestože ve svém nejslavnějším román Moskva-hranice dospěl, pod vlivem vlastní negativní zkušenosti, dospěl k jistému poznání pravé podstaty fungování komunistického systému, ani on nevykročil ze stínu své ideologické předpojatosti. Tito tři čeští intelektuálové tak přispívali k šíření idealistického obrazu SSSR i života československé dělnické komuny v něm.

X. Ztráta občanství a cesta k perzekucím

10.1

I přes postupnou a nezadržitelnou rusifikaci vystěhovalecké komuny a splývání se sovětským okolím, si ještě v průběhu 30. let dvacátého století většina příslušníků Interhelpa ponechávala původní československé občanství. Je paradoxní, že budovatelé socialismu se ve své nové a vysněné vlasti odmítají vzdát občanství své kapitalistické domoviny. Mnohdy pro to měli zcela pádné a pragmatické důvody. S platným československým občanstvím mohli zajíždět do staré vlasti: na návštěvy příbuzných, na nákupy nedostatkového zboží. Do Československa běžně jezdili také vyslanci Interhelpa: nakupovali nová výrobní zařízení, náhradní díly nebo speciální suroviny, které na sovětském trhu nebyly. Pro všechny bylo také Československo jakýmsi bezpečným přístavem, který poskytoval azyl v případě nejrůznějších komplikací. Tak se například v roce 1935 urychleně vrací na Slovensko starší bratr Alexandra Dubčeka Julius i se svojí matkou. Jako patnáctiletý se totiž v Gorkém zapletl do pouliční bitky mezi chlapci a jednoho z nich zranil. Zranění nebylo vážné. V obavě před trestem ale matka i se synem Júliem uprchla do Československa. Nejčastěji ale odjížděli českoslovenští občané do staré vlasti ze zdravotních důvodů. Kromě mnoha jiných se rodin se tak do Československa vrací téměř celá rodina Huňových. Bohuslav Huňa, který v Kirgizii setrval až do šedesátých let 20. století do svých soukromých pamětí napsal:

„V roce 1927 onemocněla moje maminka malárií. Stejně tak moje sestra Anežka. Na radu ruských doktorů museli lidé postižení malárií změnit klima a tak maminka se sestrami Marií a Anežkou a starším bratrem odjeli zpět do ČSR. S nimi také mnoho dalších družstevníků. Já a táta jsme dál zůstali v Interhelpu, které bylo na rozpadnutí. Otec ale řekl, že tady máme práci, ve které musíme pokračovat. Starší bratři Karel a Franta se rozjeli po SSSR na zkušenou. Franta se v roce 1928 vrátil domů do ČSR za děvčetem, oženil se a už ho do SSSR nepustili a také se bál malárie. Karel přijel zpět po dvou letech do Interhelpa a organizoval ševcovskou dílnu.“ 115

Pro občany Sovětského svazu byl podobný pohyb zcela nemyslitelný. Zejména po zavedení vnitrostátních pasů v roce 1932 už bylo pro sovětské občany velmi obtížné cestovat bez

povolení i po vlastní zemi. Opatření z 27. prosince 1932 mělo vést k likvidaci „sociálního příživnictví“. Jako součást kolektivizace a boje proti kulakům mělo také zamezit tomu, aby se tyto „živly“, které režim vyhnal z jejich statků a vesnic, nemohly uchytit ve městech.

V neposlední řadě byly vnitrozemské pasy také jedním z efektivních způsobů jak kontrolovat a regulovat pohyb občanů. Pas, platný pouze s razítkem potvrzujícím bydliště, dostal každý občan starší šestnácti let. Cestování po zemi umožňovaly jen speciální povolenky.

Vnitrostátní pasy se samozřejmě vztahovaly i na československé občany. Privilegium cestovat do zahraničí jim ale zůstalo. Čechoslováci, stejně jako další cizinci, se v Sovětském svazu dál těšili nejrůznějším výhodám.

10.2

V Ústavě z roku 1918 se píše: „S odkazem na solidaritu pracujících všech národností, zaručuje Ruská socialistická federativní sovětská republika všechna politická práva ruských občanů i cizinců, kteří se nacházejí na území Ruské socialistické federativní sovětské republiky z pracovních důvodů a náleží k dělnické třídě“ 116

Ústava tedy zaručovala cizincům stejná práva jako sovětským občanům, včetně práva volebního. Každá sovětská republika měla považovat všechny cizince nacházející se na jejím území za rovné občanům sovětským. Kdo z cizinců měl zájem, mohl přijmout občanství Sovětského svazu. Tato norma platila v SSSR i v době, kdy do Kirgízie přijíždí vystěhovalci z Československa a mnozí příslušníci Interhelpa skutečně tohoto svého práva využívají a spontánně sovětské občanství přijímají. Nakonec po mimořádně obtížném a bolestném startu života komuny, zůstali v Interhelpu jen ti nejpřesvědčenější komunisté. Ostatní odešli. Ti, co setrvali věřili, že v Sovětském svazu budou žít už na natrvalo.

„Už tady byli dlouho a nemohli žít dál s cizím občanstvím, bylo to nepraktické. Napsali žádost, aby jim dali občanství. Československého občanství se vzdávali“, 117 říká Světlana Kiralová, předsedkyně krajského spolku, který potomky členů Interhelpa sdružuje.

Tuto praxi potvrzuje i paní Mária Kekerová. Žena, která v roce 1926 přijela do Sovětského svazu jako devítiletá dívka spolu se svými rodiči Antonem a Márií Kekerovými ze

slovenského Podhorodu. V roce 2007, v době autorova pobytu v Biškeku, byla, tehdy jednadevadesátiletá žena, nejstarší žijící pamětnicí.

„Všichni členové naší rodiny byli občany Sovětského svazu. Když mi bylo šestnáct let, bylo potřeba vyřídit si pas (pravděpodobně vnitrostátní pas zavedený v roce 1932, pozn. autora). Na úřadu přikázali, ať přijmu sovětské občanství. Souhlasila jsem. Nakonec, otec, matka i starší bratr už sovětské občanství měli. Do šestnácti roků jsem měla občanství Československa, ale potom jsem přijala občanství Sovětského svazu. Bylo to logické, žili jsme zde už od roku 1926 a prostě jsme to brali tak, že už je na čase přijmout občanství. Všichni tehdy začali přijímat sovětské občanství.“ 118

Záznamy o počtech příslušníků Interhelpa, kteří v průběhu třicátých let přijali sovětské občanství nejsou k dispozici. Je ale zřejmé, že celé společenství Interhelpa směřuje spontánně k úplnému splynutí se sovětskou společností. Komuna přestává být československým ostrůvkem v sovětském moři. Naopak se sovětským živlem splývá a neoddělitelně se s ním mísí. Členové Interhelpa vstupují do bolševické strany, podílí se na práci místního sovětu, účastní se socialistické soutěže i stachanovského hnutí. Z každodenního života se vytrácí čeština a slovenština a nahrazuje je ruština. Jak v oficiálních písemnostech, tak i v každodenním styku. Logickým vyvrcholením procesu asimilace je přijetí občanství nové vlasti. Je ale otázkou nakolik spontánní toto fatální rozhodnutí bylo. Už od konce dvacátých let totiž musí členové Interhelpa sami pociťovat rostoucí podezíravost vůči zahraničním občanům i tlak ze strany sovětské moci. Příslušníci Interhelpa, kteří si ponechali československé občanství, jsou zatím před perzekucemi ze strany sovětského státu chráněni. Dokonce i v roce 1934, po vraždě Kirova a následné štvanici proti domnělým škůdcům Sovětského svazu, byl odsouzen jen jediný člen Interhelpa: Michail Semjonovič Kolosov, národností Ukrajinec a tedy občan Sovětského svazu. Čechoslováků z komuny Interhelpo se ještě na začátku třicátých let perzekuce nedotýkaly. Potvrzuje to i svědectví Larisy Václavíkové, která se opírá o osobní vzpomínky svého otce Bohuslava Huni. Podle něj na začátku třicátých let ještě represe Interhelpo většinou mýjely:

„Byli cizí státní příslušníci. Jich se čistky zatím netýkaly. Jiné to bylo mezi ruskými občany. Každý pátý člověk měl problémy. Tatínek vnímal, že se ztráceli jeho ruští kamarádi. Byli to přitom prostí lidé, neměli nic společného s politikou.“ 119

Zásadní změnu přináší nová sovětská ústava z roku 1936, která mění postoj k cizincům i samotné vnímání problematiky občanství. Odborná komise, které předsedal samotný J.V. Stalin, pracovala na nové ústavě celý rok. Její text byl přijat jednohlasně 5. prosince 1936. Oproti dosud platné ústavě je v novém dokumentu výrazně oslaben princip proletářského internacionalismu, což se přímo projevilo i na postavení cizinců v zemi. Nová ústava už postrádá klauzuli předchozí normy z roku 1918, která zaručovala, že sovětský stát bude poskytovat „veškerá politická práva ruských občanů cizozemcům, kteří pobývají na území Ruské republiky za prací a náleží k třídě pracujících nebo k zemědělcům, nepoužívajícím cizí práce“. 120

Postavení cizinců v Sovětském svazu se tak výrazným způsobem mění. Až dosud se těšili defakto výsadnímu postavení, nová strategie sovětského vedení zní: přetvořme Sovětský svaz v jednotnou a jednolitou společnost. Společnost, ve které budou nejen všichni mluvit rusky, ale všichni také budou mít jedno sovětské občanství. Cizinci se stávají podezřelými a nežádoucími elementy.

„Lidé se najednou začali bát hlásit k české národnosti. Měli strach. Dětem zapisovali do dokladů ruskou nebo ukrajinskou národnost. Nechtěli, aby měli jejich potomci v budoucnu problémy“ 121, říká potomek vystěhovalců Světlana Kiralová.

K nebezpečnému zájmu ze strany sovětských úřadů najednou stačí jen nerusky znějící jméno. Čechoslováci se tedy začínají rychle přejmenovávat nebo svá jména alespoň porušují a k příjmení přidávají typicky ruské „otčestvo“, tedy jméno otce. Z Rudolfa Horáčka je tak najednou Rudolf Sidorovič Goraček, z Donáta Láníčka Donát Blažejevič Laniček, a tak bychom mohli pokračovat dál a dál. Dcera komunarda Bohumila Huňi, Larisa Václavíková, žena, která se v Sovětském svazu už narodila vzpomíná:

„Můj otec si stejně jako ostatní změnil jméno, už se nejmenoval Bohumil Huňa, ale Bogumil Francevič Guňa. Přesto ale jeho jméno stále poutalo pozornost. Kvůli otčestvu Francevič si mnozí mysleli, že je národností Němec a na otce se dívali velmi podezřívavě.“ 122

10.3

Logickým vyústěním ducha ústavy z roku 1936 je přelomový zákon o občanství z 19. srpna 1938. Českoslovenští komunisté, stejně jako ostatní cizinci, žijící v Sovětském svazu teď stojí

před jednoznačnou volbou: přijmout sovětské občanství a zavřít si navždy cestu zpět do staré vlasti nebo se urychleně vrátit do Československa. Před tímto dilematem stáli nejen družstevníci v Interhelpu i v bratrské komuně Reflektor. Vzpomíná Karel Najman:

„Otec měl československé občanství do roku 1938. Tehdy vydali příkaz, že ten, kdo nepřijme občanství SSSR, musí odejít. My tam byli už doma a tak byl otec donucen, přijmout občanství sovětské. Samozřejmě, že se to týkalo i maminky a mých starších sester.“ 123

Otec Karla Najmana zvolil sovětské občanství. Podle slov svého syna hodlal v Sovětském svazu zůstat natrvalo. Našlo se ale i dost těch, kteří se československého občanství nehodlali vzdát. Pochopili, že teď mají jedinou a možná poslední šanci opustit Sovětský svaz a urychleně se vracet domů. Takto vnímal novou situaci Štefan Dubček, syn tehdy sedmnáctiletého Alexandra.

„Právě v období československé krize (po anexi Rakouska, 1938) rozhodl Nejvyšší sověť SSSR, že všichni cizinci žijící v Sovětském svazu musí buď přijmout sovětské občanství, nebo opustit zemi. Oficiální dekret o tom byl vyhlášen v létě 1938. V Pišpěku byli moji rodiče, podobně jako mnozí jiní členové družstva, zpočátku přesvědčeni, že jejich rozhodnutí (přestěhovat se do SSSR, pozn. autora) bylo na celý život. Tento názor se začal měnit začátkem třicátých let pod vlivem vnitřního vývoje v Sovětském svazu. A já si z té doby pamatuji, že už tehdy jsem slyšel od svých rodičů narážky o možném návratu domů. Nemyslím si však, že by se tak byli rozhodli před rokem 1938. Avšak v roce 1938, v konfrontaci s nezbytností vybrat si mezi československým a sovětským občanstvím, které by nám navždy zablokovalo návrat domů, nezaváhal otec ani na chvíli, navzdory své rozhodné víře v socialismus“. 124

Štefan Dubček se s rodinou narychlo vrací do Československa.

„Věděl (otec Štefan Dubčekm pozn.autora), co se děje kolem něho. Nemohl se vyhnout kritickým myšlenkám a pochybnostem“, napsal ve svých pamětech Alexander Dubček.

„Navíc věděl, že i kdyby byl přijal sovětské občanství, zůstal by v očích sovětských úřadů cizincem a rok 1938 nebyl dobrým rokem pro cizince v Rusku. To, že byl komunista, znamenalo mnoho: tisíce cizích komunistů padly za oběť nesmyslným represím v Sovětském svazu a jejich osud nebyl dokonce ani tehdy tajemstvím. Možnost, že by otec

mohl být odvečen jako mnozí jiní, byla příliš reálná. Při výběru obětí nebylo používáno logických důvodů a násilí neustalo ani po pádu Ježova v prosinci 1938.“ 125

Proletáři z celého světa, které Lenin před patnácti lety pozval do země jako žádané odborníky a budovatele nového světa, dnes Stalin posílá pryč jako nespolehlivé živly a potenciální nepřátele státu. Stalin se snažil odvést pozornost od vlastní neschopnosti a najít viníka neúspěchu pětileté. Nejprve to byli příslušníci starých buržoazních politických stran, potom kulaci, nepřátelští agenti v řadách bolševické strany a teď jsou to i zahraniční dělníci a cizinci obecně, kdo brání všeobecnému rozkvětu. A tak musí ze země odejít. Československý velvyslanec v Moskvě dr. Rudolf Brabec komentuje ve své roční vystěhovalecké zprávě situaci v Interhelpu:

„Naši dělníci byli stachanovci dávno před Stachanovem, i bez toho všeho podvodného humbuku. Nadšení komunisté dostali za vyučenou.“ 126

Přesto, že výsledky práce Čechoslováků v Kyrgyzstánu hodnotí kladně, ovzduší let 1938 a 1939 vystihuje Brabec velmi přesně. Sovětský svaz v roce 1938 opouští, spolu se svým otcem Štefanem, i sedmnáctiletý Alexander Dubček. Z Československa odjel jako pětiletý, teď míří zpět do země, kterou zná jen z vyprávění. Jeho domovem byl Sovětský svaz, nejprve ve Frunze v Interhelpu, později v Gorkém. Dubčekovi nejsou jediní, kdo komunu Interhelpo na konci třicátých let opouští. Už v roce 1937 odjíždí Jozef Bielik, Josef Chrenovský, Josef Neuschel, Pavel Reichl, Ján Reichel, Ondrej Krčmárik, Josef Schwarz a Vincenc Červinka. „Do Československa jsem se s rodinou vrátil v říjnu 1937. Tehdy bylo totiž přijato opatření, že se ze SSSR mají vystěhovat všichni, kteří nemají státní občanství“, konstatoval lakonicky ve svých vzpomínkách Vincenc Červinka. 127

V komuně Interhelpo ale zůstala jeho bývalá žena, Anna Červinková rozená Horáčková. Odchod jejího exmanžela znamenal později pro Annu Červinkovou velké potíže. V roce 1938 se do Československa vrací Štefan Richtárik, František Krčmárik, Ludovík Nagy, Adolf Peringer, Josef Abrahánek, Štefan Chulada, Josef Šámal, Josef Schwarz, Juraj Biskup, Josef Reitmajer, Josef Kreidel Josef a Cyril Dočekal. S odjíždějícími se zpravidla vracely celé jejich rodiny. Ne vždy to ale šlo bez problémů. Děti, které se narodily v Sovětském svazu měly automaticky sovětské občanství a mnohy nebylo jednoduché získat rychle potřebné povolení

k vystěhování i pro ně. 128 V průběhu let 1937 a 1938 se do Československa vrátila asi třetina příslušníků Interhelpa, kteří v té době ještě ve Frunze pobývali. Ti, co zůstali byli nuceni přijmout sovětské občanství. Pro komunardy to neznamenal jen změnu státní příslušnosti, především se tak sovětským úřadům otevřela cesta k jejich perzekucím. Dosud na ně režim příliš nemohl. S novým sovětským občanstvím ale už i je čekaly politické procesy a gulagy.

XI. Pod koly Velkého teroru

11.1

„Interhelpe se již probudilo. V trenýrkách a bez košile, ale s rudým pionýrským šátkem na krku, šel kolem nás plavovlasý klučik a česky pokřikoval na ospale se loudající krávy. Ze vrátek vyšel muž středních let v pracovních modrácích, kývl Samuelovi na pozdrav a rychle zamířil k továrním budovám. Hospodyně vyšla z verandy, rozhodila několik hrstí prosa a začala svolávat drůbež. Fučík je zjevně rozechvěn. Nemůže si odpustit, aby už teď cestou neprohodil aspoň slovíčko se svými šťastnými rodáky, kteří mohou žít zcela jiným životem než jejich vlast.

„Chápeš, vždyť oni jsou šťastní! My se ještě budeme muset rvát, ale oni mohou budovat to, co potřebují: socialismus. Šťastní lidé!“ 190

Takto popisuje obyčejný den Interhempa roku 1935 Ida Radvolinová, která komunu navštívila společně s Juliem Fučíkem. Každodenní realita se od této pohody značně liší. Překotné budování socialismu sice přináší jistý materiální rozvoj. Pokrok je ale vyvážen státním terorem a perzekucemi vlastních občanů. V době Fučíkovi návštěvy má Sovětský svaz za sebou uměle vyvolaný velký hladomor z let 1932-1933, který byl výsledkem kolektivizačního běsnění a za oběť mu padlo šest milionu lidí. V proklamované nejsvobodnější zemi světa se už její občané nesmějí libovolně pohybovat po svém vlastním státě. Znemožňují jim to nově zavedené vnitrozemské pasy zavedené v prosinci 1932. Od dva roky později prošel Sovětský svaz velkou celonárodní čistkou, která následoval po zavraždění Sergeje Kirova. Tento muž, který dosud řídil industrializaci a kolektivizaci, byl 1. prosince 1934 zastřelen v Leningradě. O tom, kdo a proč člena politbyra a prvního tajemníka leningradské stranické organizace skutečně zavraždil se dodnes vedou spory. Spekuluje se i o tom, že jako svého potenciálního soka, jej nechal odstranit sám Stalin. Na každý pád je jeho smrt pádným argumentem pro další vlnu represí. Jen několik hodin po oznámení vraždy sepsal Stalin dekret, známý jako „zákon z 1. prosince“ nebo také protiteroristický zákon. Později právě tuto normu označil generální tajemník Komunistické strany Sovětského svazu Nikita Chruščov za „začátek hromadných represí“ a toho, čemu reformní křídlo sovětských komunistů říkalo „hrubé porušování socialistické zákonosti“. 130

Tato bezprecedentní norma legalizovala celé následující násilí. Vyšetřování případů takzvaného terorismu bylo omezeno na deset dní, procesy se odehrávaly za zavřenými dveřmi a bez obhájce. Rozsudek smrti musel být vykonán nejpozději následující den. Tomuto zrušnému zákonu se nikdo nepostavil. Tehdy zasahují první represe i Interhelpo. První obětí z řad komuny Interhelpo byl Ukrajinec Michail Semjonovič Kolosov.

„Když zabili Kirova, začal hon na čarodějnice. Začali hledat špiony a diverzanty, nevinné lidi zatýkali, soudili a vraždili. To byl i případ mého otce“, říká Georgij Kolosov a pokračuje:

„Otec byl od roku 1929 členem komunistické strany ve výrobním družstvu Interhelpo. 14. prosince roku 1934 jej zatkli a obvinili.“ 131

Ve výpisu z archívu se můžeme dočíst:

„Michail Semjonovič Kolosov, narozen 1894, Ukrajinec, absolvent Sovpartškoly (stranické školy), člen VKS(b) od roku 1918 do roku 1922, potom od roku 1928 do roku 1934. Před uvězněním pracoval v Interhelpu.

14. prosince 1934 jej soud ve Frunze odsoudil na tři roky odnětí svobody ve věznici Moldovanovka. V té době jeho rodinu tvořila žena Anastazia Dmitrievna, dcera Valentina (14 let), syn Anatolij (7 let) a Jurij (3 roky). Odsouzen za protisovětskou agitaci (paragraf 58, článek 10).“ 132

Čtyřicetiletý Kolosov byl ve vězení. Venku zůstala jeho žena a tři děti. Nejmladší Jurij (Georgij) měl tři roky. Jeho matku i sourozence teď čekaly těžké časy:

„Zabavili nám veškerý majetek a vyhnali nás na ulici. Byl prosinec, hrozná zima. Neměli jsme co jíst, neměli jsme co dát naší krávkě. Vzali nám i všechny zásoby, které jsme měli na zimu. Zachránili nás lidé, kteří nás vzali k sobě“, 133 popisuje Georgij Kolosov smutné vzpomínky ze svého dětství.

11.2

Další represe přicházejí v době od září roku 1936 do listopadu 1938. Nastává jeden z vrcholů stalinské zvůle. Období nazývané velkým terorem či „ježovštinou“, podle Nikolaje Ježova, který v té době stál v čele NKVD. Za rozsah a nebývalou brutalitu nesl osobní odpovědnost

samotný Stalin. Tento nesporný fakt připustil ve svém dnes projevu „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“ na XX. sjezdu KSSS Nikita Sergejevič Chruščov.

„Hromadné represe pronikavě zesílily od konce roku 1936, po telegramu podepsaném Stalinem a Ždanovem a odeslaném ze Soči dne 25. září 1936 a adresovaném Kaganovičovi, Molotovovi a dalším členům politického byra, v němž bylo řečeno: „Považujeme za absolutně nezbytné a neodkladné jmenovat soudruha Ježova do funkce lidového komisaře vnitra. Jagoda zjevně nebyl na výši svého úkolu při odhalení případu trockisticko-zinovjevského bloku.

Státní politická správa se zpozdila v této věci o čtyři roky. Říkají to všichni pracovníci stranického aparátu i většina oblastních zástupců lidového komisariátu vnitra.“¹³⁴

Stalinova směrnice, která konstatovala, že „lidový komisariát vnitra se opozdil o čtyři roky“ v uplatňování hromadných represí a že je třeba rychle „dohnat“, co bylo zmeškáno, přímo podněcovala pracovníky lidového komisariátu vnitra k hromadnému zatýkání a likvidaci lidí.“

135

Svět dlouho věděl jen o moskevských monstrprocesech s bývalými spolupracovníky Lenina (Zinovjev, Kameněv, Radek, Bucharin a další), které novou vlnu represí zahájily. Všichni tehdy přiznali ty nejtěžší zločiny, včetně organizace protistátních teroristických center. Tyto obří procesy, které byly zastrašovacím divadlem, zároveň odpoutávaly pozornost od teroru proti celé společnosti. Celkový počet obětí ježovštiny byl děsivý. Během let 1937 a 1938 bylo 1 575 000 osob zatčeno, 1 345 000 z nich bylo odsouzeno (celkem 85,4%) a 681 692 lidí (tedy 51% všech odsouzených) bylo v popraveno.¹³⁶ Mezi popravenými byl i přímý účastník bojů o Zimní palác v roce 1917, pozdější diplomat a muž, který stál u zrodu družstva Interhelpo. Bývalý šéf sovětského zastupitelského úřadu v Praze, poději velvyslanec v Madridu, Antonov-Ovsjenko. Člověk, který duchovnímu otci komuny Interhelpo Rudolfu Marečkovi pomáhal organizovat vystěhovalecké družstvo do Sovětského svazu.

Hon za domnělými špióny se ale nevyhýbá ani komuně československých dělníků.

11.3

Pod horami, na dohled od města Biškeku, leží stranou hlavní silnice velký památník Ata Beyit. Široké schody vedou k mramorové plošině. V jejím středu se k nebi tyčí tři zbídačené

mužské postavy. Klečí v potrhaných šatech a s rukama svázanýma za zády čekají na smrt. Památník poblíž vesnice Čong-Taš je věnován obětem stalinských represí z listopadu roku 1938. Na deskách z leštěného mramoru je vytesáno sto třicet osm jmen. Mezi nimi najdeme i česky znějící jméno J. F. Skalický. Do Interhelpa přijel v roce 1926 s druhým transportem. V Československu byl textilním dělníkem, zakládajícím členem Komunistické strany v severomoravském Postřelmově. Do komuny Interhelpo odjel se svojí ženou Annou a dalšími komunisty z Postřelmova: Josefem Urbánkem a Josefem Šámal a jejich rodinami. Skalický byl zapáleným komunistou a nadšeným budovatelem komuny. Svými články pravidelně přispíval do komunistického tisku a čtenáře ve staré vlasti informoval o životě v Interhelpu. Přesto, v roce 1933 se náhle vrací zpět do Československa. Spolu s ním opouští komunu i Josef Urbánek. Jaké byly jejich bezprostřední důvody k tak radikálnímu kroku? To, bohužel, nevíme. Zdeněk a Jiří Filipovi v textu Tam na východě vidí oči spásu, uvádí motivy návratu do Československa jen velmi vágně. Bohužel je to ale jediné svědectví, které se dochovalo.

„Stačilo jen několik nečekaných nárazů (několik nedorozumění se soudruhy v práci, několik onemocnění a smrt v rodině), aby i oni, aspoň na čas, ztratili svou jistotu, svou skalní víru i vůli k sebeobětování a octli se také na cestě do Československa“, píše autoři Zdeněk a Jiří Filipovi. 137

Ale ani po návratu do Československa nebyl Skalický spokojen. Právě naopak. Krátce poté, co odjel z Kyrgyzstánu, netají se svými tužbami znovu se do Interhelpa vrátit. Už dva měsíce po návratu do staré vlasti vzkazuje v dopise zveřejněném v listu Stráž lidu svým bývalým soudruhům:

„Jak rád bych se teď zakousnul do toho černého chleba, který jsme měli v Interhelpu. Jak jsem se zde zklamal. Nevím, co bych za to dal, kdybych se mohl vrátit zpět k vám“. 138

Když se v roce 1935 připravují velkolepé oslavy desátého výročí Interhelpa, Josef Skalický píše další otevřený dopis. Jeho text otisklo výroční číslo oběžníku nazvaného „Deset let Intergelpa“, vydané 1. května 1935 stranickým výborem v Interhelpu. Skalický v něm píše: „Minul už rok, co jsem se vrátil z Československa. Přes každodenní hledání práce jsem

nezaměstnaný a nemám žádnou naději, že práci v nejbližším budoucnu dostanu. S radostí vzpomínám na naše Interhelpo, kterého jsem byl členem a ve kterém jsem byl zabezpečený vším, co je potřebné k životu. Stále přemýšlím o tom, jak se vytrhnout z nenáviděného buržoazního Československa a vrátit se k vám do Kirgizie. Podpora nezaměstnanosti, kterou dostávám, nestačí ani na chléb. Všechno domácí zařízení jsme prodali. Žijeme v tmavé vlhké jizbičce. Za každým mým krokem slídí policejní agenti....Byli bychom nesmírně šťastni, kdybychom se mohli vrátit do Sovětského svazu.“ 139

V podobném duchu píše i Josef Urbánek, druh Skalického, který se spolu s ním vrátil do rodného Postřelmov. I jeho dopis otiskuje výroční oběžník Interhelpa.

„Chtěl jsem vám už dávno napsat, ale věřte mi, neměl jsem ani na poštovní známku. Teď chápu, jakou jsem udělal chybu, když jsem opustil Interhelpo.“ 140

Jak Skalický, tak Urbánek se do komuny nakonec opravdu vracejí. Na konci roku 1935 je vítají opět ve Frunze. Svědectví o jejich příjezdu podal ve své knize Češi stavěj v zemi pětileték, Jiří Weil. Paradoxně, v době, kdy se Skalický s Urbánkem do Interhelpa vítězně vracejí, spisovatel Weil je v komuně nedobrovolně umístěn na převýchovu, po vyloučení ze strany v prověrkách. O Skalického návratu Weil píše:

„V parku sedí již mnoho lidí. Všichni jsou zvědaví. Přijel totiž Skalický, který se vrátil po mnoha letech z Československa. Je ještě nabit novinkami z daleké vlasti, ale ještě více je udiven pokrokem, kterého dosáhlo družstvo – dívá se na betonový taneční kruh, na vysoké stromy, na vodotrysk a Leninovu bronzovou sochu, stojící uprostřed parku. V parku se čepuje pivo, které vaří v blízkém pivovaru sládek Tomášek, také Čech, který přišel do střední Asie z Ukrajiny, kde byl sládkem dávno před válkou. Skalický sedí udiven a místo, aby odpovídal na otázky, vyptává se stále, jak je možné, že se družstvo z mohlo za těch pár let, před kterými je opustil.“ 141

Skalický nastupuje na své původní místo v textilní továrně. To vše se ale brzy změní. 8. března 1938 je zatčen a odsouzen. Za údajnou ekonomickou špionáž a protisovětskou činnost. V archivním spisu můžeme číst:

„Zatčený Josif Francevič Skalickij, narozen 1877, původem české národnosti, bezpartijní, před uvězněním pracoval jako kvalitař textilní továrny. Jeho žena Anna Tomaševna, věk

osmapadesát let. 23. září 1938 byl Trojkou NKVD Kyrgyzské SSR odsouzen za špionáž a antisovětskou agitaci k nejvyššímu trestu, trestu smrti. Jeho majetek bude konfiskován.

Rozsudek byl naplněn 5. listopadu 1938.“ 142

Po Skalického odsouzení zůstala jeho žena Anna sama, zbavena veškerého majetku. Nikdy se nedozvěděla, kde a kdy zahynul její muž. V padesátých letech ji úřady informovaly, že zahynul za války v pracovním táboře. Údajně měl být v roce 1942 zastřelen strážným při nočním návratu z práce při pokusu o útěk. V té době byl ale Josef Skalický už čtyři roky mrtev. Popraven byl ještě ve Frunze a spolu s dalšími sto osmatřiceti muži pohřben v hromadném hrobu u vesnice Čong-Taš. Tam jeho ostatky spočívaly až do roku 1991, kdy byl hrob náhodně objeven.

11.4

Josef Skalický ale nebyl jedinou ani obětí stalinských represí z řad komuny Interhelpa. Když byl v roce 1934 odsouzen první člen Interhelpa Michail Semjonovič Kolosov (národností Ukrajinec), Čechoslováci byli ještě perzekucí ušetřeni. Teď už jsou ale všichni zbylí členové Interhelpa občany Sovětského svazu a represe na ně dopadají nemilosrdně a plnou vahou.

„V roce 1938 přišly první perzekuce mezi vedoucími představiteli Interhelpa.

Byl uvězněn ředitel textilní továrny Viktor Šmíd, zastřelili ho. Zůstaly dvě děti a žena, veškerý majetek jim byl zkonfiskován. Ženu Terezu (rozenou Kirallovou) s malými dětmi vyhnali na ulici. V nelidských podmínkách dostala gangrénu a museli jí amputovat obě nohy. Vydržela a děti, syny Viktora a Alexandra a dceru Lídu dobře vychovala“, 143 vypočítává Světlana Kiralová, předsedkyně Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu, sama potomek vystěhovalců. Viktor Šmíd, rodák ze slovenské Spišské Nové Vsi odešel do Interhelpa s nejpočetnějším, druhým transportem v roce 1926. V komunitě pracoval jako zámečnický, později stojí v čele textilní továrny. V roce 1938 čelí obvinění z protisovětské aktivity. Svědectví o zatčení Viktora Šmída přináší i paní Valentina Huňová. Ruská manželka Bohuslava Huni, která do komuny Interhelpa přišla v roce 1937. S rodinou Viktora Šmída se často stýkala.

„Znala jsem dobře Lídu Šmídovou, dceru Viktora Šmída. Byla o pár let starší než já. Chodila

tehdy s Ignatěvem, Rusem, ředitelem jednoho ze závodů Interhelpa. Vzpomínám si, že jednoho dne jejího otce zatkli. Kam se poděl, nikdo nevěděl. Prostě zmizel. To se tehdy stávalo.“ 144

Výpis z archívu je neméně strohý jako svědectví paní Huňové:

„Šmíd Viktor Michailovič, narozen roku 1896 v Kyžmaku, Československo, národností Čech, v době uvěznění žil v Kyrgyzské SSR, ve městě Frunze. Zaměstnán v družstvu Interhelpo. 10. června 1938 byl uvězněn a obviněn z činnosti v kontrarevoluční, fašisticko-povstalecké organizaci a z protisovětské agitace. 21. září roku 1938 byl odsouzen k nejvyššímu trestu, popravě zastřelením“. 145

Odsouzen a zastřelen. Z archivního výpisu ale nevyplývá, kdy byl Viktor Šmíd popraven. Je však velmi pravděpodobné, že k tomu došlo co nejdříve po rozsudku, jak bylo obvyklé.

Spolu se Šmídem a Skalickým je souzen i Pavel Kaincz, rodák ze slovenských Palánek. Do komuny přijeli společně před dvanácti lety. Po příchodu do Interhepa byl Kaincz mladým, teprve devatenáctiletým, komunistou. V československé dělnické komunitě Interhelpo přežil všechny těžkosti. Počáteční útrapy, strádání i smrt soudruhů. Rok 1938 byl ale i pro něj osudným. V archivním spisu se dočítáme:

„Kaincz Pavela Ivanovič, narozen roku 1907 v Československu, národností Čech, kandidát VKR(b) byl v době zatčení pracovník družstva Interhelpo ve Frunze. 4. března 1938 byl zatčen a obviněn za špionáž ekonomického charakteru a antisovětskou činnost (zákon 58-6 a 58-10). 16. října 1938 byl Trojkou NKVD Kyrgyzské SSR odsouzen k nejvyššímu trestu: smrti zastřelením a veškerý jeho majetek propadl státu. Rozsudek byl vykonán ve Frunze 16. října 1938 ve tři hodiny.“ 146

Podle citovaných archivních materiálů byl zatčen 4. března 1938 a 16. října téhož roku popraven zastřelením. Archivní dokument uvádí dokonce čas popravu: tři hodiny ráno. Osobní svědectví Valentiny Huňové ale vnáší do jeho příběhu zcela nový a překvapivý pohled. Paní Huňová se přátelila s ženou odsouzeného Kaincze. Dopodrobna byla tedy seznámena s osudem manžela své přítelkyně a spolu s ní prožívala těžké chvíle, které následovaly po jeho zatčení.

„V noci přišli, beze slova vysvětlení. Zahnali všechny do jednoho pokoje a Kainczovi nařídili, aby se oblékl. Nedovolili mi vzít si s sebou ani kartáček na zuby. Zkrátka nic. Odvedli jej a tím to skončilo“ 147, popisuje Valentina Huňová březnové ráno roku 1938. Tři roky neměla Kainczova žena žádné zprávy, žádné informace.

„Už začala válka. Bylo to v zimě roku 1941 nebo na jaře roku 1942. Vím, že mrzlo a já tehdy měla na sobě kabát. Uběhly už tři roky, co Kainze zatkli a jeho žena stále žila v nejistotě, čekala na svého manžela... Seděla jsem právě v čekárně v kadeřnictví, kde pracovala.

Najednou se přiřítla Kainczová a volá:

„Vezmi si kabát a pojd'. Dostala jsem dopis!“

Běžela jsem s ní. Kainzová byla celá šťastná, plakala. Přišel jí dopis, ale ne běžnou poštou. To ne. Někdo jej odněkud přivezl, dal do nové obálky a pak teprve poslal poštou. Já ten dopis viděla na vlastní oči, četla jsem jej. Psal Kaincz: Všechny nás odsoudili. Každému přisoudili roli: ty budeš německý špion, ty budeš špion americký, ty anglický.“ 148 Pavel Kainz měl být podle dopisu německý špion. Paní Huňová vzpomíná na další podrobnosti onoho dopisu, ve kterém Kainz popisoval své uvěznění. Ve stejný den jako on byli zatčeni také další příslušníci Interhempa: Viktor Šmíd a Josef Skalický.

„V cele jsme seděli bez jídla a bez vody. Viděl jsem, jak mé spoluvězně vracejí od výslechu celé zkrvavené a řekl jsem si, že podepíšu všechno, co mi řeknou. Byli se mnou na cele muži z Interhempa, nepodepsali a zle je zřídili. Nemělo žádný smysl se bránit. Když potom připravili moji výpověď, hned jsem ji podepsal. Stejně by ze mně ten podpis vytloukli. Dostal jsem deset let na Sibiři. Tam mně také hned deportovali. Na marodce jsem se tady seznámil s lékařkou a žiji teď s ní. Vzali jsme se. I ty se můžeš znovu vdát. Jsem v pořádku, ale nehledej mně, ani nečekej“, cituje po paměti z dopisu paní Valentina Huňová a pokračuje: 149

„Doslova si pamatuji, že psal: dříve jsme se ozvat nemohl. Neodepisuj mi, stejně ti nesmím sdělit svoji adresu. Nesmím se odtud odstěhovat“. 150

Pokud má Valentina Huňová skutečně pravdu, jaký byl tedy osud Pavla Kaincze? Vždyť podle výpisu z archívu záznamu měl být 16. října 1938 odsouzen k smrti a téhož dne také zastřelen. Proti tomu stojí osobní svědectví Valentiny Huňové, která s neochvějnou jistotou tvrdí, že nejméně o tři roky později viděla na vlastní oči dopis, ve kterém Kaincz své ženě

sděluje, že je naživu. Mýlily se sovětské orgány, když Kainze vedly ve svých záznamech jako popraveného? Došlo k záměně osob? Ani to by nebylo žádnou výjimkou. Život v Sovětském svazu se stává nesnesitelným. I komunu Interhelpo zachvacuje atmosféra strachu.

„Když začaly perzekuce, rodiče se o tom doma snažili nemluvit. Když jim nějaké slovo ujelo, vždycky nás děti nabádali: ne, aby jste o tom někde mluvili! Věděli jsme, že se lidi ztrácejí, člověk byl tak vystrašený, že o tom raději nic nechtěl slyšet,“ 151 vzpomíná Karel Najman, tehdy osmiletý chlapec.

Perzekuce v řadách komuny Interhelpo opatrně potvrdil ve své výpovědi z roku 1975 i Karel Šulc.

„V letech 1937-1938 v době „ježovštiny“, známého porušování socialistické zákonnosti, jsme se ocitl na těžké životní křižovatce. Na základě zcela neopodstatněného nařčení jsem byl držen ve vyšetřovací vazbě. Tento osud potkal i další soudruhy z Interhelpa.“ 152

V době, kdy byla tato výpověď publikována, šlo o zcela výjimečné svědectví. Žádné další podrobnosti sice Karel Šulc neuvádí, je to ale jediná konkrétní zmínka o perzekucích z té doby. Karel Šulc přitom musel velmi dobře vědět, o čem mluví. V letech 1935 až 1944 pracoval sám na městské prokuratuře. Jistý čas dokonce jako prokurátor města Frunze. Zda se on sám podílel na soudech a popravách nevíme. Jisté je, že on sám popravčí četě unikl. Na konec třicátých let vzpomínal ve svých rukopisných pamětech i Bohuslav Huňa:

„V době Berijovštiny a stalinismu neměl jistoty nikdo. Vždyť co u nás v letech 1937-39 z Interhelpovců pozavírali lidi a hlavně všechny vedoucí pracovníky.“ 153

11.5

Obětí z řad předáků Interhelpa byl i někdejší předseda družstva Donát Láníček, rodák z jihomoravských Ždánic. Stejně jako životní osudy Josefa Skalického i příběh Donáta Láníčka se podařilo dostatečně zdokumentovat. Narodil se 10. listopadu 1891 ve Ždánicích č. 257. Po návratu z bojiště 1. světové války se angažuje rodícím se dělnickém spolkovém a politickém životě. Hned v roce 1921 také vstupuje Donát Láníček do nově založené

Komunistické strany Československa, stává se jejím tajemníkem ve Znojmě. Ve svých rodných Ždánicích začíná organizovat skupinu lidí, která by vycestovala do Sovětského svazu za neobdělvanou zemědělskou půdou. Když se ve stranických kruzích dovídá o formujícím se výrobním družstvu Interhelpe, přivádí do něj Donát Láníček svoji skupinu. V Interhelpe patří mezi aktivní předáky, je zvolen do jeho prvního představenstva a pracuje i v dozorčí radě. Spolu s ostatními účastníky prvního transportu odjíždějí 26. března 1925 manželé Donát a Františka Láníčkovi se synem Otou do kyrgyzského Pišpeku. Donát Láníček Mareček byl infant terrible komuny Interhelpe. Ještě před odjezdem do Sovětského svazu se přel s Marečkem o charakter družstva a o míře demokratičnosti jeho stanov. Poté, co Mareček za podivných okolností neodjel s transportem, ujímá se Láníček vedení Interhelpe.

„Po dlouhém rokování se usneslo, že vedení převezmou soudruzi Jahoda z Brna a Donát Láníček, vedoucí znojmské skupiny“, vzpomínal Robert Dočekal. 154

Na cestě do Kirgizstánu je to právě Láníček, kdo iniciuje Marečkovu vyloučení z komuny. V Pišpeku sice Láníčka střídá ve vedení Interhelpe Filip Švolík, v prosinci 1925 je ale znovu v čele komuny. Jako předseda pátého a šestého představenstva Interhelpe (od 25. prosince 1925 do 1. dubna 1926 a od 1. dubna 1926 do 23. června 1926) stojí u samotných počátků budování komuny. Potom ale přijíždí druhý transport, který do zcela nevyhovujících podmínek přiváží šest stovek nových osadníků včetně malých dětí. Byl to Donát Láníček, kdo žádal odložení příjezdu nového transportu do doby, než bude jeho komuna v lepší formě. Jeho výhrady ale zůstaly nevyslyšeny. Do čela komuny se staví Filip Švolík, vedoucí druhého transportu a Láníček se dostává do opozice. V březnu 1927 najdeme jeho podpis pod kritikou nového vedení. Dopis, který popisuje autoritativní řízení, podvody v účetnictví i bídu, která vyhání z družstva další a další družstevníky, je adresován československému zastupitelství v Moskvě. Láníček a třináct dalších komunardů také varují před dalším verbováním do komuny rozvrácené spory a sužované hlubokou ekonomickou krizí.

„Podepsaní bývalí členové družstva Interhelpe ve Frunzevsku (Pišpeku) považují za svoji povinnost vyrozumět vás o následujícím: družstvo Interhelpe vysílá v těchto dnech svého zástupce do Československa, za účelem nákupu chemikálií, avšak hlavně, aby získal nové členy pro družstvo a dopravil je do Frunze. Jelikož se obáváme a jsme přesvědčeni, že tyto

nové členy stihne tentýž osud, jako velkou většinu dosavadních, žádáme P.T. zastupitelství, aby svým vlivem působilo k tomu, aby podobnému verbování nezodpovědných živlů bylo zamezeno a sice z následujících důvodů: prvním transportem přijelo do Pišpeku tři sta dvanáct osob, z nichž sto jedenáct členů, mezitrasportem přijelo čtyřicet devět osob, z nichž osmnáct členů a nakonec druhým transportem přijelo asi šest set osob, z nichž asi dvě stě členů.

Úhrnem tedy přes tisíc osob, tj. tři sta dvacet devět členů se svými rodinami. Nyní nachází se v družstvu všeho všudy jen asi sto členů, z nichž v nejbližších dnech opět asi jedna třetina odjíždí. Příčina této fluktuace jest následující: příjezdem druhého transportu, organizovaného občanem Jandíkem i druhými, nastala v celém družstvu nevyslovitelná bída, která dosáhla takových poměrů, že členové byli nuceni prodávat na zdejším bazaru vše, co jen postrádat mohli, aby uchránili svoje rodiny před hladem.“ 155

I přes veškeré názorové spory Donát Láníček komunu neopouští. Jistý čas dokonce stráví ve vězení i ve vyhnanství (za údajné ekonomické delikty a selhání ve vedení státního podniku), dál ale žije a pracuje v Interhelpu.

Dne 21. března 1938 obviněn ze špionáže vojenského charakteru a uvězněn:

„Láníček Donat Blažejevič, rok narození 1891, narozen v Československu, do vazby pracoval jako vedoucí pivovaru. 21. března 1938 byl uvězněn NKVD Kyrgyzské republiky na základě zákona 58-6, 58-9 UK RSFSR.

Obžaloba: shromáždění špionážních informací vojenského charakteru. Odsouzen k nejvyššímu trest. Trest vykonán 4. října 1938.“ 156

Oficiálně obdržela Láníčkova rodina zprávu o jeho smrti až v roce 1956. Jako rok úmrtí je uveden rok 1946. 157

Rok 1938 nepřinesl jen zatčení Skalického, Kaincze a Láníčka, sovětské orgány si také znovu posvítily na Michaila Semenoviče Kolosova. První oběť perzekucí z řad Interhelpa. Už v roce 1934 byl odsouzen k třem rokům vězení. V roce 1938 měl být propuštěn na svobodu.

„Někdo si asi řekl, že jej málo potrestali a tak dostal ještě dalších osm roků“, 157 říká jeho syn Georgij Kolosov.

Potvrzuje to i výpis z archívu.

„16. března 1938 byl na základě paragrafu 58/10, čl.1 odsouzen zvláštním tribunálem Nejvyššího soudu Kyrgyzské SSSR k osmi letům vězení a ztrátě volebních práv po dobu pěti

let po odpykání trestu. Termín nástupu výkonu trestu 26. únor 1938, s výkonem v táboře (konclagerach) NKVD“. 158

Michail Kolosov měl štěstí. I druhý pobyt ve vězení přežil. Nejprve byl internován ve městě Samara, tam zůstal do začátku války. Poté jej převezli do Čeljabinsku, kde byl až do roku 1945. Svému synovi Georgijovi proto mohl popsat metody, kterými si vyšetřovatelé vynucovali doznání obviněných.

„Vyšetřovatel jej posadil kostrčí na roh stolu, před otce položil přiznání a řekl: podepiš. Jak dlouho mohl člověk vydržet?“, 159 říká Georgij Kolosov a pokračuje: „Otec nakonec podepsal. Takto získávali přiznání i od kulaků. Vězení byla tehdy přečpaná. V celách bylo tak málo místa, že vězni museli stát. Když otce přivedli, otevřeli dveře, dozorcí jej nohou vtláčil mezi namačkané stojící vězně a rychle přibouchli dveře.“ 160

Michail Kolosov se podle svého syna Georgije ve vězení setkal s dalším zatčeným příslušníkem Interhelpa.

„Podle otcova vyprávění měl ten muž na hlavě zakrvavený obvaz. Lépe řečeno kus krvavého hadru. Otec se jej zeptal: „Co to máš?“ On odpověděl: „To je nejnovější důkaz socialistické kultury“. Ukázal na hlavu a řekl: „Radím ti dobře, podepiš přiznání, které vyšetřovatel připravil. Podepiš nebo to z tebe stejně vymlátí.“ 161

Kdo byl onen muž, se kterým se Michail Kolosov setkal ve vězení? Jaký byl jeho další osud? Podle vyprávění Michaila Kolosova mělo jít o jistého Cepíka. Takové jméno ale v seznamech Interhelpa nefiguruje. S největší pravděpodobností by to mohl být krejčí Antonín Cejpek, z Třebíče. Ten přijel do Interhelpa i se čtyřčlennou rodinou v roce 1926 s druhým transportem. Pokud to byl skutečně on, vězení přežil. Podle údajů Pavla Polláka žil Anonín Cejpek v roce 1961 v Sovětském svazu.

11.6

21. června 1941 napadlo hitlerovské Německo Sovětský svaz. Velká vlastenecká válka začala, represe ale pokračují dál. Dál se zatýká a popravuje. Pouhý týden poté, co vstupuje Sovětský

svaz do války s Německem, jsou zatčeni a uvězněni dva členové Interhelpa: Antonín Jílek a Viktor Doležal. Jílek byl přítel a kolega Josefa Skalického, popraveného už v roce 1938. Stejně jako on byl textilák ze severomoravského Postřelova a do Interhelpa přijeli společně s druhým transportem v roce 1926. Doležal, stolař z Brna, přicestoval s rodinou do Sovětského svazu s třetí výpravou v roce 1938. Oba teď čelí obvinění z antisovětské propagace.

„Ilek Anton Vasiljevič, narozen roku 1890 v Jistebnici, Československo, národností Čech, dělník, nestraník, v letech 1926-1928 člen VKR(b), v době zatčení bytem Frunze, ulice Litejnaja (Slévařská) č. 8.

Zaměstnán jako topič v textilní továrně. Rodina v době uvěznění: žena Akulina Ivanovna (čtyřicet let), syn Anatolij (jeden rok).

28. června 1941 byl uvězněn a obviněn za antisovětskou agitaci a propagandu (paragraf 58-10, článek 1).

9. října 1941 byl odsouzen na deset roků odnětí svobody a ztrátě občanských práv na tři roky.

21. října případ přezkoumán Vrchním soudem Kyrgyzské SSR, původní rozsudek platí.“

162

Za co byl Antonín Jílek odsouzen? Svědectví přináší Karel Najman, dítě československé komuny Reflektor. Právě tam se jeho rodiče s Antonínem Jílkem seznámili. Na konci třicátých let přijel Jílek do Reflektoru, aby mezi jeho členy agitoval pro přechod do komuny Interhelpo. Na Jílkův popud se tak Najmanovi opravdu stěhují z Reflektoru do Střední Asie, do Interhelpa. Když tam v roce 1941 přijíždějí, stěhují se k rodině Antonína Bílka a bydlí společně v jednom bytě. Na Antonína Bílka si proto, tehdy devítiletý, Karel Najman dobře pamatuje.

„Vím, že se nedlouho před naším příjezdem oženil s Ruskou a měli malé dítě.

Někde v hospodě u piva měl říct, že nesouhlasí s režimem. A představte si, jeho vlastní tchán jej udal. Přišli, sebrali jej a dali mu deset let. Zpátky už se ale nikdy nevrátil. Co bylo s jeho rodinou, to nevím“, 163 říká pan Najman.

Stopa Antonína Jílka se ztrácí. A jeho rodina? Záhy po zatčení se její osudy protnuly s životem rodiny Huňových. Zatímco Jílkova žena s malým dítětem prožívá krušné a mimořádně kruté období, Huňovi jsou na prahu novomanželských líbánek.

„Když jsme se vzali, bydleli jsme u manželova staršího bratra.“, vypravuje paní Huňová a pokračuje: „Žili jsme v maličkém pokojíčku, kde byla jen postel, stůl a kredenc. V bytě bydlel také manželův bratr s manželkou a dvěma dětmi. Bylo to pro všechny nesnesitelně malé a tak jsem řekla manželovi, že se odstěhuji zpátky k rodičům. Až bude byt, tak přijď. Odešla jsem. V jedenáct hodin večer přiběhl za mnou manžel celý upocený, běžel z Interhempa do centra šest kilometrů. Volal: dostal jsem byt po Antonínu Jílkovi!“ 164

Paní Huňová cítí i po létech vinu. Tíží ji dávna křivda, jejíž součástí se nechtěně stala.

„Manžel šel za předsedou Interhempa a řekl mu: pokud mi nedáte byt, dám výpověď. Přece se kvůli vám tři měsíce po svatbě nerozvedu?! Předseda Interhempa rozhodl: vzali nákladní auto, odpoledne přijeli k Jílkům, naložili jejich věci a odvezli. Antonín Jílek byl ve vězení a jeho manželku s dětmi odvezli do svobodárny. Tam jim dali maličký pokojíček, do kterého se vstupovalo přímo z ulice. Dlouho mně to trápilo a nechtěla jsem v bytě, který původně patřil někomu jinému, bydlet. Bylo mi to nepříjemné a cítila jsem se vina“. 164

Rodinu uvězněného Antonína Jílka vystěhovali z bytu krátce po zatčení. I na rodinné příslušníky se vztahovala vina obviněného a odsouzeného a rodina musela být zbavena i důstojného bydlení.

„Jednou si Jílkova manželka přišla pro nějaké náradí. Řekla jsem jí, paní Jílková mě to moc mrzí, že vás tak vystěhovali. Ani já, ani manžel jsme o tom neměli potuchy. Řekli mu jen: tady máš auto, nasedej a jedeme. Nic jsme nevěděli. Odpověděla mi, že se na nás nezlobí. Ptala jsem se jí, jestli má nějaké zprávy o manželovi, ona na to, že nic. Nic nevěděla“, 165 vzpomíná paní Huňová.

O osudu Antonína Jílka nic dalšího opravdu nevíme. Neznáme místo ani datum jeho úmrtí. Pavel Pollák uvádí jako rok jeho smrti 1942, toto datum ale bylo po válce přiděleno většině politických vězňů a jak jsme viděli na příkladu Josefa Skalického, nemuselo být (a zřejmě ani nebylo) vždy pravdivé.

Ve stejný den jako Antonín Jílek byl zatčen a uvězněn i Viktor Doležal. Archívní záznam hovoří takto:

„Doležal Viktor Fedorovič, narozen 1890 v Československu. Národností Čech, gramotný, v letech 1925-1932, bytem Frunze, ulice Litejnaja (Slévařská) č. 7. Složení rodiny v okamžiku

zatčení: Roza Francevna, čtyřicet osm let, dcera Ljuba devět let.

28. června 1941 byl zatčen a obviněn za antisovětskou agitaci a propagandu (paragraf 58-10, článek 1)

Odsouzen k deseti letům vězení a ztrátě občanských práv na tři roky. Začátek výkonu trestu stanoven na 28. června 1941. 21. října téhož roku přezkoumal rozsudek Vrchní soud

Kyrgyzské SSR a ponechal trest v nezměněné podobě. 166

Pavel Pollák uvádí, že zemřel ve Frunze 17. listopadu 1941. Ještě 21. října téhož roku přitom Vrchní soud Kyrgyzské SSR přezkoumal a potvrdil jeho desetiletý trest. Zemřel tedy ve vězení? Byl popraven?

11.7

Třetím mužem, který byl zatčen hned na začátku války byl Rudolf Horáček. Jeho dcera Vlasta Horáčková (dnes se píše rusky Goračková) vzpomíná na léto roku 1941.

„Bylo mi sedm let, když otce uvěznili. Byla jsem tehdy ještě malá, ale všechno se mi to vrylo do paměti. Přijeli nad ránem, dělali velký rámus, všechno v domě zpřevraceli a otce odvezli. Potom byl neveřejný soud a odsoudili jej jako nepřítele státu k deseti letům vězení. Odvezli jej do města Arys. Tam zemřel. Zimou, hladem. Zůstali jsme sami, bratr, máma a já.“ 167

Ve spisu Rudolfa Horáčka můžeme číst:

„Horáček Rudolf Sidorovič, rok narození 1898, Březov (správně Březová na Moravě, pozn. autora), Československo. Národnost česká. Gramotný. V letech 1921-1930 člen VKS(b), vyloučen stranickou organizací Interhalpa za pasivitu. V době uvěznění vedoucí oddělení technické kontroly koželužny (Kožzavod) č.2 ve Frunze. V době uvěznění sestávala rodina z jeho ženy Olgy Vasiljevny (narozena 1904) a třináctiletého Rudolfa a sedmileté Vlasty. 28. června 1941 byl uvězněn za antisovětskou agitaci a propagandu (paragraf 58-10, článek 1).

7. října 1941 byl odsouzen k deseti letům vězení a ztrátě občanských práv na tři roky. Na základě odvolání byl 21. října případ přezkoumán Vrchním soudem Kyrgyzské SSR, původní rozsudek ale zůstal v platnosti.“ 168

Vzpomínky Horáčkovy dcery jsou mnohem plastičtější než strohá řeč protokolu. Po mnoha letech si pamatuje všechny podrobnosti.

„Když otce soudili, byla jsem maličká. Soud byl pro veřejnost uzavřený, ale já se nějak dostala na chodbu. Najednou jsem uviděla otce, jak tam sedí úplně sám. Bez dozoru.

Rozběhla jsem se k němu. Víte, já otce moc milovala. Vsunul mi do ruky kousek papírku a řekl: utíkej a dej to mámě! Poslal jí po mně vzkaz, ve kterém bylo napsáno, kdo jej udal. Byli to čtyři Češi, čtyři sousedi. Hráli karty a otec vyhrál. Aby mu nemuseli zaplatit, raději jej udali. Vlastní lidé. Udali ho, že je nepřítel státu. Dlouho jsem si pamatoval jejich jména, ale už jsem je zapomněla. Vím jistě, že jeden z nich se jmenoval Opatřil.“ 169

V seznamu členů Interhelpa skutečně najdeme Antonína Opatřila, dělníka z Brna, který přijel do komuny s prvním transportem v roce 1925. Byl to on, kdo křivě obvinil Rudolfa Horáčka?

Vlasta Horáčková říká, že její otec zemřel v městě Arys, což je město nedaleko Frunze, dnešního Biškeku. Bylo tomu ale skutečně tak? Svědectví Valentiny Huňové vnáší do případu zcela nové světlo. Její manžel Bohuslav Huňa narukoval krátce po svatbě, tedy v říjnu 1942, do Pracovní armády (Trudovoj armiji), kde končili muži politicky nespolehliví pro službu v armádě. Osud Bohuslava Huňi se tam krátce protnul s osudem Rudolfa Horáčka.

„Bylo to koncem roku 1942 nebo na jaře 1943. Manžel byl nasazený na práci na železnici v Lugovoj. Těžce tam pracovali, ale stravu jim v Trudarmiji žádnou nedávali, každý si musel jídlo obstarat sám. Jednou, bylo to v sobotu večer, si celí vyhladovělí zase sháněli obživu a zašli na nádraží. Manžel viděl jak z vlaku vysazují skupinu vězňů. Kolem nich byli psi a ozbrojený vojenský doprovod. Najednou slyší, jak na něj někdo tiše volá:

„Slávku, Slávku!“

Rozhlíží se a nikoho známého nevidí. Znovu se tiše ozve: „Slávku, Huňo!“

Manžel se otočil a viděl, že volá někdo z vězňů. Manžel jej ale nepoznal:

„To voláte mně?“

„Ano. Já jsem Rudolf Horáček! Nepoznáváš mně? Podívej se na mně.“

Manžel mi vyprávěl, že by jej nikdy nepoznal. Horáček vypadal jako stařec, bez zubů, ztrhaný a vyhublý. Vlasy skoro neměl. Říkal, že je vezou někam na práci. Řekl také manželovi, kdo jej udal. Bohužel jméno si už dnes nepamatuji. Celé to setkání trvalo jen dvě minuty, potom jej zase strčili do vagónu, zavřeli a odjeli.“170

Díky této neuvěřitelné náhodě dnes víme, že ještě na konci roku 1942 nebo na jaře roku 1943 Rudolf Horáček žil. Víme také, že byl nejspíš nasazen na nucené práce. Když došlo k onomu náhodnému setkání s Bohuslavem Huňou, bylo Horáčkovi pětáctýřicet let. Huňa o něm hovořil jako o bezzubém a holohlavém starci, zbědovaném muži, kterého by sám nepoznal. Tady stopa Rudolfa Horáčka definitivně končí. Zahynul opravdu ve vězení ve městě Aryz, jak uvádí jeho dcera Vlasta? Nebo jeho život skončil jinde? Kde a kdy?

11.8

Kolik příslušníků Interhelpa se tedy stalo obětmi perzekucí? A kolik z nich bylo Čechů a Slováků? Údaje se liší. Nejprve citujme slovenského historika Pavla Polláka. Ten se při psaní své monografie o Interhelpu setkal na konci padesátých let se všemi tehdy žijícími pamětníky, včetně pozůstalých po politických věznicích. Jejich výpovědi ale nikdy zveřejněny nebyly. Ve své knize *Internacionálna pomoc československého proletariátu národom Sovětského svazu* zmínil oběti represí v jediném odstavci na konci knihy. Celkem uvádí třináct jmen.

„Pro úplné dokreslení obětí, které Interhelpo přineslo za štěstí a svobodu našich národů, je třeba vzpomenout soudruhy, kteří padli na frontě výstavby socialismu, jako byl Ondej Pálinkáš, Viktor Šmíd, František Šmíd, Josef Skalický, Josef Páleník, Rudolf Horáček, Jindřich Neubauer, Viktor Doležal, Pavel Kaincz, František Svoboda, Eduard Čípa, Antonín Jílek a Arpád Lenárt.“ 171

Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar eviduje osmnáct obětí. Zde je přehled s maximem informací, které o nich bylo možné sestavit:

Dominik Barlo, (Pavel Pollak uvádí příjmení Barla), zámečník ze Starých hor, účastník prvního transportu

Eduard Čipa, zedník z Traplic na Moravě, přišel s prvním transportem

Viktor Doležal, stolař z Brna, přijel do Sovětského svazu s třetí výpravou, zatčen 28. června 1941, odsouzen k deseti letům vězení, Pavel Pollák uvádí přesné datum smrti: 17. listopad 1941

Anton Grablaj, nepodařilo se najít žádné podrobnosti

Jan Grila, nepodařilo se najít žádné podrobnosti

Rudolf Horáček, koželuh z Březové na Moravě, přicestoval s prvním transportem a v době zatčení byl vedoucí oddělení technické kontroly

koželužny, jeho dcera Vlasta je přesvědčena, že zemřel v pracovním táboře během války, Pavel Pollák uvádí za datum úmrtí rok 1942, Bohuslav Huňa se s ním krátce setkává v roce 1942 nebo na jaře 1943, potom jeho stopa končí

Václav Hubáček, koželuh z Chotěboře, přijel s druhým transportem

Antonín Jílek, textilák ze severomoravského Postřelmova, přijel do Interhelpa s druhým transportem, uvězněn 28. června 1941, odsouzen 9. října 1941 k deseti letům vězení, Pavel Pollák uvádí rok úmrtí 1942.

Pavel Kainz, strojník z Polánek, přijel s druhým transportem, zatčen 4. března 1938, odsouzen k trestu smrti 16. října 1938 a téhož dne ve tři odpoledne popraven, podle svědectví paní Valentiny Huňové ale přežil kdesi v sibiřském lágru

Donát Láníček, rodák ze Ždánic, původem zámečnický, dlouholetý čelný představitel Interhelpa, uvězněn 21. března 1938, popraven 4. října 1938

Messaroszlazsló, maďarský sochař, vedoucí sochařské školy ve Frunze,

Světlana Kiralová uvádí, že byl zastřelen, rodině se ale podařilo odjet. Jeho dcera Marta, je dokumentaristka a natočila několik filmů o svém otci

Arpád Lenart, nepodařilo se najít žádné podrobnosti

Jindřich Neubauer, textilák z Přibyslavi, účastník prvního transportu. I jemu přisuzuje Pavel Pollák rok úmrtí 1942

Josef Páleník, pekař z Ružomberoku, účastník druhého transportu, rok úmrtí podle Pavla Polláka 1942

Josef Skalický, textilní dělník z Postřelmova, zatčen 8. března 1938, odsouzen 23. září 1938 a 5. listopadu 1938 popraven. Pavel Pollák zaznamenal údaj pamětníků, včetně jeho ženy, rok úmrtí 1942

Stanislav Staněk, zámečník z Nových zámků, účastník prvního transportu, Pavel Pollák uvádí rok úmrtí 1938, což by mohlo odpovídat popravě v rámci hlavní vlny represí Viktor Šmíd, rodák ze slovenské Spišské Nové Vsi, do Interhelpa odešel s nejpočetnějším druhým transportem, před zatčením byl ředitelem textilky Filip Švolík, tesař z Bratislavy, přijel s prvním transportem 172

Oproti informaci Pavla Polláka chybí ale na seznamu Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu tři jména: František Šmíd, František Svoboda a Ondrej Pálinkáš.

Byli i oni oběťmi perzekucí? Informací, které by mohly přinést odpověď na tuto otázku není mnoho. Není ale pravděpodobné, že komunistický historik by je na seznam „padlých na frontě výstavby socialismu“ umístil bezdůvodně. V době, kdy sestavoval tento přehled, žily ve Frunze i v Československu jejich rodiny. A s nimi byl Pavel Pollák ve styku. Proč ale přehled Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar Františka Šmída, Františka Svobodu a Ondreje Pálinkáše nezmiňuje? Na rozdíl od přehledu Pavla Polláka vznikl jejich seznam perzekuovaných až na začátku devadesátých let dvacátého století. Poté, co na troskách Sovětského svazu vznikl samostatný Kyrgyzstán a bádání i zveřejňování informací už ideologické důvody nebránily. Shrňme si všechny dostupné informace, které o trojici mužů víme:

František Šmíd přijel spolu s rodinou do Interhelpa s prvním transportem v roce 1925, před odjezdem z Československa pracoval v Kroměříži jako řezník. František Svoboda pocházel z Brna, byl rovněž účastníkem prvního transportu. Podle historika Pavla Polláka měl ale už v roce 1926 opustit Interhelpo a odstěhovat se do ruského Rostova. Vrátil se zpět do Interhelpa? Nevíme.

Nejvíce informací máme o posledně jmenovaném Ondreji Pálinkášovi. Víme zcela určitě, že na seznam obětí represí byl zařazen oprávněně. Jeho dcera Helena Palachová-Pálinkášová se v roce 1952 vrátila ze Sovětského svazu do Československa. I když o osudu svého otce sice nemohla podat plné svědectví, přesto se jí podařilo dostat informaci tragickém konci svého otce i do oficiální sbírky vzpomínek, vydané k padesátému výročí založení Interhelpa. Elena Palúchová – Pálinkášová tam uvádí:

„Můj otec, elektrikář Ondrej Pálinkáš, patřil mezi nejobětavější pracovníky a funkcionáře Interhelpa. I on byl mezi několika interhelpovci, kteří byli v období kultu osobnosti nezákonně a bez provinění zatčeni. Otec se z vězení již nevrátil“¹⁷³

Když sjednotíme seznam perzekuovaných, které eviduje Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar (ve většině případů se opírá o výpisy z archívu z roku 1991) s výčtem, který v roce 1961 sestavil Pavel Pollák, dojdeme k číslu dvacet jedna! Dvacet jedna mužů, kteří byli zatčeni a odsouzeni.

11.10

Jak jsme už uvedli, perzekuce pokračovaly i poté, co Sovětský svaz vstoupil do Velké vlastenecké války. Vedle věznění a poprav zavedl sovětský režim ještě jednu formu perzekuce: Trudavoju armiju, tedy pracovní armádu. V život ji uvedlo usnesení číslo 1123 z 10. ledna 1942, kdy NKVD zřídila pracovní kolonie a sama také řídila jejich chod. V těchto pracovních táborech končili většinou ti, kterým sovětský režim nedůvěřoval natolik, aby je povolal do služby v regulérní armádě. Zpravidla se jednalo o osoby, které režim pokládal za nespolehlivé: bývalé členy zrušených politických stran nebo příslušníky národnostních menšin, včetně členů československé komuny Interhelpo.

„Když začala válka, mnoho lidí bylo vzato do řad pracovní armády, na těžkou práci do koncentračních táborů, kde pracovali a žili v nelidských podmínkách, pod stálým dozorem“,¹⁷⁴ říká Světlana Kiralová.

„My Čechoslováci jsme pro ně byli stejně cizorodý element jako Maďaři, Finové nebo Němci. Nevěřili nám. Takový byl příkaz Moskvy. Potřebovali také pracovní sílu. Bezplatnou pracovní sílu“,¹⁷⁵ vysvětluje důvody, které i ji samotnou zavedly do řad trudarmije Marina Kekerová. O utrpení, které prožila v pracovním lágru nechce mluvit. Svědectví vzal s sebou do hrobu i Karl (Karel) Alexandrovič Király (Kiral), otec Světlany Kiralové:

„Můj otec nikdy o svém pobytu v pracovním táboře nehovořil. Stejně jako všichni ostatní

musel podepsat, že nebude mluvit o tom, kde byl. Nesměl mluvit o žádných podrobnostech a o jeho pobytu v pracovním lágru nezůstaly žádné dokumenty. Že život v lágru rozhodně nebyl jednoduchý je jasné. Otec zemřel, když mu bylo padesát let. Měl podlomené zdraví“, 176 říká paní Světlana.

Její otec Karl Alexandrovič Kiral byl mezi prvními, kdo byli odvedeni na pracovní frontu. Spolu s ním putoval do lágru i její strýc Viliam Alexandrovič Király, bratr Karla Királyho. Dále potom sourozenci Maria Antonovna a Pavel Antonovič Kekerovi a Stěpan Adolfovič Vagner. Přesné datum jejich odjezdu neznáme. 2. října 1942 byla z Interhelpa odvedena další skupina, která čítala dvanáct mužů. Mezi nimi byl i Bohuslav Huňa.

„Všechny už posbírali. Mnoho chlapců a mladých mužů sebrali a bez řečí museli nastoupit. Manželova skupina, to byl už jen malý zbytek. Muž pracoval na dráze. Ve stejné skupině s ním byli ještě další čtyři muži z Interhelpa: Gašpar Habaj, bývalý vrátný z Interhelpa (otec dvou synů), technik Varmuža, Krajčovič, starší syn bývalého ředitele koželužn a spolu s nimi byl na ještě jeden Němec, který přišel z komuny Reflektor. Jeho jméno si ale už nepamatuji. Práce to byla těžká. Když přijel vagón, museli jej okamžitě vyložit, bez ohledu na to, jestli byl den nebo noc. Pracovali stále a životní podmínky byly nelidské. Jídlo nedostávali a v zimě i v létě přespávali ve stanu“, 177 vzpomíná paní Valentina Huňová.

Její manžel Bohuslav Huňa si do svých pamětí zapsal:

„2. října 1942 jsem obdržel povolávací rozkaz i já. Bylo nás celkem dvanáct mužů z Interhelpa. Když nás v doprovodu kapitána vedli na nádraží, manželky s dětmi nás vyprovázely. Já už měl pětiměsíční dceru“. 178

Bohuslav Huňu byl odvelen do města Lugovoje, vzdáleného asi sto osmdesát kilometrů od Frunze. Tam také došlo k onomu náhodnému setkání s uvězněným členem komuny Rudolfem Horáčkem. Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar eviduje ve svých záznamech celkem třináct lidí, kteří byli vzati do trudarmii. Jsou to:

Jan Vincevič Cajzel

Belo Leonardovič Lautner

Barbara Lautner

Vilhelm (Viliam) Alexandrovič Király (Kiral)

Karl Alexandrovič Király (Kiral)

František Pokorný

Maria Antonova (Ovsjanikova) Keker

Pavel Antonovič Keker

Ivan Ivanovič Baloga (Blaha?)

Ilja Grigorevič Renceš

Karel Tomaševac Glozl

Stěpan Adolfovič Vagner

Anna Stěpanovna Nesterovskaja Cholupko (Chaloupková) 179

Do konečného výčtu členů komuny Interhempa, kteří prošli otrockými pracemi v pracovních lágrech musíme ale zahrnout ještě další čtyři muže, které Sdružení Nazdar ve svých záznamech neeviduje, ve svých záznamech je ale uvádí Bohuslav Huňa a objevují se i ve svědectví jeho ženy Valentiny Huňové: Gašpara Habaje z Horních Štitárů

Bohuslava Huňu

Viliama Krajčoviče mladšího

Antonína Varmužu z Traplic na Moravě 180

Celkem sedmnáct lidí.

V září roku 2007 byla na živu už jen jediná žena, paní Maria Kekerová. Se svojí rodinou bydlí v malém domku ve čtvrti Interhelpo. Ve stejném domku, který její rodiče postavili v roce 1925.

„Během války jsme hodně vytrpěli, především naše rodina. Museli jsme do pracovní armády. Bratra vyhnali z vojenské služby a stejně jako mně poslali do pracovního lágru. Matka zůstala sama. Otec v roce 1943 zemřel,“ 181 vzpomíná paní Maria Kekerová. Nezmiňuje ale na ještě jednu rodinnou tragédii, která se odehrála přímo v pracovním táboře: smrt jejího bratra Pavla Antonoviče Kekera. Jeho tragický skon popisuje paní Valentina Huňová:

„Anton Keker, bratr Marie Kekerové, byl v trudarmiji kdesi za Čeljabinskem. Byla tam celá skupina lidí z Interhempa. Mému manželovi o tom psali jeho přátelé v dopise. Proto vím, jak

Pavel Kekeř zahynul. Lidé pracovali mnoho hodin denně a nedostávali prakticky žádné jídlo. Měli hrozný hlad. Pavel Kekeř a jeho pár kamarádů se ze zoufalství rozhodlo, že v noci půjdou ukrást brambory ze skladu. Šli potichu, ale ostraha je uviděla a začala střílet. Pavel měl smůlu, jeho jediného na místě zastřelili. Jak bylo v tehdejší Sovětském svazu zvykem, úřady nedaly nikomu nic vědět. Nikomu, ani rodičům. Jakoby se nic nestalo. Po Pavlu Kekeřovi se prostě slehla zem.“ 182

Někomu se ale službě v trudarmiji podařilo vyhnout. František Najman, otec Karla Najmana, přišel do Interhelpa v roce 1940. Pracoval v dřevozpracujícím kombinátě Bondarka, kde nejprve vyráběli sudy, během války potom sedla a dřevěná kola k povozům.

„Když už všechny kolegy mého otce sebrali do trudarmije, přišlo předvolání i jemu. Ve výrobě ale zůstali už jen dva nebo tři muži a bez nich by už to nešlo. Vždycky když přišlo předvolání do trudarmiji, sekretářka běžela na vojenské velitelství, aby mého otce vyreklamovala. Bez něj by se továrna zastavila. Tak otce nechali doma. Měl štěstí. Jinak tam vzali všechny, kdo se zdáli být nespolehliví nebo neschopní bojovat.“, 183 vzpomíná Karel Najman.

Případ jeho otce ale byl velkou výjimkou.

11.11

Kolik tedy bylo obětí perzekucí z řad komunardů Interhelpa? Ze srovnání aktuálního seznamu Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar s výčtem Pavla Polláka z roku 1961 jsme došli k číslu dvacet jedna! Dvacet jedna mužů z řad komuny Interhelpo bylo během třicátých let a na začátku čtyřicátých let zatčeno a odsouzeno. Mnozí z nich byli popraveni. Dalších sedmnáct příslušníků Interhelpa bylo během války nasazeno v pracovní armádě, jeden z nich (Anton Kekeř) v ní, kulkou dozorcího, umírá. Zrekonstruovat jednotlivé osudy je dnes mimořádně obtížné. Sovětské úřady zcela záměrně mylně informovaly pozůstalé. Rodiny se mnohdy nedozvěděly ani místo ani datum smrti svých blízkých. Informační moratorium platilo ještě na konci padesátých let, když ve Frunze sbíral podklady pro dějiny Interhelpa slovenský historik Pavol Pollák. U většiny obětí perzekucí proto uvádí rok úmrtí 1942. To byl nejčastější údaj,

který se rodiny pozůstalých po 2. světové válce dozvěděly od sovětských úřadů. Velmi často to byl ale údaj zcela falešný a zavádějící, jak dokládá příběh Josefa Skalického. V některých případech nevňáší do historie jasno ani výpisy ze státního archívu, které si po roce 1991 nechalo udělat Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar. U většiny nezpochybnitelných obětí je ve výpisu uvedeno pouze datum zatčení a rozsudku. Údaje o případném místě a datu úmrtí ale obvykle chybí. Výše uvedený výčet perzekuovaných je proto maximum toho, co se podařilo shromáždit. Zbývá odpovědět ještě na jednu zásadní otázku: byly perzekuce motivovány národnostně? Šlo v případě příslušníků komuny Interhelpo o likvidaci Čechů a Slováků, tedy příslušníků cizí národnosti? Připomeňme, že na konci třicátých let se řada vystěhovalců vrací zpět do Československa. Ti co zůstávají v Sovětském svazu, přijímají sovětské občanství. Jak ale potvrzují pamětníci, i se sovětským občanstvím zůstali pro úřady nadále příslušníky cizí národnosti. Světlana Kiralová, potomek českých vystěhovalců a předsedkyně krajanského sdružení, dokonce tvrdí, že perzekuce byly přímo motivovány národnostním principem. Pro toto tvrzení ale neexistují žádné důkazy. Pravdou naopak je, že útlaku a pronásledování čelili v té době všichni sovětské občane bez rozdílu národností. Nesporným faktem ale zůstává, že počet perzekuovaných Čechů a Slováků, členů komuny Interhelpo, je skutečně vysoký. V roce 1938, v době, kdy začala hlavní vlna teroru, žilo v Interhelpu pouhých čtyřicet Čechů a čtyřiatřicet Slováků. Celkem sedumdesát tři bývalých občanů ČSR. Jedenadvacet z nich se stalo v průběhu příštích pěti let terčem perzekucí. Byli zatčeni a odsouzeni, většinou k trestu smrti. Dalších sedmnáct skončilo v Trudarmiji. Je to důkaz pro národnostní motivaci perzekucí?

XII. Likvidace družstva

12.1

Konec třicátých let nebyl jen obdobím zvýšených perzekucí. Vrcholí i proces likvidace komuny Interhelpo. Existence družstva, které dosud přežilo všechny ekonomické i politické zvraty, se blíží ke konci. Míra začlenění komuny do systému sovětského hospodářství je už ale na konci třicátých let tak jako tak vysoká. Už v roce 1928 musí Interhelpo vstoupit do Všesvazového svazu výrobních družstev. Na příkaz jeho orgánů musí restrukturalizovat svoji výrobu, zlikvidovat některé provozy a soustředit se jen na obory klíčové pro sovětské hospodářství, především textilní výrobu. Činnost výrobního družstva je podřízena Ústřední radě průmyslových družstev a komuna musí už v roce 1930 přijmout sovětské stanovy, které popírají dosavadní demokratické principy fungování družstva. Na chod komuny mají samozřejmě klíčový vliv i orgány komunistické strany, městské organizace VKS(b) ve Frunze i jí podřízená stranická organizace v Interhelpu. Přesto si ale komuna stále zachovává jistou relativní autonomii. Výrobní program není zcela diktován z centra. Faktické vedení družstva zůstává dál v Interhelpu. Radikální změna přichází v roce 1939. Tehdy se Ministerstvo lehkého průmyslu Kyrgyzské SSR, pod jehož správou Interhelpo spadalo, dělí na dvě části: Ministerstvo lehkého průmyslu Kyrgyzské SSR a nově zřízené Ministerstvo textilního průmyslu Kyrgyzské SSR. Usnesení Rady lidových komisařů Kyrgyzské SSR ze 23. září 1939 zároveň rozhoduje o tom, že některé družstevní podniky soustředěné v Radě průmyslových družstev Kyrgyzské SSR budou od nynějška řízeny přímo novými ministerstvy. V praxi to neznamenal nic jiného než ztrátu veškerých rozhodovacích pravomocí. A nejen to. Na sovětský stát je převeden i majetek vybraných provozů Interhelpa. „Kyrgyzské vládní orgány musely v první řadě zabezpečovat (zásobování surovinami, pozn. autora) čistě socialistickou výrobu státních podniků Kyrgyzské SSR. Tak se často stávalo, že hlavní podniky Interhelpa, textilní továrna a koželužna v letech 1937-1938 zápasily s nedostatkem surovin. Například koželužna v roce 1938 potřebovala ke splnění svého výrobního plánu 107 000 kusů surových kůží. Kyrgyzské zásobovací orgány mohli ale dodat jen 50 000 kusů“, 184 obhazuje převod části družstva do socialistické hospodářské soustavy Pavel Pollák.

Je ale zřejmé, že motivy vedoucí k podřízení si hospodářsky úspěšného družstva nebyly jen ekonomické. Nakonec problémům se zásobováním čelilo Interhelpo, a s ním i celé sovětské hospodářství, po celá dvacátá i třicátá léta. Zestátnění a tedy faktická likvidace Interhelpa měly bezesporu především politické důvody. Nakonec zestátnění samotné bylo nařízeno politickým rozhodnutím: usnesením Rady lidových komisařů. Formálně schvaluje rozbití družstva a zestátnění jeho nejefektivnější částí členská schůze. Ta se schází 3. září 1939. Shromáždění předsedal Antonín Kováčik a jako zástupce Rady průmyslových družstev Kyrgyzské SSR, tedy Kirpromsovětu, byl přítomen samotný předseda této organizace: Jan Szabó-Samuel, někdejší přední příslušník komuny Interhelpo, muž o kterém hodlal Július Fučík napsat svůj román. V protokolu z této schůze se dočítáme, že přítomných bylo tři sta devadesát členů družstva.

„Téma jednání: Převedení textilní továrny a koželužny na orgány textilního průmyslu a ministerstvo lehkého průmyslu podle rozhodnutí Kirpromsovětu č.23/IX-39 a 1/X-39. Zápis členské schůze, která rozhoduje o tom, že státu předá dva klíčové výrobní podniky Interhelpa, které dlouhodobě zajišťovaly hlavní zdroj příjmu a byly bezpochyby klíčovými odvětvími celého družstva, je stručný. Ostatně, proč ne? Vždyť o tomto nařízení nebylo možné stejně diskutovat. Podstatně větší část zápisu ale přináší prohlášení jednotlivých družstevníků. Vilém Krajčovič například vystoupil s následující řečí:

„Já, soudruzi, vítám toto rozhodnutí vlády odevzdat textilní továrnu a koželužnu. Můžeme být hrdí na to, že my, členové družstva, jsme takové závody vybudovali.“ 185

Ve stejném duchu mluví, podle zápisu z jednání i komunard František Bedřich:

„Souhlasím s názorem soudruha Krajčoviče. Musíme být hrdí na to, že jsme takové závody vybudovali a že je můžeme předat vládě. Máme též vybudovanou a dobře vybavenou nábytkářskou výrobu a nyní, když někteří členové vedení zvažují, zda-li přemístit do budovy nábytkářské továrny oděvní dílnu, domnívám se, že to není správné. Navrhuji, aby se i nábytkářská továrna předala státu.“ 186

Závěr členské schůze potom zní jednoznačně:

„K 1. říjnu 1939 převést textilku pod Ministerstvo textilního průmyslu Kyrgyzské SSR a koželužnu pod Ministerstvo lehkého průmyslu Kyrgyzské SSR. Zároveň je jmenována likvidační komise, která bude nad převodem dohlížet. V ní budou zasedat Kováčik, Samuel, Merc, Korima, Funtov, Chmelař a Černých. 187

Tímto rozhodnutí definitivně přechází textilní továrna a koželužna do vlastnictví a správy sovětského státu. Dvacet let budovali členové družstva tyto závody s vypětím sil. Nyní už jim nemají patřit. Zápis členské schůze působí jako předem dobře připravené představení.

Členové družstva nadšeně souhlasí s převodem svého majetku na stát. A nejen to. Sami dokonce nabízejí mnohem víc, než zatím sovětská vláda požaduje: dnes předáváme textilku a koželužnu, ale máme ještě nábytkářskou dílnu. Vemte si ji také! Co vedlo družstevníky k takovým těžko popitelným postojům? Bylo to upřímné přesvědčení? Skutečně věřili, že stát bude lépe spravovat závody, které doslova v potu tváře sami vybudovali? Věřili slepě v socialistické zřízení? Ani to samozřejmě vyloučit zcela nemůžeme. Zároveň ale musíme mít na paměti dobu, ve které se toto shromáždění schází. Rok 1939 není v Sovětském svazu dobou vhodnou pro hrdinství. Stalinské represe vrcholí a zasahují i komunu Interhelopa. Perzekuce mohou kdykoliv dopadnout na kteréhokoliv z přítomných družstevníků. Je proto nutné mít se na pozoru. Vždyť od zatčení a poprav Viktora Šmída, Pavla Kainze, Josefa Skalického a Donáta Láníčka neuběhl ještě ani rok.

„Textilní továrna byla tehdy opravdu velkým závodem. Vláda řekla, že tak velký podnik už nemůže být družstvem a vzali nám ji. Potom následovaly další. Ale to my jsme byli vlastníky toho závodu, co jsme ale mohli dělat?“ 188 komentovala situaci po více než šedesáti let paní Maria Kekarová.

Podle předsedkyně krajanského sdružení Nazdar Světlany Kiralové souvisí převod družstva na sovětský stát i změnou národnostních poměrů uvnitř Interhelopa. Původní komunardi, kteří přijeli z Československa do Sovětského svazu budovat socialismus, už jsou dávno v početní defenzívě.

„Před začátkem války už bylo v Interhelpu mnoho Rusů i jiných národností. Češi a Slováci byli ale dávno v menšině. Předsednictvo si tedy snadno odhlasovalo, že družstvo předá sovětskému státu“, 189 říká Světlana Kiralová.

Na sovětský stát by ale nejspíš přešlo družstvo i bez proměny národnostních poměrů. Navíc členská schůze fakticky o ničem nerozhodovala, jen formálně schvalovala nařízení, která přicházela z centra. Ostatně připouští to i jeden z aktérů tehdejších událostí Antonín Korima, jeden z mužů, který je pod klíčovým dokumentem podepsaný:

„V září 1939 členská schůze družstevníků vyslovila souhlas s návrhem, aby se

textilní továrna a koželužna staly státními podniky. Zůstal jsem dál ředitelem (koželužny, poznámka autora), ale teď již pod vedením kyrgyzského ministerstva lehkého průmyslu“, 190 vzpomínal v roce 1975 Antonín Korima.

Korima, který před časem převzal vedení závodu jako dělnický kádr. Důležitá je úvodní Korimova věta: „členská schůze družstevníků vyslovila souhlas s návrhem“. Nechtěně potvrzuje, že to nebyla sama schůze, kdo rozhodl o změně, ale shromáždění jen vzalo na vědomí pokyny z centra. Na konci třicátých let se v Interhelpu skutečně mění národnostní složení. Když v roce 1925 přijela komuna do Sovětského svazu, převážnou většinu v ní tvořili Češi a Slováci. O tři roky později, v roce 1928, žilo v Interhelpu 64 Čechů, 60 Slováků, 13 Maďarů, 18 Němců, 35 Rusů, 3 Kyrgyzové, 2 Íránci a po jednom Rumunovi, Litevci a Židovi. Z celkem dvoustedvou členů družstva ale stále tvořili tedy více než polovinu osadníků Češi a Slováci, celkem stodvacet čtyři osob. Počet Čechů a Slováků v Interhelpu stále klesá, přistěhovalci postupně odcházejí, zpět do Československa nebo jinam do Sovětského svazu. Naopak přibývá Rusů, Ukrajinců a Kyrgyzů. Už v roce 1930 jich je víc, než českých a slovenských družstevníků. Československý živel, který stál u zrodu komuny, se pomalu vytrácí. Přesto, v čele komuny stojí i nadále především Češi a Slováci, nebo příslušníci československé maďarské menšiny, jako například Jan Samuel Szabó. V průběhu třicátých let členská základna z řad místního obyvatelstva stále roste. V roce 1938 už tvoří Rusové a sovětsští občané vůbec více než osmdesát procent všech příslušníků Interhelpa. Na pouhé čtyři desítky Čechů, čtyřiatřicet Slováků, desítku Maďarů a devatenáct Němců (což jsou všechno příslušníci národnostní, které do Sovětského svazu přijely z Československa), připadal jeden Íránec jeden Uzbek, čtyři Tataři, pět Kazachů, čtyři Poláci, jedenatřicet Kyrgyzů, ale také stopětačtyřicet Ukrajinců a čtyřistasedmdesát jeden Rus. 191

Z původně československé komuny se stává plně ruské, respektive sovětské družstvo. Jeho zestátnění sovětským státem bylo už jen posledním, logickým krokem. Jaké byly důsledky této změny? Převodem textilní továrny a koželužny na stát se postavení výrobní komuny Interhelpo zcela zásadně mění. Ztrácí své dva klíčové podniky. Za třináct roků existence vyrobila textilní továrna 2 339 614 metrů nejrůznějších druhů látek v celkové hodnotě 12 900 040 rublů. Koželužna zpracovala za třináct roků fungování 52 763 319 decimetrů

čtverečních kůže v celkové hodnotě 7 126 837 rublů. 192

Komuně sice ještě na čas zůstaly zbývající výrobní závody (nábytkářská dílna, slévárna) a zemědělské statky, o nejproduktivnější část družstva byla definitivně ztracena. Stojí ale za pozornost fakt, že zatímco vlastnické vztahy se mění, lidé většinou zůstávají. V čele koželužny zůstává dál český ředitel: Antonín Korima. Jeho nadřízeným ale už není představenstvo družstva Interhelpo a jeho členská schůze, ale kyrgyzské ministerstvo lehkého průmyslu.

„Vlastně to byl lidový komisariát, jak se tou dobou říkalo, a lidovým komisařem lehkého průmyslu Kirgizie byl Ivan Kuzmič Vozilov“, upřesňoval Korima a popisoval, jak tehdy způsob řízení probíhal: „Koželužna potřebuje moc páry, s tlakem až 13 atmosfér a tak jsem od něho (lidového komisaře lehkého průmyslu Kirgizie Vozilova, poznámka autora) dostal příkaz, postavit novou halu a kotelnu. Továrna ji opravdu potřebovala, ale bylo mi divné - kde se vezme kotel? Komisař mi říká: „Ty jsi ředitel a člen strany, tak se o to postarej. Já se ti o to starat nebudu, já se jen budu ptát, kdy budeš mít postaveno.“ 192

Opravdu svérázný způsob řízení průmyslové výroby a, jak vzpomínal Antonín Korima, zároveň způsob nelehký. „Byla další potíž: kde seženeme inženýra, který udělá projekt? Naštěstí přišel zrovna ze školy Interhelpovec Eda Málek, nebyl ovšem inženýr stavař nebo projektant, ale inženýr energetik. Slíbil, že plány udělá, ale že mu truhlář musí vyrobit rýsovací prkno. Bylo to u nás nezvyklé, ale truhlář mu je udělal. Eda Málek potom zaměřil v závodě všechno a nakreslil i to, co už dávno stálo, co se postavilo bez projektů. Projekt jsem měl, peníze taky, ale zedníky jsem neměl a techniky také ne. Sehnat inženýra, to bylo vyloučeno. Nakonec jsem sehnal starého zedníka, vysloužilce, který do Střední Asie přišel z Moskvy či odkud z ruského centra. Ten mi pomáhal stavět nejen kotelnu, ale i druhou halu a provádět další úpravy na celém závodě. Nebyli jsme schopni udělat to jinak, než napřed postavit kotel a potom teprve zdi kotelny. Jinak jsme to nedokázali. S tím kotlem, to byla dlouhá historie. Nové stroje jsme dostali z Německa, jak byly odtamtud objednány, to nevím. Kotel jsem musel sehnat sám. Podařilo se mi to šťastnou shodou okolností. Šel jsem něco vyřizovat do elektrárny a vidím tam kotel. Kotlům jsem trochu rozuměl, ptal jsem se inženýra z elektrárny, jaký je to kotel. Tvrdil, že ho má na naftu. Přesvědčil jsem ho, že ho vlastně

nepotřebuje a že mi ho může prodat. Tím jsem ho nechtěl přivést do maléru, protože mi kotel vlastně prodávat nesměl. Byly z toho soudy, ale nakonec to dobře napadlo, protože byly doklady o tom, že kotel jsme řádně proplatili přes banku na účet elektrárny“, popisoval v roce 1975 své peripetie v čele koželužny Antonín Korima. 193

Takto žalostně tedy vypadalo řízení sovětského hospodářství. Stát získal klíčové podniky Interhelpa, ale vlastně si s nimi nevěděl rady. Vydělením textilní továrny a koželužny ale likvidace družstva v roce 1939 neskončila. Záhy přichází další porcování a zánik Interhelpa se přibližuje. V červnu 1940, necelý rok po zestátnění textilní továrny a koželužny, je nařízením Kirpromsovetu, tedy Rady průmyslových družstev Kyrgyzské SSR, vyňata z Interhelpa výroba kobereců, nábytkářských textilií a ručníků a krejčovská dílna. Pod křídly Rady průmyslových družstev Kyrgyzské SSR tak vzniká družstvo Textil, které soustřeďuje už to poslední, co zbylo z kdysi prosperujícího a úspěšného Interhelpa. Převod formálně posvěcuje členská schůze z 13. června 1940 a nové družstvo vzniká k 25. června téhož roku. Do jeho čela přechází předseda Antonín Kováčik a místopředseda Štefan Vágner. Všechny ostatní výrobní podniky Interhelpa teď vede osobně Ján Samuel Szabó, člen prezidia Rady průmyslových družstev Kirgízie. Muž, který z Interhelpa vzešel dnes stojí u jeho likvidace. Pod jeho vedením se Interhelpo zanedlouho znovu dělí. Už 16. listopadu 1940 se štěpí na dvě části: železářsko-strojírenský závod se slévárnou, z něj vzniká Metalprozavod-Interhelpo a nábytkářské družstvo s názvem Mebelščik-Interhelpo. I o tomto kroku rozhoduje Rada průmyslových družstev Kyrgyzské SSR. 194

12.2

22. června 1941 začíná 2. světová válka a německá armáda proniká rychle na území Sovětského svazu. Za několik málo týdnů dobývá Bělorusko, Lotyšsko a západní Ukrajinu. Koncem června obsazuje německá armáda Minsk. Zaskočený sovětský režim váhá s reakcí. Až 30. června 1941, týden po německé invazi, vzniká Státní výbor obrany, zkráceně GKO. V jeho čele stane sám J.V. Stalin. První dva velké úkoly zní: odrazit nepřítele nebo přinejmenším zpomalit jeho postup a zachránit průmyslový potenciál. Začíná urychlená

evakuace průmyslového sektoru, především zbrojních závodů ze západu Sovětského svazu hluboko do vnitrozemí: za Ural, na Sibiř a do Střední Asie. Dělníci rozebírají kus po kusu celé továrny, nakládají na železniční vagóny a odvázejí na východ. Není čas, vše se odehrává ve spěchu. Stěhuje se jen to nejnútnejší a pro snazší manipulaci se stroje stěhují přes zdi rozbouraných továren. Evakuace je ale úspěšná. Celkem patnáct set podniků se v období od července do listopadu 1941 narychlo přesouvá dál od bojové fronty. Kam ale umístit evakuované závody? Kam jinam než do stávajících výrobních podniků. Bez ohledu na to, jestli jsou to státní závody nebo poslední družstva. 24. listopadu 1941 tedy Rada průmyslových družstev Kirgízie ve Frunze nařizuje další reorganizaci Interhelpa a umístění evakuovaného závodu z Vorošilogradu do jeho objektů. Zároveň prezídium Rady průmyslových družstev rozhoduje o „předání závodů do státního systému (gospromyšlenst)“. Pod rozhodnutím je podepsán předseda prezídia Rady průmyslových družstev Fedorov a členové předsednictva: Samuel, Kováčik, Gaver. 195

Stěhování je opravdová rošáda. Podle rozhodnutí přijde evakuovaný závod z Vorošilovska do objektů Mechanického závodu. Ten se přestěhuje do budov družstev Mebelščik-Interhelpo a Metalprozavod-Interhelpo, tedy do objektů, které patřily posledním dvěma zbývajícím částem družstva Interhelpo. Metalprozavod-Interhelpo se ale musí nařízením rozdělit na dvě části, jedna přejde na místo dosavadního státního podniku Krasnyj pimokat, druhá na místo družstva Artmetal. Družstvo Mebelščik-Interhelpo se přestěhuje do areálu dřevozpracujícího kombinátu Bondarka. 196

Na celou akci vyčlenily sovětské orgány pouhých sedm dní. Nařízením Rady průmyslových družstev Kirgízie se tedy nejenom dál dělilo a stěhovalo to, co zbylo z Interhelpa, ale pokračoval i převod na stát. Tentokrát byla na řadě nábytkářská továrna Mebelščik-Interhelpo, která pod vedením Františka Skočíka přechází pod správu Ministerstva místního průmyslu. Zbývá už jen poslední část někdejšího koncernu Interhelpo, která je alespoň formálně majetkem družstevníků: Metalzavod-Interhelpo. Ten se ale na příkaz sovětských orgánů musí rozdělit na dvě části: slévárna se stěhuje do prostor družstva Krasnyj pimokat, kde se dříve vyráběly válenky a soustružníci, zámečníci a kováři se stěhují na místo družstva Artmetal. Družstvu Interhelpo už toho mnoho nezůstává, jen jídelna, pila a zejména obytné domy a

rodinné domky, ve kterých stále žijí zbylí příslušníci někdejší československé komuny. Vše ostatní si buď bere samotný sovětský stát. I tolik oslavovaná chloubka Interhelpa: Klub komunardů přechází pod správu sovětského Mechanického závodu Frunze. Dětská školka a jesle zůstávají pod Radou průmyslových družstev Kirgízie, zemědělská výroba a ovocný sad přechází pod správu sovětského družstva Piščevik.

„Nejdříve nám vzali textilní továrnu. Potom následovaly další podniky. Když začala válka, evakovali sem továrny z Ukrajiny a nás vyhnali“, 197 hodnotila v roce 2007 poslední žijící pamětnice Interhelpa, paní Marie Kečerová.

Elvíra Marečková, vnučka zakladatele komuny, ale zastává jiný názor.

„Když začala válka, Interhelpovci se už považovali za občany nové vlasti. Vždyť sem přijeli budovat socialismus, komunismus. Byli to patrioti. Všechny své závody převedli pod správu vojenského průmyslu. Zkrátka je darovali Sovětskému svazu. V jejich výrobních závodech se vyráběl vojenský materiál. Tak přispěli k obraně své nové sovětské vlasti“. 198

Likvidace Interhelpa ale nesouvisela bezprostředně jen se začátkem války. Ta tento proces jen urychlila a svým způsobem legitimizovala. K rozbití Interhelpa a zestátnění nejlukrativnějších částí komuny, tedy textilky a koželužny, dochází přece už v roce 1939. Další kroky jen logicky následují. Definitivní konec družstva Interhelpo přichází 7. prosince 1943. Rada lidových komisařů Kyrgyzské sovětské socialistické republiky rozhoduje, že na území posledního samostatného podniku Interhelpa, tedy Metalzavodu, vznikne nový podnik na opravu motorů –Motoremontnyj závod. Ten bude podléhat ministerstvu zemědělství.

Metalzavod musí novému socialistickému podniku odevzdat veškerý svůj majetek: budovy i stroje. Celková hodnota je vyčíslena na 5 047 879 rublů. 199

Předávací protokol je skutečně podrobný. Řeší dokonce i osud fontány a hudebních nástrojů někdejší družstevní kapely.

„My, níže podepsaní zástupci Kyrgyzského ministerstva průmyslu (Promsovětu) – předseda likvidační komise Metalzavodu Interhelpo Gondarčuk Andrej Safonovič na straně jedné, ředitel motoopravárenského závodu Ignatěv Nikolaj Dmitrijevič a hlavní účetní Zacharov Alexej Pavlovič ze strany druhé, sepsali tento protokol o tom, že na základě rozhodnutí Sovětu národních komisařů kyrgyzské SSR z 7. prosince 1943 č. 940 o předání strojírenského

závodu Interhelpo do systému národního hospodářství (narkomzem) odevzdává majetek zřizovanému závodu Frunzského motoopravérenskému závodu (Frunzenskyj motoremontnyj zavod) v souladu s příloženou inventarizací listin, hodnot (cennosti) zahrnující: Obytné domy, základní prostředky slévárenského dílny, budovy a vybavení kanceláří, pilu, inventář dílen, dopravní prostředky, vodovod, vedení vysokého napětí, tažný skot, hudební nástroje. 200 Požadavek předávající strany je jediný: ponechat si obytné domy, které si kdysi sami postavili a ve kterých stále ještě bydlí členové družstva. Jejich celková hodnota je vyčíslena na 173 897 rublů. O celém aktu předání majetku Interhelpa sovětskému státu sice formálně rozhoduje členská schůze, předsedající jsou ale už Rusové: Gondarčuk, Ignatěv, Zacharov. 201 Češi a Slováci, kteří před osmnácti lety přijeli do Sovětského svazu vybudovat průmyslovou komunu už o jejím osudu nemají možnost rozhodovat. Už jim nepatří.

„Když se rušilo Interhelpo, nikdo s námi o ničem nediskutoval. Všichni jen poslouchali. To Stalin nás tak vymustroval“, 202 vzpomíná paní Valentina Huňová.

„Družstvo nezaniklo z vůle jeho členů, vláda to přikázala. Interhelpo přestalo definitivně existovat“, 203 hodnotí Světlana Kiralová.

Historie Interhelpa se uzavřela. Ve Frunze zůstalo jen pár desítek někdejších vystěhovalců z Československa. Dál pracují v závodech, které kdysi vybudovali a které jim ještě nedávno patřily. Mnozí z nich jsou terčem represí, bezdůvodných obvinění a perzekuce. Jiní ale zůstávají dál v čele výrobních závodů, které už jim ale nepatří. V čele koželužny tak například zůstává už zmíněný Antonín Korima, dělnický kádr, rodák z Hlohovce.

12.3

Muži z někdejšího Interhelpa se zapojují do boje proti hitlerovskému Německu.

7. února 1942 rukuje prvních třidvacet z nich k 1. samostatnému československému pluku, který se právě formuje v Buzuluku.

„Začátkem roku 1942 přišla najednou výzva, že v Buzuluku se organizuje československá vojenská jednotka. Vojenský komisariát Kyrgyzské republiky nás několik vyzval, abychom do Buzuluku šli. Pokud si vzpomínám, byl to soudruh Cejpek, Bedřichové Benedikt a František, Josef Novák, já a další...přišel jsem někdy ke konci ledna 1942 a měl jsem číslo 170“ 204

Do podzimu roku 1944 se řady Intehlepovců v Rudé armádě rozšiřují na pětáctýřicet mužů. Je mezi nimi i textilák Ján Pavlík a Karel Šulc, zámečník a tajemník představenstva družstva Interhelpo a také pracovník městského výboru VKS(b):

„Nedlouho po svém uzdravení jsem dobrovolně odešel do Rudé armády a stal se příslušníkem naší vojenské jednotky v SSSR. Spolu se mnou přijeli na určené místo v Polsku další Interhelpovci – dvě dcery Chovancových a zámečník Josef Golian. Byl jsem přidělen k dělostřeleckému pluku, známému „Jaselskému“ a sešel se s dalším interhelpovcem soudruhem Miartušem, který byl plukovním zbrojířem“, 205 vzpomínal po létech Karel Šulc.

Celkem bojovalo v řadách Svobodovy armády na pět desítek členů Interhelpa, jedenáct z nich padlo. Na komunardy, kterým se nepodaří vstoupit do armády čekají pracovní lágry.

XIII. Epilog

13.1

Když skončila 2. světová válka Interhelpo už neexistovalo. Jeho podniky už byly součástí sovětské státní ekonomiky. Někdejší československou komunu ve Frunze čeká další proměna. Řada těch, kterým se podařilo probojovat se s armádou generála Svobody až do Československa, se už zpět do Kirgizie nevrací. Zůstávají ve své staré vlasti a jednají se sovětskými orgány, aby za nimi pustily i jejich rodiny. Na Slovensku tak zůstává Ján Pavlík, v Praze Karel Šulc a František Bedřich. Jeho žena Alexandra Bedřichová vzpomíná: „Manžel se se Svobodovou armádou probjoval až do Československa. Rozhodl se, že už tam zůstane a napsal mi, ať přijedu s dětmi do osvobozeného Československa za ním. Hodně dlouho trvalo, než k tomu došlo. Nejdříve mně nechtěli pustit ze zaměstnání a pak tu byly děti a jejich škola. 206

Trvalo tři roky, než se jí i dětem podařilo opustit Sovětský svaz. V roce 1948 konečně přijíždějí do Československa. Do staré vlasti se vrací také Kateřina Tišliarová-Prekopová, její manžel Vincenc Prekop padl na Dukle. Touha po staré vlasti a snad i vidina lepšího života jsou silné. Do Československa se vracejí všichni, kdo jen mohou.

„Zpátky odešlo hodně lidí. Zůstali jen ti, co neměli v Československu žádné zázemí. Pokud vím, zůstala naše rodina, Kiralovi, Kekeřovi, Horáčkoví...“, 207

vypočítává Valentina Huňová. Ti, co nevyužili šanci odejít v prvních poválečných letech, těm se hned tak další příležitost k návratu nenaskytne. Hranice Sovětského svazu se opět zavírají a vycestovat do ciziny, byť do spřátelené země lidově demokratického či později socialistického tábora, je pro sovětské občany téměř nemožné. O návratu do země předků ale sní a usilují snad všichni vystěhovalci i jejich potomci. V roce 1959 sice malá skupinka družstevníků z někdejšího Interhelpa navštívuje Československo, jde ale jen o krátkou návštěvu, kterou komunistický režim využil k propagandistickým účelům. V roce 1966 se Interhelpo znovu dostává do hledáčku kamer, tentokrát televizních. Do sovětského Frunze přilétá štáb Československé televize natočit další dokumentární film o budovatelích z Interhelpa. V někdejším Klubu komunardů se schází většina tehdy žijících příslušníků

někdejší československé komuny, celkem čtyři desítky lidí: Skočíkovi, Mercovi, Švolíkoví, Glózlovi, Kekeřovi a mnozí další. Na archívním snímku vidíme ženy v šátcích, muže v dělnických halenách i v oblecích. Bohužel, tehdejší dokumentaristický přístup sázel spíše na ideologicky správný komentář než na autentické výpovědi žijících svědků. A tak se o opravdovém životě někdejších příslušníků vystěhovaleckého Interhempa znovu mnoho nedozvíme. Z útržků řeči je jen patrné, že většina Čechů a Slováků, kteří žili v Kyrgyzstánu, už mluvila velmi špatně česky nebo slovensky. Spíše šlo o jakousi směs obou jazyků a ruštiny.

„Na prvního mája my sadili kartofly...brambory“, slyšíme ve filmu útržek vzpomínek. V prvomájovém průvodu potkává televizní štáb Karla a Jiřího Glózlovi a Miroslava Tomáše. Setkáváme se s nimi i v továrně, kde vidíme i strojní zařízení, které kdysi patřilo Interhelpu. Jsou to stejné stroje, které kdysi přivezli osadníci z Československa a tak v roce 1966 pracuje v textilní továrně tentýž stařícký stav, který byl už v pětadvacátém roce technicky nevyhovující a zastaralý a českoslovenští dělníci jej v textilce v Rybápolech koupili za cenu železného šrotu. Karel Najman byl v době natáčení filmu už šest roků zpátky v Československu, vrátil se tam v roce 1960. O šest roků později, v roce 1966, se Sovětský svaz podaří opustit i Bohuslavu Huňovi s rodinou. Na severní Moravu se vrací spolu se svojí ženou Valentinou a dcerou Larisou.

„Dlouho jsem se chtěl vrátit domů. Dostat se ze Sovětského svazu ale bylo složité. Velké problémy dělali v zaměstnání. Tvrdili mi, že nemohu odjet, protože za mně nenajdou náhradu. Trvalo to dva nebo tři roky, než naši žádost o vystěhování konečně schválili a my se 11.12.1966 opravdu vrátili. Začaly ale nové problémy. Obtížně jsem už rozuměl mluvené češtině. Když nás přijal tajemník národního výboru, pozval nás dál a řekl, abychom si odložili. Já nevěděl, co se tím rozumí, co si máme odložit? Nic jsme v rukách neměli, tak jsme zůstali v kabátech. V Rusku se řekne „požalsta rožděntěs“, to jakože svlékněte se. To bychom rozuměli“, vzpomínal Bohuslav Huňa. 208

Do Československa se s rodinou vrátil v době blížícího se Pražského jara. Než se stačil usadit v prostředí, které opustil před čtyřiceti lety jako dítě, přišla sovětská okupace roku 1968. V Sovětském svazu naopak zůstává Rudolf Mareček, iniciátor a zakladatel komuny

Interhelpe. Žije Kazachstánu v Alma Atě, jeho vnučka Elvíra se ale vrací do kyrgyzského Frunze, dnes Biškeku.

13.2

Jaká je situace dnes? Na troskách Sovětského svazu vznikla v srpnu roku 1991 samostatná Kyrgyzská republika. Hlavní město Frunze je opět přejmenováno, tentokrát na Biškek. V čele země stanul Askar Akajev, jehož vláda by se dala charakterizovat jako mírná diktatura s demokratickými prvky. Přes velkou míru korupce a faktickou vládu rodinného Akajevova klanu, vedl prezident zemi k prozápadní orientaci. Pro mnoho zemí, včetně České republiky, byl zaveden jednostranný bezvízový s Kirgízií a země se snaží lákat západní investory. V roce 2001 dovolí Kyrgyzstán zřídit Američanům poblíž Manasova letiště v Biškeku vojenskou leteckou základnu. Ta se záhy stává klíčovým bodem amerických středoasijských vojenských aktivit. Po roce 2002 se chyby Akajevovy vlády stávají neúnosnými. V zemi stoupá averze vůči vládě, která vrcholí v roce 2005 tzv. tulipánovou revolucí. Akajev prchá ze země a na jeho místo nastupuje opoziční předák Kurmanbeka Bakijeva, který v následujících volbách získává přes 80 % hlasů. Ani Bakijev ale nedokázal přinést zemi větší politickou stabilitu, kterou obyvatelé tolik očekávali. Nové lidové bouře sesadily v roce 2010 Bakijeva a po vyjimečném stavu se do čela prozatimní vlády staví sociální demokratka a představitelka opozice Roza Otunbajevová, která by měla vytvořit návrh nové ústavy a připravit svobodné volby. Ty vynesly do čela země Almazbeka Atambajeva. V roce 1991 snili Kyrgyzové o středoasijském Švýcarsku, realita ale byla jiná. Zemi zasáhla inflace nebývalých rozměrů. Zatímco v roce 1990 dosahovala jen 3,0 %, v roce 1991 už šplhá na 85% a v roce 1994 dokonce 1208%.

13.3

Politické a ekonomické turbulence zasahují i potomky členů Interhelpe. Rozpad Sovětského svazu, kam jejich předkové kdysi odešli za prací i komunistickou ideologií, je zaskočil. Jako slovanští osadníci, kteří měli blízko k ruskému etniku, přišli o své výhody. Kolik žije dnes

v Kyrgyzstánu potomků vystěhovalců z Interhelpa není přesně doloženo. Statistiky nejsou k dispozici. Světlana Kiralová, předsedkyně Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar, odhaduje počet na pět set. Cílem krajského spolku je shromáždit veškeré dokumenty, které o komuně existují, bojuje za odškodnění všech obětí stalinských perzekucí z řad Interhelpa. Většina archívních materiálů se buď ztratila nebo při dělení Sovětského svazu zůstala v Moskvě a potomci perzekuovaných nemají mnohdy v ruce žádné dokumenty.

„Když v roce 1994 přijala Kyrgyzská republika zákon, že oběti perzekuce budou mít jisté výhody: vyšší důchody, zdarma telefon a topení, aby alespoň ve stáří mohli žít důstojně, vyvstal nový problém. Například ti, kdo prošli pracovními lágry trudarmije museli podepsat, že nebudou mluvit o tom, kde byli, co tam dělali atd. Jejich potomci dnes nemají v ruce žádné dokumenty. Nemohou dokázat, kde a jak dlouho byli jejich rodiče nasazeni. Naše sdružení Nazdar jim chce pomáhat, hledáme potřebné doklady. Nejen k rehabilitaci, ale také proto, abychom jim pomohli k důstojnějšímu životu“, 209 říká Světlana Kiralová.

O návratu do České republiky potomci vystěhovalců jen sní. Na rozdíl od Čechů ze sousedního Kazachstánu, odkud se většina potomků Čechoslováků vrátila zpět do České republiky, byli a jsou krajané v Kirgízií na okraji zájmu. Občané Kyrgyzstánu, kteří se hlásí k české národnosti mohou sice navštěvovat Českou republiku bez víz, vysoké cestovní náklady ale návštěvy země předků znemožňují.

Závěr

Projekt Interhelpo definitivně ukončily sovětské orgány 7. prosince 1943. V Sovětském svazu působil osmnáct let. Od nuzných podmínek na samém počátku se družstvo vypracovalo k dobrému ekonomickému standardu i slušné životní úrovni svých členů. Díky značnému nasazení přistěhovalců se podařilo z primitivních podmínek vytvořit fungující výrobní družstvo, které po určitou dobu bylo klíčovým výrobním podnikem Kyrgyzské sovětské republiky. A to i přes všechny těžkosti způsobené vnějšími i vnitřními faktory. Mezi ně patřil samotný charakter dělnického družstva, kterému po celou dobu existence chyběly zkušené a dostatečně kvalifikované řídicí kádry. V tom se ale Interhelpo nelišilo od sovětského prostředí. Družstevní forma hospodaření ale přece jen zajišťovala lepší motivaci a zainteresovanost na výsledcích vlastní práce. A to i přesto, že Interhelpo bylo stále více a více vtahováno do systému sovětského hospodářství. Většina členů družstva si byla stále dobře vědoma toho, že na počátku stály jejich členské vklady. Dobře si pamatovali, jak obtížně skládali členské příspěvky, jak v Československu prodávali veškerý svůj majetek. Právě tato osobní zainteresovanost členů odlišovala Interhelpo od sovětských státních podniků. S postupem času se rozhodovací pravomoci začaly členům družstva vzdalovat. Zásadní rozhodnutí už nedělají členské schůze ale jen úzká skupina lidí ve vedení družstva. Ani ti ale nerozhodují podle vlastní vůle, ale na základě instrukcí sovětských orgánů. Později je Interhelpo řízeno přímo sovětskými ministerstvy a plní závazky vyplývající ze sovětského plánovaného hospodářství. Pocit osobní angažovanosti a odpovědnosti jednotlivých členů družstva je ale stále přítomný. Z ekonomického hlediska můžeme říci, že projekt Interhelpo byl bezpochyby úspěšný. Několika stovkám lidí se podařilo vybudovat výrobní koncern, který zahrnoval zemědělskou produkci, služby i průmyslovou výrobu, včetně klíčové textilní továrny. Přesto ale bylo Interhelpo jiné, než se jeho tvůrci na počátku domnívali. Družstvo ztrácí hned na počátku svoji ekonomickou a především rozhodovací nezávislost. Už od roku 1928, tedy pouhé tři roky po příjezdu, v okamžiku, kdy se teprve odráží ode dna, začíná být stále víc a víc pohlcováno systémem sovětského řízeného hospodářství. V roce 1928 se musí stát členem Vsesvazového svazu výrobních družstev, vzápětí na jeho příkaz restrukturalizuje svoji výrobu, ruší některé své provozy a svoji výrobní aktivitu musí podřídit zájmům

sovětského hospodářství. Právě tehdy se začíná výrazně zaměřovat na tolik žádanou textilní výrobu. Tlak na družstvo československých dělníků ale zdaleka nekončí. V roce 1930 přijímá univerzální sovětské stanovy, založené na tzv. demokratickém centralismu, který znamená faktické řízení z centra prostřednictvím Ústřední rady průmyslových družstev a orgánů komunistické strany. Pro další vývoj je klíčový rok 1939, kdy Interhelpo definitivně ztrácí svoji relativní autonomii. Z Ministerstva lehkého průmyslu Kyrgyzské SSR se vyděluje Ministerstvo textilního průmyslu Kyrgyzské SSR a sovětské orgány rozhodují, že družstevní podniky soustředěné v Radě průmyslových družstev Kyrgyzské SSR budou nově spadat přímo pod tento orgán. V praxi to znamenalo zestátnění. Interhelpo tedy nejprve přichází o svoje klíčové a nejefektivnější části: textilní továrnu a koželužnu. Jejich zestátnění sice formálně schvaluje členská schůze, ve skutečnosti jde ale o rozhodnutí a nařízení Rady průmyslových družstev Kyrgyzské SSR, tedy Kirpromsovětu.

Vydělení a zestátnění klíčových výrobních jednotek Interhelpa bylo ale jen prvním krokem. Další budou rychle následovat. V červnu 1940 je z Interhelpa, opět nařízením Kirpromsovětu, vyrvána výroba koberců, nábytkářských textilií, ručníků a krejčířská dílna. Vstup Sovětského svazu do 2. světové války je začátkem brzkého konce komuny Interhelpo. Do jeho provozoven se stěhují evakuované závody z Ukrajiny a dál také pokračuje proces zestátnění zbývajících výrobních celků. Definitivní konec družstva Interhelpo přichází 7. prosince 1943. Rada lidových komisařů Kyrgyzské sovětské socialistické republiky rozhoduje o jeho zrušení a převedení veškerého majetku na stát.

Historický experiment končí. Měl naději na úspěch? Pravděpodobně nikoliv. S ekonomického hlediska bylo Interhelpo produktem Nové ekonomické politiky (NEP) a s jejím koncem muselo nutně zaniknout. Vnější podmínky se během jeho existence změnily a pro výrobní kolos, založený na družstevním vlastnictvím, už nebylo v systému sovětského hospodářství místo. Je zřejmé, že postupnou likvidaci družstva, omezování jeho pravomocí a samostatnosti, jen urychlil začátek války, který si vyžádal mobilizaci všech zdrojů. Z celkového vývoje je ale zřejmé, že ke zrušení družstva a jeho zestátnění by dříve nebo později zcela jistě došlo.

Ekonomickému a sociálnímu experimentu, jakým Interhelpo bezesporu bylo, sovětská ekonomická a politická realita nepřála. Nakonec neúspěch byl už zakódován v samotných principech, na kterých byl projekt Interhelpo, stejně tak jako další dělnické komuny, založen.

Interhelpo se zrodilo na platformě umělého jazyka ido. Ten měl být, podle původních představ zakladatele projektu Rudolfa Marečka, integrujícím prvkem celého společenství. Reformované esperanto ido zůstalo ale jen nerealizovaným konceptem. Dorozumivacím jazykem Interhelpa se nejprve stává spontánní směs jazyků jednotlivých národností, výsadní postavení má zprvu čeština a slovenština. S prohlubující se integrací do okolního prostředí se ztrácí i jazyková výlučnost společenství Interhelpa. Češi, Slováci, Maďaři, Němci a příslušníci dalších národností, kteří do Kirgizie přicestovali z Československa, splývají se sovětským, především dominantním ruským, živlem. Čeština s slovenštinou se záhy ztrácejí z veřejného prostoru a nahrazuje je ruština. Nejprve z praktických důvodů, kvůli snazší komunikaci s místními orgány i okolní společností, později z příkazu sovětských orgánů. Sovětský režim ale požaduje hlubší integraci, než-li jen v oblasti jazyka. Nejde jen o recepci sovětského modelu života, ale také přijetí sovětského občanství. To otevírá cestu k perzekucím a teroru. Levicově smýšlející českoslovenští dělníci, kteří v Sovětském svazu viděli vzor ideální společnosti bez třídních rozdílů a společenského násilí, se stávají terčem útlaku ze strany sovětských orgánů. Celkem jedenadvacet případů perzekuce se podařilo zdokumentovat, několik z nich (např. případ někdejšího lídra společenství Donáta Láníčka nebo člena družstva Josefa Skalického) velmi podrobně. Na příkladě jejich životních příběhů se historický i ideologický paradox obnažuje v plném rozsahu. Nadšené komunisty likviduje stejný komunistický režim, který za cenu osobních obětí přicházejí do Sovětského svazu budovat. Je ale nepravděpodobné, že sovětské orgány cílily na členy Interhelpa výlučně z národnostních důvodů (tak jak to bylo v případě Poláků, etnických Němců či jiných velkých minorit). Pro takové tvrzení nemáme dostatečné argumenty. Čechoslováci z Interhelpa se pod kola teroru dostali ze stejného důvodu, jako ostatní sovětské občany. Státní násilí a teror zkrátka byly nedílnou součástí života sovětské společnosti a byly namířeny proti všem jejím složkám.

Počet obětí z řad členů Interhelpa ale rozhodně není malý. V roce 1938, poté co se do Československa vrátili všichni ti, kteří odmítli přijmout sovětské občanství, zůstává ve společenství už jen čtyřicet Čechů a čtyřiatřicet Slováků. Více než čtvrtina tohoto počtu, jedenadvacet, se stalo terčem perzekucí. Je to málo nebo hodně? Je některá z odpovědí na tuto

otázku i odpovědí na dotaz po národnostní motivaci těchto perzekucí? Důkazy pro ni nemáme.

Přesto, že projekt Interhelpe skončil faktickým krachem, přesto, že výrobní celek se stále více dostává do područí sovětského systému až je nakonec zestátněn a zlikvidován, přesto, že mnozí členové společenství, kteří odjízděli do Sovětského svazu za politickou i ekonomickou svobodou, končí před popravčími čety a v pracovních lágrech, pro komunistickou ideologii zůstává Interhelpe po dlouhá léta příkladem vzorné spolupráce zástupců národních proletariátů. Vystěhovalecká komuna se stává vývěsním štítem nového společenského řádu. Komunistická strana, která stála u jeho zrodu a která projekt po celou dobu existence podporovala, využívala Interhelpe po roce 1948 ke svým ideologickým účelům. Vždyť jeho příslušníci si už na počátku dvacátého století nanečisto vyzkoušeli společenský model, který hodlali komunisté vybudovat v Československu po 2. světové válce. Paradoxně si v tomto historickém experimentu vyzkoušeli život v socialismu v plném rozsahu, včetně represí, perzekucí, věznění i poprav. Projekt Interhelpe patří bezesporu mezi zajímavé a svým způsobem jedinečné epizody novodobých dějin, který si zalouží další studium. Společenský experiment, který přes všechny dílčí ekonomické úspěchy, osobní nasazení jednotlivých aktérů i nedlouhé období relativní konsolidace komuny, skončil neúspěšně. V daných společenských a historických souvislostech a na ideologických základech, ze kterých vyrůstal, ale ani jinak skočit nemohl.

Shrnutí

Tato práce se zabývá dějinami projektu Interhelpo, vystěhovalecké komuny, kterou budovali českoslovenští dělníci ve 20. a 30. letech 20. století v SSSR. Interhelpo bylo založeno na myšlenkách proletářského internacionalismu a jako takové bylo komunistickou historií interpretováno. Dělníci si v SSSR vyzkoušeli život v socialistické společnosti, včetně politických procesů a represí. Tato práce se zabývá každodenním životem komuny, mapuje příběhy jednotlivců i celého společenství. Poprvé je v této práci věnován velký prostor studiu perzekucí, které postihly příslušníky komuny ve 30.-40. letech. Sovětské úřady postupně zbavují družstevníky jejich majetku a Interhelpo se nuceně začleňuje do soustavy socialistického hospodářství až je definitivně zrušeno. Součástí této práce je též mapování reflexe komuny v soudobé literatuře, několik komunistických spisovatelů (Fučík, Jilemnický, Weil) spojilo svůj život i tvorbu s Interhelpem a výrazně přispěli ke vnímání komuny. Práce se snaží odpovědět na několik zásadních otázek: co byl projekt Interhelpo? Jaká roli sehrála při vzniku Interhelpa KSČ? Jaký byl konec projektu a byly represe motivovány etnicky? Byl konec projektu nevyhnutelný?

Summary

This thesis deals with worker's cooperative Interhelpo, established in 1925 in Czechoslovakia, settled and worked in Bishkek, Kyrgystan. Interhelpo was based on communist ideas, co-organised by Communist party of Czechoslovakia. By previous historians considered as example of communist cooperation between Czechoslovakia and Soviet union. The topic is an example how history could be disused and revised. Ironically, members of cooperative have tried all the aspects of life in socialist society, including political repressions and terror. This thesis is trying to ansamble the history of the commune Interhelpo, historical and political coherencies, first steps in the steppe, building the industry and agriculture. Thesis studies the living conditions, everyday life of the cooperative based on archives and testimonies of participants and its families. The new aspect in the study is the reflection of state terror and represions against kooperative members. We mannaged to folow stories of few specific Interhelpo members who were sentenced and killed during 1930s in USSR. Soviet authorities nationalized the kooperative step by step, finaly Interhelpo is closed, its properyt is stolen by communists regime, large number of people send to gulag. Integral part of the thesis is reflection in contemporary literature. Few Czech communist writers grew together with the Intehelpo and they played the key role in perception of Interhelpo among people. The thesis is trying to anter the question: what kind of project Intehelpo was? What was the role of Communist party of Czechoslovakia? Was the political represions politicaly motivated? Was the bitter end of the project inevitable?

Klíčová slova

Interhelpo, Kyrgystán, vystěhoalectví, dělnické družstvo, ido, KSČ, SSSR, perzekuce, socialismus

Příloha

Chronologie událostí

5. prosince 1922 IV. kongres Komunistické internacionály přijal Rezoluci o proletářské pomoci SSSR
5. února 1923 I. sjezd KSC schválil Rezoluci o proletářské pomoci SSSR
1. května 1925 Rudolf Mareček iniciuje v Martině vznik budoucího družstva Interhelpo
9. listopadu 1925 ustavující schůze Interhelpa v Žilině, družstvo přijímá stanov y a smlouvu se sovětskými úřady o přesídlení do SSSR
29. března 1925 ze žilinského nádraží odjíždí do SSSR I.transport Interhelpa čítající 117 členů a 186 rodinných příslušníků
24. dubna 1925 transport přijel do Pišpeku-Frunze
- Červenec 1925 umírá první dítě, devítiměsíční Václav Pagáč, do konce léta zemřou všechny děti mladší tří let, celkem dvacet pět
- Září 1925 v komuně Interhelpo se rozsvěcuje první žárovka, první v celé Kirgízii
15. listopad 1925 do Interhelpa přijíždí z Československa mezitransport o počtu 60 osob
6. května 1926 nově vybudované dílny lehly popelem
7. srpna 1926 z ČSR přijel II.transport o počtu 606 lidí, krize v Interhelpu vrcholí
2. května 1927 začíná pracovat textilní továrna
- 2.dubna 1928 přijíždí III. transport o počtu 24 osob
- 1928 Interhelpo se stává členem Všesvazového svazu výrobních družstev, začleňuje se do systému sovětského družstevnictví

30. května 1930 do Interhempa přijíždí pětičlenná dělnická delegace s Júliem Fučíkem
28. září 1932 Interhelpo je rozděleno na sedm oborových družstev, rozhodovací pravomoci členů družstva se vzdalují
14. prosince 1934 zatčen Michail Semjonovič Kolosov, první oběť perzekucí z řad komuny, národností Ukrajinec
- 1937 první vlna návratů, do ČSR se vrací Jozef Bielik, Josef Chrenovský, Josef Neuschel, Pavel Reichl, Ján Reichel, Ondrej Krčmárik, Josef Schwarz a Vincenc Červinka
- 1938 další vlna návratů, Štefan Richtárik, František Krčmárik, Ludovík Nagy, Adolf Peringer, Josef Abrahánek, Štefan Chulada, Josef Šámal, Josef Schwarz, Juraj Biskup, Josef Reitmajer, Josef Kreidel Josef a Cyril Dočekal a Štefan a Alexander Dubčekovi se vrací do ČSR, zbylí musí přijmout občanství SSSR
4. března 1938 Pavel Kainz zatčen a obviněn za špionáž ekonomického charakteru a antisovětskou činnost, trest smrti
8. března 1938 Josef Skalický zatčen a odsouzen za ekonomickou špionáž k trest smrti
21. března 1938 Donát Láníček zatčen a obviněn ze špionáže vojenského charakteru, popraven
10. června 1938 Viktor Šmíd zatčen a obviněn z činnosti v kontrarevoluční, fašisticko-povstalecké organizaci a z protisovětské agitace, popraven
3. září 1939 usnesením Rady lidových komisařů přechází textilní závod a koželužna pod správu státních orgánů SSSR, Interhelpo přichází o své klíčové závody
13. června 1940 Na příkaz Rady průmyslových družstev Kyrgyzské SSR se z Interhempa vyděluje výroba koberců, nábytkářských textilií a krejčířská dílna, vzniká družstvo Textil

16. listopadu 1940 Na příkaz Rady průmyslových družstev Kyrgyzské SSR se zbytek Interhelpa štěpí na dvě části: železářsko-strojírenský závod se slévárnou, z něj vzniká Metalprozavod-Interhelpo a nábytkářské družstvo Mebelščik-Interhelpo
21. června 1941 Hitlerovské Německo napadá Sovětský svaz
28. června 1941 Antonín Jílek, zatčen a odsouzen za antisovětskou agitaci a propagandu, deset roků vězení
28. června 1941 Viktor Doležal, zatčen a obviněn za antisovětskou agitaci propagandu, odsouzen k deseti rokům vězení
28. června 1941 Rudolf Horáček, zatčen a uvězněn za antisovětskou agitaci a propagandu, deset let vězení
24. listopadu 1941 Rada průmyslových družstev Kirgízie nařizuje umístit do výrobních prostor Interhelpa evakuovaný závod z Vorošilogradu, stávající výrobní kapacity Interhelpa se dále dělí a dislokují. Z původního průmyslového komplexu zůstává družstevníkům jen Metalzavod Interhelpo
2. února 1942 první velká skupina členů Interhelpa rukuje k 1.československému samostatnému praporu do Buzuluku
2. října 1942 Intehelpovci, kteří nenarukovali do Svobodovy armády jsou odvedeni do trudarmiji, pracovní armády
7. prosince 1943 definitivní konec družstva Interhelpo
Rada lidových komisařů KSSR rozhoduje, že na místě podniku Interhelpa – Metalzavodu vznikne nový závod opravu motorů –Motoremontnyj závod, pod řízením ministerstva zemědělství. Metalzavod musí novému socialistickému podniku odevzdat veškerý svůj majetek.

Použitá literatura a prameny

Ve své práci jsem se opíral zejména o osobní svědectví a výpovědi posledních žijících účastníků projektu Interhelpo, případně jejich potomků. S nimi jsem se setkal v průběhu let 2007 až 2009 v kyrgyzském Biškeku i v České republice a na Slovensku.

V Kyrgyzstánu to byli:

Vlasta Rudolfovna Horáčková

Georgij Michalovič Kolosov

Mária KekEROVÁ

Světlana Filipovna Kiralová

Elvíra Rudolfova Marečková

Věra Ivanovna Vasilenková

V České republice

Valentina Huňová (Holešov)

Larisa Václavíková (Holešov)

Ludmila Kučí (Lužice u Hodonína)

František Najman (Nové Strašecí)

Na Slovensku

Peter Dubček (Bratislava)

Pavol Dubček (Bratislava)

V práci byly dále využity deníky Pravda chudoby, Stráž lidu, Rovnost, Slovácko, Pravda, Rudé Právo, týdeník Tvorba, Naše zahraničí, archívní materiály Společné česko-slovenské digitální parlamentní knihovny, archívní materiály Kyrgyzského ministerstva vnitra, Ministeretsva zahraničních věcí ČR, soukromný archív Elvíry Marečkové a Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar, internetový archív Sdružení Memorial (www.memo.ru) a ukrajinského serveru pravoznalec.info.

Použitá literatura

- BORÁK, Mečislav, České stopy v gulagu, Slezské zemské muzeum, Opava, 2003
- COUROIS, Stéphane a kol., Černá kniha komunismu, 1.díl, Paseka, Praha 1999
- DUBČEK, Alexander, Naděje umírá poslední, vlastní životopis, Nakladatelství Svoboda-Libertas, Praha, 1993
- FILIP Z, FILIP J, Tam na východě vidí oči spásu ... (Severomoravský příspěvek k dějinám Interhelpa, in Severní Morava, Vlastivědný sborník, díl 15, 1967
- GRIGAR, Michail, Žizň dlja radosti, Gosudarstvennoje izdatelstvo političeskoj literatury, Moskva, 1962
- HOLÁ, Věra, VICHEREK Efrem, Interhelpo (Vzpomínky na činnost průmyslového družstva československých dělníků v sovětské Kirgizii), ÚV SČSP v Lidovém nakladatelství, Praha 1975
- HRUZA Josef, Komunista František Huňa ml. a jeho rodina a Interhelpo, strojopis 1988
- HUŇA Bohuslav, nestránkovaný rukopis
- HUŇA František, Interhelpo – osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967
- CHRUŠČOV, N. S., O Kultu osobnosti a jeho důsledcích, projev na XX.sjezdu KSSS, www.sds.cz/view.php?cislocclanku=2006021402
- JILEMNICKÝ Peter, Kompas v nás, Československý spisovatel, Praha 1984
- KADYROV Viktor, Bishkek and suburbs, Rapitet, Biškek, 2007
- KRBA, Jan Vystěhovalecké družstvo Interhelpo a jižní Morava, in XX. Mikulovské sympozium 1990, Brno 1991
- McDERMOTT Kevin, ANGNEW Jeremy, The Comintern: a history of international communism from Lenin to Stalin, Macmillan, 1996
- MONGILI Alessandro, Stalin a sovětské imperium, KMa, 2006
- POLÁK Pavel, Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR, Slovenská akadémia ved, Bratislava 1961
- Protokol 1. řádného sjezdu KSČ, Nakladatelství Svoboda, Praha, 1989
- RADVOLINOVÁ Ida, Vyprávění o Juliu Fučíkovi, Mladá fronta, Praha, 1960)

- RUPNIK Jacques, Dějiny Komunistické strany Československa (Od počátků do převzetí moci), Academia, 2002
- SWORD K., Deportation and Exile, Poles in the Soviet Union, 1939-1948, McMillan, Londýn, 1994
- ŠEBA Josef, Rusko a Malá Dohoda v politice světové. Praha 1936
- ŠVANKMAJER Milan a kol., Dějiny Ruska, Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1995
- URBAN Rudolf, Na Sibiř? Zkušenosti českých osadníků v zemi sovětů, Novina v Praze, 1943
- VACULÍK Jaroslav, Češi v cizině 1850-1938, Masarykova univerzita, Brno, 2007
- VALÁŠKOVÁ Nad'a, Češi v Rusku, in Češi v cizině č. 9, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze, 1996
- WEIL Jiří, Moskva-hranice, Mladá fronta, Praha 1991
- WEIL Jiří, Češi stavějí v zemi pětileték, Družstevní práce, Praha, 1937

Poznámky

Kapitola I

- 1 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1961, str. 7
- 2 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1961, str. 225
- 3 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1961, 131
- 4 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1961, str. 291
- 5 FILIP Zdeněk, FILIP Jiří, Tam na východě vidí oči spásu (Severomoravský příspěvek k dějinám Interhelpa), str. 17
- 6 FILIP Zdeněk, FILIP Jiří, Tam na východě vidí oči spásu (Severomoravský příspěvek k dějinám Interhelpa), str. 17
- 7 HUŇA František, Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, Str.64
- 8 HUŇA František, Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, Str.64
- 9 HUŇA František, Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, Str.66
- 10 8 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975. str.217
- 11 KRBA, Jan, Vystěhovalcké družstvo Interhelpo a jižní Morava, in sborník XX. Mikulovského sympozia 1990, Brno 1991, str. 100
- 12 a 13 DUBČEK, Alexander, Naděje umírá poslední, Svoboda, Praha, 1993, str. 36
- 14 URBAN Rudolf, Na Sibiř? Zkušenosti českých osadníků v zemi sovětů, Novina v Praze, 1943, str. 10
- 15 Vzpomínky babičky Staňkovéj, nestránkovaný strojopis
- 16 <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10123387223-interhelpo-historie-jedne-iluze/30729535042/>

Kapitola II.

- 17 1 LENIN, V. I., spisy, svazek 32, Svoboda, Praha, 1987, str. 523
- 18 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR, Slovenská akadémia vied, Bratislava 1961, str. 20
- 19 Protokol 1. řádného sjezdu KSČ, Svoboda, Praha, 1989, str.298
- 20 Výpověď Larisy Václavíkové, zaznamenáno 3. června 2007, Holešov

- 21 František Huňa Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, Str. 8
- 22 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství, Praha 1975, str. 37
- 23 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR, Slovenská akademía vied, Bratislava 1961, str. 28
- 24 František Huňa Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, přílohy
- 25 Pravda chudoby, č.132, 17.únor 1925, Z projevu senátora V.Chlumeckého s senátu Československé republiky
- 26 Archív ONV Sabinov č. 3942/1926 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961, str. 38
- 27 FILIP Zdeněk, FILIP Jiří, Tam na východě vidí oči spásu (Severomoravský příspěvek k dějinám Interhelpa)
- 28 František Huňa Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, str. 9
- 29 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961, str. 38
- 30 Výstraha před vystěhováním do Pišpeku v Rusku (5802/pres.) in HUŇA František, Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, str. 69
- 31 Naše zahraničí, časopis, ročník 1928/1929, str. 196
- 32 Rudé právo, 2. dubna 1925, str. 7
- 33 Tvorba, ročník X, číslo 6, Dopis z Interhelpa 19.4.1935
- 34 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961, str. 43
- 35 Rudé právo, Večerník, 16. listopad 1925
- 36 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975. str. 36

Kapitola III.

- 37 VACULÍK Jaroslav, Češi v cizině 1850-1938, Masarykova univerzita, Brno, 2007, str. 43
- 38 VACULÍK Jaroslav, Češi v cizině 1850-1938, Masarykova univerzita, Brno, 2007, str. 45
- 39 VALÁŠKOVÁ Nad'a, Češi v Rusku, in Češi v cizině č. 9, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze, 1996, str.65
- 40 VALÁŠKOVÁ Nad'a, Češi v Rusku, in Češi v cizině, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Praha,1996, str. 66

- 41 VACULÍK Jaroslav, Češi v cizině, Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, 2007, str. 66
- 42 VACULÍK Jaroslav, Češi v cizině, Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, 2007, str. 69
- 43 VACULÍK Jaroslav, Češi v cizině, Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, 2007, str. 70
- 44 FILIP, Zdeněk, Případ učitele Bezděka, in Severní Morava, sv. 59, 1990, str. 23-38
- 45 Vojenský historický archiv, Československá vojenská mise v SSSR, karton 3g, hlášení J. Koutného z 12.3. 1943 in VALÁŠKOVÁ Nad'a, Češi v Rusku, in Češi v cizině, Ústav pro etnografii a folkloristiku AV ČR, Praha, 1996, str. 70
- 46 a 47 Zápis schůze Národního shromáždění ČSR z 20. listopadu 1924
in Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna
<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/302schuz/s302002.htm>
- 48 Zápis schůze Národního shromáždění ČSR z 20. listopadu 1924,
in Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna
<http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/302schuz/s302002.htm>
- 49 Archiv Ministerstva zahraničních věcí, 1918 -1939, II. Sekce, III řada, karton 525 A, roční vystěhovalecká zpráva, 1925
- 50 a 51 Výpověď Karla Najmana, zaznamenáno 28. března 2009, Nové Strašecí
- 52 Výpověď Ludmily Kučí, zaznamenáno 2. června 2007, Lužice
- 53 Vzpomínky babičky Staňkovej, nestránkovaný strojopis
- 54 a 55 Vzpomínky babičky Staňkovej, nestránkovaný strojopis

Kapitola IV.

- 56 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpe. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 37
- 57 FOA MDV, f 484, o. 1, s. 1, d. 1 str. 2 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 19
- 58 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961, str. 44
- 59 DUBČEK, Alexander, Naděje umírá poslední, Svoboda, Praha, 1993, str. 22
- 60 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpe. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 64
- 61 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpe. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 38
- 62 Výpověď Elvíry Marečkové, zaznamenáno 12. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán

- 63 František Huňa Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, str. 59
- 64 KRBA, Jan, Vystěhovalecké družstvo Interhelpo a jižní Morava, in sborník XX. Mikulovského symposia 1990, Brno 1991, str. 100
- 65 HUŇA, František Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, str. 60
- 66 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 39
- 67 DUBČEK Alexander, Naděje umírá poslední, Svoboda, Praha, 1993, str. 28
- 68 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 26
- 69 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 49
- 70 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 112
- 71 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 150
- 72 JILEMNICKÝ Peter, Kompas v nás, Československý spisovatel, Praha 1984, str. 219
- 73 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 128
- 74 a 75 Archív ministerstva zahraničí, zpráva Zastupitelského úřadu ČSR v Moskvě ze dne 5.1. 1927, č.j. 13440/26-IV
- 76 Archív Ministerstva zahraničních věcí, zpráva Zastupitelského úřadu ČSR v Moskvě adresovaná čtvrté sekci ministerstva zahraničí, č. 1.151/IV-res.pol/26
- 77 JILEMNICKÝ, Petr, Kompas v nás, Československý spisovatel, Praha, 1984, str 40
- 78 a 79 Archív Ministerstva zahraničních věcí, zpráva Zastupitelského úřadu ČSR v Moskvě z 13. 11. 1926, čj. 1296/res.pol/IV-26

Kapitola V.

- 80 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 51
- 81 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 129
- 82 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 129
- 83 archív Sdružení Nazdar, kopie FOA MVD Kirgizie, f 484, o. 1, s. 22, D. 294, str. 25
- 84 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 112
- 85 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 51
- 86 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 173
- 87 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 173
- 88 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 102

- 89 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 137
90 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str.139
91 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str.159
92 WEIL, Jiří, Češi stavějí v zemi pětiletok, Družstevní práce, Praha, 1937, str. 87
93 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975,
str. 161

kapitola VI.

- 94 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 44
95 Protokol Nejvyšší hospodářské rady SSSR O opatřeních nutných pro upravení otázek týkajících se zahraničního družstva Komuna Interhelpo z 23.12.1927 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961,
str. 126
96 Protokol Nejvyšší hospodářské rady SSSR O opatřeních nutných pro upravení otázek týkajících se zahraničního družstva Komuna Interhelpo z 23.12.1927 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961, str.126
97 DUBČEK, Alexander, Naděje umírá poslední, Svoboda, Praha, 1993 str. 30
98 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 266
99 FOA, f. 484, o. 1, s. 41, d. 531, str. 88 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 255
100 Zápis zasedání zmocněnců průmyslového kombinátu Interhelpo, 28. 9. 1932, FOA KSSR, F. 484, o. 1, d.392, str. 9, in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 255

Kapitola VII.

- 101 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 75
102 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 49

- 103 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str.206
- 104 JILEMNICKÝ Peter, Kompas v nás, Československý spisovateľ, Praha, 1984, str. 440
- 105 DUBČEK, Alexander, Naděje umírá poslední, Svoboda, Praha, str. 28
- 106 Výpověď Karla Najmana, zaznamenáno 28. března 2009, Nové Strašecí

Kapitola VIII.

- 107 JILEMNICKÝ Peter, Kompas v nás, Československý spisovateľ, Praha, 1984, str. 406
- 108 Pravda, deník, 24. prosince 1945
- 109 JILEMNICKÝ Peter, Kompas v nás, Československý spisovateľ, Praha, 1984, str. 408
- 110 JILEMNICKÝ Peter, Kompas v nás, Československý spisovateľ, Praha, 1984, str. 453
- 111 JILEMNICKÝ Peter, Kompas v nás, Československý spisovateľ, Praha, 1984, str. 459
- 112 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efrem, Interhelpo, Lidové nakladatelství. Praha 1975, str.171
- 113 FUČÍK, Július, V zemi, kde zítra, již znamená včera, Svoboda, Praha, 1951
- 114 RADVOLINOVÁ, Ida, Vzpomínka na Júlia Fučíka, Mladá Fronta, Praha, 1976, str. 151

Kapitola IX.

- 115 HUŇA, Bohuslav, nestránkovaný rukopis vzpomínek
- 116 Sovětskoje graždanstvo i jevo pravovaja reglementacija,
<http://pravoznalec.com.ua/books/224/17039/24/chapter>
- 117 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 118 Výpověď Márie Kekerové, zaznamenáno 10. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 119 Výpověď Larisy Václavíkové, zaznamenáno 3. června 2007, Holešov
- 120 Sovětskoje graždanstvo i jevo pravovaja reglementacija,
<http://pravoznalec.com.ua/books/224/17039/24/chapter>

- 121 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškeek, Kyrgyzstán
- 122 Výpověď Larisy Václavíkové, zaznamenáno 3. června 2007, Holešov
- 123 Výpověď Karla Najmana, zaznamenáno 28. března 2009, Nové Strašecí
- 124 DUBČEK, Alexander, Naděje umírá poslední, Svoboda, Praha, 1993, str. 36
- 125 DUBČEK, Alexander, Naděje umírá poslední, Svoboda, Praha, 1993, str. 36
- 126 Archiv Ministerstva zahraničních věcí, 1918 – 1939. Sekce II, řada III, oddělení N, karton 525 A, 1931
- 127 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 51
- 128 Archiv Ministerstva zahraničních věcí, 1918 – 1939. Sekce II, řada III, svazek 2, karton 526, zpráva o vystěhovalectví ČS velvyslanectví v Moskvě, 1937

Kapitola X.

- 129 RADVOLINOVÁ, Ida, Vzpomínka na Júlia Fučíka, Mladá Fronta, Praha, 1976, str.146
- 130 CHRUŠČOV, N. S., O Kultu osobnosti a jeho důsledcích, projev na XX.sjezdu KSSS, www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2006021402
- 131 Výpověď Georgije Kolosova, zaznamenáno 11. září 2007, Biškeek, Kyrgyzstán
- 132 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SNB KR, fond SY, AYD číslo 8281-sy
- 133 Výpověď Georgije Kolosova, zaznamenáno 11. září 2007, Biškeek, Kyrgyzstán
- 134 a 135 CHRUŠČOV, N. S., O Kultu osobnosti a jeho důsledcích, projev na XX.sjezdu KSSS, www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2006021402
- 136 SWORD K., Deportation and Exile, Poles in the Soviet Union, 1939-1948, McMillan, Londýn, 1994, str. 15-23
- 137 FILIP Zdeněk, FILIP Jiří, Tam na východě vidí oči spásu (Severomoravský příspěvek k dějinám Interhelpa), str. 16
- 138 Stráž lidu, deník, 3.11.1933
- 139 a 140 Deset let Intergelpa, Frunze, 1. května 1935
- 141 WEIL, Jiří, Češi stavějí v zemi pětiletok, str. str.79
- 142 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SIB KR, fond – SU, AUD č.10909-su
- 143 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškeek, Kyrgyzstán
- 144 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26. února 2009, Holešov
- 145 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SNB KR, fond-SU, AUD č. 8299-su

- 146 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SNB KR, fond-SU, AUD č. 6383-su
- 147 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26.února 2009, Holešov
- 148 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26.února 2009, Holešov
- 149 a 150 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26.února 2009, Holešov
- 151 Výpověď Karla Najmana, zaznamenáno 28. března 2009, Nové Strašecí
- 152 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 45
- 153 HUŇA, František, nestránkovaný rukopis vzpomínek
- 154 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 64
- 155 Dopis Zastupitelství ČSR v Moskvě z 21.3.1927 in HUŇA František, Osada ve stepi, Oblastní muzeum jihovýchodní Moravy, Zlín, 1967, Str. 67
- 156 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SNB KR, fond-SY, AYD č.8200 sy
- 157 Výpověď Georgije Kolosova, zaznamenáno 11. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 158 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SNB KR, fond SY, AYD číslo 8281-sy
- 159, 160 a 161 Výpověď Georgije Kolosova, zaznamenáno 11. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 162 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SNB KR, fond-SU, AUD č. 6857-su
- 163 Výpověď Karla Najmana, zaznamenáno 28. března 2009, Nové Strašecí
- 165 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26. února 2009, Holešov
- 166 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SNB KR, fond-SU, AUD č. 8166-su
- 167 Výpověď Vlasty Horáčkové, zaznamenáno 13. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 168 archiv Kyrgyzského ministerstva vnitra, SNB KR, fond-SU, AUD č. 8166-su
- 169 Výpověď Vlasty Horáčkové, zaznamenáno 13. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 170 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26.února 2009, Holešov
- 171 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 219
- 172 Archív Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar, Biškek
- 173 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 93
- 174 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 175 Výpověď Márie Kekerové, zaznamenáno 10. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 176 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 177 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26.února 2009, Holešov
- 178 HUŇA, František, nestránkovaný rukopis

- 179 Archív Sdružení Čechů v Kyrgyzstánu Nazdar, Biškeek
- 180 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26.února 2009, Holešov a HUŇA, František, nestránkovaný rukopis
- 181 Mária Kekerová, zaznamenáno 10. září 2007, Biškeek, Kyrgyzstán
- 182 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26.února 2009, Holešov
- 183 Výpověď Karla Najmana, zaznamenáno 28. března 2009, Nové Strašecí

Kapitola XI.

- 184 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 211
- 185 Zápis z členské schůze z 3.září 1939 o odevzdání textilky Interhelpa Ministerstvu textilního průmyslu KSSR, in Polák Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961, str. 256
- 186 a 187 Zápis z členské schůze z 3.září 1939 o odevzdání textilky Interhelpa Ministerstvu textilního průmyslu KSSR, in Polák Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961, str. 256
- 188 Výpověď Marie Kekerové, zaznamenáno 10. září 2007, Biškeek, Kyrgyzstán
- 189 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškeek, Kyrgyzstán
- 190 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram, Interhelpo. Lidové nakladatelství, Praha 1975, str.165
- 191 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR, Slovenská akademía vied, Bratislava 1961. str. 206
- 192 POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 212
- 193 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram, Interhelpo, Lidové nakladatelství, Praha 1975, str.165
- 194 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 166
- 195 FOA KG SSSR, f 484, o.1, d.6, str.5-7 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 257
- 196 a 197 FOA MVD KG SSR, f.54, o.2,s.3, d.8, str. 248 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 260

- 198 Výpověď Márie Kekerové, zaznamenáno 10. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 199 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 200 a 201 Zápis z členské schůze o odevzdání Metalzavodu Interhelpa Motoremontnému závodu Ministerstva zemědělství KSSR z 16. prosince 1943 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961, str. 261
- 201 Zápis z členské schůze o odevzdání Metalzavodu Interhelpa Motoremontnému závodu Ministerstva zemědělství KSSR z 16. prosince 1943 in POLLÁK, Pavel. Internacionálna pomoc československého proletariátu národom SSSR. Bratislava 1961. str. 261
- 202 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26. února 2009, Holešov
- 203 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán
- 204 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 166
- 205 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str. 45

Kapitola XII.

- 206 HOLÁ, Věra; VICHEREK, Efram. Interhelpo. Lidové nakladatelství. Praha 1975, str.55
- 207 Výpověď Valentiny Huňové, zaznamenáno 26. února 2009, Holešov
- 208 HUŇA, Bohuslav, nestránkovaný rukopis
- 209 Výpověď Světlany Kiralové, zaznamenáno 15. září 2007, Biškek, Kyrgyzstán

